ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК
ТРАКИЯ

том VII

ХАСКОВО
2016 г.

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ - ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК
ТРАКИЯ

Уважаеми читателю,

В твоите ръце се намира седмият брой на Сборника "Тракия", издание на Тракийския научен институт - филиал Хасково. Филиалът е създаден на 23 февруари 2001 г. към Регионалния съвет на тракийските дружества в Хасково.

Неговата цел е да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовната култура на Тракия и на тракийските българи, да възражда българщината и да поддържа непосредствени живи контакти с родните огнища.

Сборникът има за задача също така да показва и отстоява историческата истина за правата на насилствено прогонените от родните им огнища българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: *Димитър Шалапатов - отговорен редактор, доп. член на БАНИ Стоян Райчевски, проф. Пламен Павлов, доц. д-р Георги Граматиков, д-р Красимира Узунова, д-р Мария Бакърджиева, Таня Марева, Кирил Сарджев, Златка Михайлова*

ISSN 1312-1979

Посвещава се на 120 години от създаването на тракийската организация в България.

В памет на:

- Петко Шалапатов - тракийски българин, участник в четата на Димитър Маджаров

- Петко Кедиков - тракийски деятел

- Вълчо Папратилов - тракийски българин от с. Голям Дервент

- Капитан Александър Горанов - герой от Одринската епопея

- Русю Славилов - тракийски българин от с. Малък Дервент

Този сборник видя бял свят с финансовата подкрепа на проф. Камен Гаренов, Петър Петров

и

Тракийско дружество „Георги Сапунаров“

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ И СТУДИИ **7**

ПО ПЪТЯ НА СПАСЕНИЕТО ОТ КУРБАЛЪКА ДО ЯТАДЖИК ПРЕЗ 1913 Г. И ВЕК ПО-КЪСНО **7**
Димитър Шалапатов

БЪЛГАРСКОТО УНИАТСТВО В ОДРИНСКА ТРАКИЯ (1860 – 1913 г.) **14**
Проф. д.и.н. Светлозар Елдъров

БЪЛГАРИТЕ ОТ БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ И ТУРСКАТА ЕКСПАНЗИЯ В МАЛА АЗИЯ (краят на XIII – средата на XIV в.) **43**
Проф. Пламен Павлов

НАРОДНИТЕ ЧИТАЛИЩА В ОКОЛИИТЕ ДЕДЕАГАЧ И ГЮМЮРДЖИНА /1941 - 1944/ **63**
Доп. член на БАНИ Стоян Райчевски

СЕЛО МУРГА И ДОЛИНАТА НА КАРАМАНДЕРЕ **88**
Проф. д.и.н. Камен Гаренов /отец Петър Гарена/

СЕЛО МАЛЪК ДЕРВЕНТ В СПОМЕНИТЕ НА ЕДИН СЪВРЕМЕННИК **102**
Д-р Георги Граматиков

БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ - НЕСБЪДНАТАТА НАДЕЖДА ЗА ОБЕДИНЕНА БЪЛГАРИЯ **116**
Д-р Красимира Узунова

РЕВОЛЮЦИОННАТА ИДЕОЛОГИЯ НА ХРИСТО КАРАМАНДЖУКОВ **134**
Златка Петрова

ВИЛАЕТ НА ВЪРХОВИЗМИ **149**
Младен Сърбиновски

ПЪТЕПИСИ **161**

ПАМЕТТА ПОБЕЖДАВА СМЪРТТА **161**
Елена Алекова

ТЕРЕННИ БЕЛЕЖКИ ЗА НОЧЕВО, КЪРДЖАЛИЙСКО **173**
Проф. д.и.н. Камен Манолов Гаренов

Д-Р КИРИЛ БАКЪРДЖИЕВ И ОТКЪСИ ОТ НЕГОВАТА ТРИЛОГИЯ "ДОГАНХИСАР – ГРАДЕЦ" **192**

КНИГА ПЪРВА
РОДНОТО СЕЛО НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА **192**

АВТЕНТИЧНИ РАЗКАЗИ НА БЪЛГАРИ ОТ БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ - УЧАСТНИЦИ В СЪБИТИЯТА ПРЕЗ 1913 - 1923 г. **214**

КНИГА ВТОРА
РЕПУБЛИКА ДОГАНХИСАР-ГРАДЕЦ; ЗАЩИТА И РАЗГРОМ 214

КНИГА ТРЕТА
ДОГАНХИСАР-ГРАДЕЦ; ПО ЧУЖДИ ЗЕМИ И БРЕГОВЕ 236

МЪЧЕНИЦИТЕ ОТ ДОГАНХИСАР ПО ВРЕМЕ НА ЗАТОЧЕНИЕТО ИМ ПО ГРЪЦКИТЕ ОСТРОВИ И ТЕСАЛИЯ 256
ЗАТОЧЕНИЕТО 256
Димитър Шалапатов

ИНТЕРНИРАНИТЕ ПРЕЗ 1923-1925 Г. ПО БЕЛОМОРСКИТЕ ОСТРОВИ И ТЕСАЛИЯ БЪЛГАРИ ОТ ЗАПАДНА ТРАКИЯ 257
Петко Кедиков

СПОМЕНИ ЗА ИМЕНИТИ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ГЕРОИ 272
ПЛЕМЕННИЦАТА НА ЧАЛБУРОВ: ЧИЧО НЕ ПОЖЕЛА ДА УЧАСТВА В ИГРИТЕ НА КОМУНИСТИТЕ 272
Интервю на Недялко Бакалов

„СМЪРТТА ЗА РОДИНАТА Е ПРЕМИНАВАНЕ В БЛАЖЕНСТВО" 278
Фанна Коларова

СПОМЕНИ НА ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ ЗА ТРАКИЯ 282
СТРАДАНИЯТА НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ ОТ С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ ПРЕЗ 1913 Г. 282
Вълчо Иванов Златилов

ТРАКИЙСКИ ФРАГМЕНТИ 290
Георги Зарчев

НА РОБУ СЕ НАДЕЙ, НА ГРОБУ МУ НЕ 298
Кирил Сарджев .....

РЕЦЕНЗИИ 305
КНИГА ЗА КАЛЕНДАРНИТЕ ОБРЕДИ И ТРАДИЦИИТЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ 305
Димитър Шалапатов

ГЕОРГИ САПУНАРОВ - ПОЧЕТЕН ГРАЖДАНИН 308

СТАТИИ И СТУДИИ

Димитър Шалапатов

ПО ПЪТЯ НА СПАСЕНИЕТО ОТ КУРБАЛЪКА ДО ЯТАДЖИК ПРЕЗ 1913 Г. И ВЕК ПО-КЪСНО

През 1913 г. след Междусъюзническата война в Беломорска Тракия по време на така наречената Гюмюрджинска република започват нападения над българските християнски селища. Башибозушките банди се активизират много и започват да нападат селата Сачанли, Манастир, Калайджидере, Чобанкьой, Доганхисар и Голям Дервент. При удара срещу последното село участва и редовна турска войска. След продължителни обсади и упорита съпротива от страна на населението селищата биват ограбени и опожарени. Дадени са и много човешки жертви. Последното селище, което е опожарено тогава от тази група, е Доганхисар. Това става на 9 септември. Голяма част от населението търси спасение в град Дедеагач, други остават да се крият в балкана. Няколко дни след като хората са вече в града, настанени в казармите търсят закрила от гръцкия владика, от чуждите консули, но не намират такава. На 19 септември градът е предаден от гръцката войска на турците и народът изпада в отчаяние. На 23 септември към 2 часа след обяд под предлог, че населението ще бъде експулсирано в България, хората са подкарани като животни в посока град Фере. Тези, които оказват съпротива и не искат да напуснат града, са разстреляни. Действията на конвоиращите създават несигурност в 12-те хиляди човека от колоната. Тяхната съдба е заложена на карта, застрашен е животът им. Подкарани към град Фере, към река Марица, вечерта правят почивка в село Урумджик. Тогава са извър-

шени насилия над момичета и млади жени. Ограбват им ценностите, които носят. Разстоянието от Дедеагач до Фере е 35 км, то е изминато почти на един дъх, като сутринта челото на колоната е в покрайнините на Фере.

Междувременно водачите на чети - воеводите Руси Славов и Димитър Маджаров, са били предупредени, че населението се води в тази посока и те устройват засада при Фере, до гробищата, в близост до жп линията. При престрелката е убит командирът на турците. В суматохата населението тръгва да бяга към Доганхисарския балкан през селата Турбалъкьой и Балъкьой. Изостаналите от колоната, които били с волски коли, понесли гнева на башибозука. Те били жители на село Окуф. Заради своята затруднена подвижност голяма част от тях са съсечени. Около 1000 души, предимно от село Сачанли, се отклоняват за почивка към местността Армаган чешмеси. Там на 25 септември 1913 г. на тях се натъква турски батальон от 200 човека, който е тръгнал да унищожи и последното незапалено българско село в района, а именно Пишман. Групата за нещастие се оказва на пътя между турското село Батурен и Пишман. При нападението са избити близо 100 души. Населението е пръснато няколко дни из балкана. Старейшините на селата и воеводите вземат решение то да се преведе през балкана до старата граница с България.

На 28-ми вечерта колоната е готова за път, вече в състав от около 20 000 души. От Дедеагач до Фере тя е около 12 000 души, но тъй като е имало население, което е останало в горите, за тези 3-4 дни към нея се присъединяват още хора. Всъщност хората са много повече, но има такива, които не се решават да тръгнат по този труден и опасен маршрут. Разстоянието между Фере и началото на Армаганската долина е 22 км, от там до връх Райовица е 10 км, а общото разстояние от Дедеагач по пътя, който са изминали участниците в похода до река Арда, е над 200 км. Пътят на спасението, започващ от връх Райовица в местността Курбалъка на Доганхисарския балкан, продължил 7 дни, и завършващ при село Ятаджик

(Маджарово) на река Арда, е 130 км. Пътят от Дедеагач до Фере, е пътят на обречените.

Първият преход от връх Райовица преминава през връх Китка, след това по билото на балкана достига до връх Шапка в местността Булкин гроб, продължава надолу 1 км в посока село Сачанли и достига местността Бялата вода, там се прави почивка в полунощ. В близост се намират и конаците, които са служили за охрана на пощата. Надолу към дерето е била Запартова колиба, а нагоре към върха е Тринговият друм. Сега в местността Бялата вода има чешма, която служи за водопой на петте стада от овце и кози от близките колиби Шапка, населени с българомохамедани. Запазили са се и до днес старите вековни дъбове. Хората почиват няколко часа на това място и продължават похода си над село Сачанли, до местността Азмаците, където са изворите на река Кара дере. Там спират да почиват, крият се през деня, за да не ги забележат, понеже местността е обградена от българомохамедански селища. Наблизо е и село Мерикос, голяма част от жителите му са участвали в разгрома на околните български села Манастир и Сачанли. Преходът е бил много тежък заради гъстата гора. На 29 септември вечерта тръгват по билото в посока село Манастир през връх Карлъангач, покрай връх Света Елена, местността Кокошката и достигат до местността Саръкъз (Жълтата мома), в близост до село Манастир. От там се свива вдясно в посока село Мерикос. Рано сутринта все още по тъмно те минават покрай Мерикос и достигат подножието на връх Коджаеле в близост до село Хебильово, където спират за почивка, за да могат по-късно да се качат на върха. Разстоянието между връх Райовица и връх Карлъангач (над село Сачанли) е 21 км. След това от връх Карлъангач покрай село Манастир вдясно в посока село Мерикос до подножието на връх Коджаеле е 20 км. От там до върха разстоянието е около 8 км. Изкачването е по стръмни ридове. Пътят минава по един хребет, който се спуска от връх Коджаеле в посока село Манастир. Групата се качва горе на върха на 30 септември (13

октомври по стар стил, б.а.), 1913 г. след обяд. Времето е много студено. Отсядат в местността Кьзилер, на връх Коджаеле. Днес върхът се казва Ветрен, намира се на няколко метра от границата в българска територия. В Гърция носи името Патриарха. Вечерта температурите падат, ветровито е, вали сняг. Сутринта намират около 150 човека, главно възрастни хора и деца, измрели. На 1 октомври групата тръгва през най-тежкия си преход, минава се през много големи стръмнини, гъсти гористи и пресечени местности. Този маршрут е някъде около 30 км, денивелацията е около 1100 м. От връх Коджаеле пътят минава по сегашната българо-гръцка граница. Той върви първо на запад. След километър и половина се завива на север по едно било, което свързва вр. Коджаеле с вр. Картала (Орлов кладенец). След като се достигне подножието на върха, предстои спускане в посока югоизток Първото село, покрай което минава колоната, е Юруклер (Горни юруци). (При подготовката на похода през 2013 година пътят от Горни Юруци до село Джебилер (Планинец) ни бе показан от потомък на българо-мохамедани, голям български патриот - Съби Атанасов Събев от село Горни Юруци, който за голямо съжаление почина на 19 август 2013 г. Преди 100 години по пътя водач е ходжата от същото село.) Минава се покрай новите и старите гробища на село Горни юруци, тръгва се надолу западно от село Долни Юруци, след това има изкачване по хребета над село Ходжикьой (дн. Бряст), през местността Пожарето, после се спускаме пак надолу между селата Рахманлар (Благовец) и Юваджилар (Гнездаре). Днес в Гнездаре има останали само три къщи, които са поне на 2 века. Няма ток и течаща вода. Там при условия като отпреди 100 години живеят две жени близначки, потомки на тракийски бежанци от село Сачанли. Отглеждат няколко крави. По нататък колоната на тракийските бежанци се отправя в посока село Есекьой (Високово). Пресичат Гнездарската река и се изкачват с големи усилия към лозята на село Есекьой. От там по коларски път достигат в полунощ до село Арнауткьой (Гу-

гутка). Намират го разграбено и опожарено. На площада и в двора на църквата са били пръснати телата на 65 избити жени и деца. Целият път е изминат за 15 часа. През септември 2013 година участниците в този етап на похода го изминаха за 8 часа, но при съвсем други условия - малка компактна група без възрастни хора и малки деца. Иначе поради специфичния им начин на живот хората преди 100 г. са били много по-добре подготвени физически от нас.

На петия ден колоната тръгва от с. Арнауткьой през с. Алагьозлер (Пъстроок), оттам нагоре се достига до с. Джебилер. Поради гъстата мъгла се отклоняват в посока село Каратепе (Черни рид) и след уморителен преход завършват етапа. Този маршрут е 17 км, но всъщност през 1913 година поради отклонението е извървяно доста по-дълго разстояние.

Пътят, който се изминава през шестия и седмия ден, е покъс. Тук се намесват турските въоръжени отряди и башибозук, започват сражения, падат жертви и колоната се накъсва.

Шестият етап е от с. Джебилер до разклона от пътя Ортакьой (Ивайловград) – Кошукавак (Крумовград) за с. Чаир (Черничино). До село Чаир е била първата засада на колоната през последния седми ден. Първоначалният план е предвиждал да се премине през село Чаир и от там спускане към село Ятаджик. Но след стрелбата хората се насочват по хребета към село Ходжакьой (Малко Попово), стигайки до двата бунара при връх Чаталкая, се спускат надолу към местността Кетенлика. През Армуттарла и Тютюнтарла слизат в Кетенлик дере, където започва истинска касапница. Турците се смесват с населението и започват да секат с касатурите си. По-надолу след Шиштепе във воденицата е имало турци с картечница, от чиито патрони са загинали мнозина, докато четниците не я обезвреждат. Едва след това бежанците достигат спасителната цел - река Арда. По това време тя е пълноводна и водата е много студена. След ужаса, който са преживели, хората не се двоумят и влизат в реката, но тя ги завлича. Много от по-слабите и изтощени мъже, жени и деца се издавят. Едва след

На мястото, където е направена снимката на акад. Любомир Милетич и Димитър Маджаров в Армаганската долина

това се дават напътствия да се хващат за ръцете един до друг по няколко души, така минават реката и стигат спасителния бряг.

На 4 октомври 1913 г. приключва това ходене по мъките. Преход на пределната мобилизация на силите. Преход на надеждата за оцеляване. И най-вече - път на спасението. Да не забравяме,че около 2000 души - 10% от бягащите българи, губят живота си в него.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918.

2. Славков, Ил., Димитрова Б. Сачанли. С., 1989.

3. Бакърджиев, К. Бакърджиева, М. Република Доганхисар-Градец. Защита и разгром. 1913. С., 1992.

Участниците в похода на вр. Коджаеле

Проф. д.и.н. Светлозар Елдъров,
Институт за балканистика
с Център по тракология при БАН

БЪЛГАРСКОТО УНИАТСТВО В ОДРИНСКА ТРАКИЯ (1860 – 1913 г.)

Българската уния, респективно униатите или католиците от източен обред, както официално се назовават, са плод на борбите на българския народ през XIX в. за самостоятелна църква, национална йерархия и културна еманципация от елинизма. Част от българската интелигенция, която не желае да се примири с неотстъпчивостта на Цариградската патриаршия и с пасивността на руската политика, възприема съединението с Католическата църква като най-радикалното средство за решаване на църковно-народния въпрос. В първите редици на това движение се нареждат дейци, чиито имена са достатъчно познати от историята на нашето национално възраждане – архимандрит Йосиф Соколски, Драган Цанков, Тодор Икономов, д-р Георги Миркович, Никола Сапунов, Стоян Джейков, Христо Ваклидов и др. Те, заедно с по-малко известните сред тях, по право и по достойнство трябва да бъдат наричани „Пионерната дружина на Българското възраждане". Със своята национална страст, политическа дързост и гражданска смелост те разчистват пътя за решаването на българския църковно-народен въпрос и преодоляват препятствията на заплетените религиозно-политически интереси.

Пръв през пролетта на 1859 г. посява семето на идеята за съединение с Католическата църква в. „България" на Драган Цанков. През лятото на същата година българите в Кукуш показват на дело, че това е възможно. Българската уния е прогласена официално на 18 декември 1860 г. (по стария календарен стил), когато делегация от духовни и светски лица връчва чрез апостолическия викарий в Цариград архиепископ Бру-

нони молба до папа Пий IX за църковна уния. Утвърждаването на този акт от Светия Престол и от Високата Порта води до признаването на българите като отделна религиозно-народностна общност в Османската империя – „булгар католик милет". Това е първата официално призната и международно приета българска национална институция от падането на България под османско робство, която предхожда с 10 години учредяването на Екзархията (28 февруари 1870 г.). Чрез този акт на практика за първи път българската нация се признава като международноправен субект, различна от рум милета (гърците). Начело на Българската униатска църква, която тогава и в следващите години официално се самоназовава Църква на съединените българи или Съединена българска църква, е поставен архиепископ Йосиф Соколски със седалище в Цариград, признат от османското правителство за религиозен и граждански началник на българската общност (милетбаши). Униатското движение започва да печели почва и в други български градове, главно в Македония и Тракия.

Бързият напредък на униатското движение активизира руската дипломация, която не може да се примири с обстоятелството, че българите се изплъзват от нейното политическо влияние. На 6 юни 1861 г. архиепископ Йосиф Соколски с коварство е отвлечен от Цариград и затворен до края на живота си (1879 г.) в Киево-Печорската лавра. С натиск или с увещания повечето от политическите и духовни водачи на движението са принудени да се оттеглят и то започва да заглъхва. Специално в Одринска Тракия кризата е преодоляна благодарение на униатския свещеник Рафаил Попов, който тепърва ще играе важна роля в Българската уния. [1]

Тук е уместно да се отвори една скоба за дейците на Българската уния, защото и до днес те са малко познати и недостатъчно популяризирани за широката общественост, имената им не присъстват в енциклопедиите или са представяни в изопачена светлина. Най-яркият пример е архиепископ Йосиф Соколски – той изобщо не е онзи карикатурен образ,

създаден от анекдотите на Раковски във в. „Дунавски лебед" като средство в борбата срещу „католическата пропаганда" и тиражиран впоследствие от историографията. Със същата палитра, но с други идеологически мотиви върху портрета на Соколски по-късно изпробва своите умения и Тончо Жечев (Българският Великден или страстите български, 1975). Той уплътнява карикатурния образ на Раковски, за да изостри основното антикатолическо и противоевропейско внушение на творбата си. Затова тончожечевият Йосиф Соколски е представен – ни повече, ни по-малко – за прототип на Алековия Бай Ганьо! [2] Карикатурният образ на униатския архиепископ обаче не е само обида лично за него или за Българската уния, какъвто е бил замисълът на авторите му, а в равна степен е покушение срещу историята на Българското възраждане, в което Йосиф Соколски е един от първопроходниците на църковно-народната борба. Историческата истина, разкрита в документалните и мемоарните свидетелства, показва, че той е свързан с началото на българския църковен въпрос. Като сподвижник на Неофит Бозвели, автора на „Мати България", в края на 30-те години на XIX в. го е подкрепял и му е съдействал за неговата кандидатура за Търновската митрополитска катедра. Съветвал го е също да не ходи в Цариград и да не се доверява на гръцкия патриарх, за да не го заточат, както и става. Йосиф Соколски не само, че не е бил неграмотен, както се опитват да го злепоставят неговите противници, но и в България, и в заточението си поразява всички със своя аскетичен и благочестив живот, в който религиозната книжнина заема важно място. [3]

Същото може да се каже и за епископ Рафаил Попов, чиято биография е история на българското униатство в Тракия. Рафаил Добрев (Добрьов) Попов е роден в с. Стрелча (дн. град в Пазарджишка област) през 1831 г. в семейство на православен свещеник. Сведенията за неговите ранни години са оскъдни. Знае се, че още на 18-годишна възраст става учител, а след това едновременно учителства и учи при Найден

Геров в Пловдив. На 24 август 1854 г. облича монашеското расо в Карлуковския манастир „Св. Богородца", Ловешко, а пет години по-късно влиза в братството на Рилския манастир, където е възведен в дяконски чин. Като дякон на епископ Авксентий Велешки той се озовава в центъра на борбата за самостоятелна българска църква. В Цариград, където пристига през 1860 г., Рафаил Попов се увлича от идеите на Драган Цанков, проповядвани във в. „България", и бързо става един от най-ревностните привърженици на движението за съединение на църквите.

Дякон Рафаил е един от първите, които подписват молбата за уния на 18 декември 1860 г. След това участва в изграждането и укрепването на българо-униатската община в Цариград. На 27 декември 1860 г. е включен в състава на делегацията, която съпровожда Йосиф Соколски в Рим за ръкополагането му от папа Пий IX за архиепископ и пръв духовен глава на съединените българи. След завръщането си в Цариград Рафаил Попов е ръкоположен за свещеник от архиепископ Брунони и поема енорията в Одрин.

Пристигането на младия и енергичен свещеник бързо превръща Одрин в център на униатското движение в Тракия. За кратко време 1500 български семейства от Одринския вилает признават духовното ведомство на Българската уния. Начело на Одринската униатска община застава местният първенец Константин Курукафа, подпомогнат от шестима кметове (мухтари) за различните квартали на града. В квартала Киришхане отваря врата униатската църква „Св. Пророк Илия", започва строителството и на храма „Св. Димитър" в квартала Каик. Силен напредък отбелязва униатското движение и в българските села във вилаета. Отвличането на Йосиф Соколски на 6 юни 1861 г. пресича този устрем. Кризата силно отеква и в Одрин, но Рафаил Попов успява да овладее положението. Помага му неговият брат Софроний Попов, учител в първото католическо училище в града.

През 1862 г. Рафаил Попов получава силно насърчение и

подкрепа от новия френски консул в Одрин Шарл Шампоазо, горещ привърженик на идеята за ориентирането на българите на Запад, към Европа. В кратко време 2500 семейства в Одринския вилает се присъединяват към Българската уния. Особено големи успехи са постигнати в Малко Търново и в целия Странджански край. Но и противниците на унията, сред които на преден план изпъква руската политика и дипломация, не стоят със скръстени ръце, а се опитват да противодействат по всички възможни направления. Постепенно униатството губи част от спечелените позиции и през 1863 г. под неговото църковно ведомството в Одринския вилает се причисляват 5585 души в Одрин, Малко Търново и 13 български села. [4]

През 1863 г. в Одрин се установяват мисиите на обществата на френските успенци и полските възкресенци. Те дават силна морална и материална подкрепа на Българската уния в цяла Тракия.

Създадено от бивши участници във Варшавското въстание през 1830 г., обществото на отците възкресенци някак естествено и логично съчетава полския патриотизъм с католическата религия. Затова и името му е символично, защото свързва в едно надеждите за политическото възкресение на полската нация с най-голямото християнско тайнство. През 1862 г. папа Пий IX насърчава възкресенците да разгърнат дейността си на Балканския полуостров и по-специално сред българите, които по това време вече са направили своя избор за съединение с Католическата църква. През юли 1863 г. в Одрин се установява първият настоятел на възкресенската мисия Игнатий – Карл Качановски. Бивш офицер артилерист, със звание капитан и с отличия за военни заслуги, той разбира духовното поприще като национална кауза. Така мислят и действат изобщо неговите събратя. Тази национална страст на полските възкресенци идеално пасва на националните въжделения на българите. Може би тъкмо затова тяхната мисия дава щедри плодове, най-ценният от които е Българо-ка-

толическата гимназия в Одрин. Тя започва като обикновено основно училище, за да се превърне в истинска национална институция. [5]

Патриоти на своята родина не по-малко от поляците, френските успенци си поставят за цел да работят за съединението на Източната и Западната църква, но покрай това ревностно разпространяват езика и културата на своята велика нация. И те са млада конгрегация, основана през 1845 г., но може би тъкмо затова бързо се приспособяват и енергично развиват своята мисионерска дейност сред българите. Установяват се в Одрин през 1863 г., където откриват училище. В българската история остават известни главно с образователната и възпитателната дейност на католическия (френския) колеж в Пловдив „Св. Августин", но и културно-религиозните им институции в Одрин не остават по-назад. [6]

Образователните и възпитателните заведения на полските възкресенци и френските успенци със своите модерни програми и отлични преподаватели укрепват авторитета на Българската уния и се превръщат в най-здравата опора на нейната културно-просветна дейност.

Голям успех за униатското движение в Одринска Тракия представлява и привличането на легендарния монах Пантелеймон, който се ползва с широка популярност в целия вилает, както сред българи, така и сред гърци. Бивш светогорски монах със светското име Петър Желев, запознат добре с църковната история и богословието на Източната църква и по-специално с трудовете на Симеон Нови Богослов (X – XI век), той не е гледан с добро око от духовните власти на Цариградската патриаршия. Неговата известност му резервира място и в руската дипломатическа преписка като „ересиарх". На 23 декември 1863 г. Пантелеймон се среща с Рафаил Попов и изявява желание да се присъедини към Българската уния. Това става два дни по-късно, навръх Рождество Христово, при голяма публичност и тържественост. Това е забележителен успех за униатското движение, което

приема в своите редове най-почитания от християните народен проповедник в региона, считан от мнозина за жив светец. Основаните от Пантелеймон манастири в селата Соуджак и Мустракли в южните склонове на Сакар планина и метохът в Одрин се превръщат в притегателен център за поклонение от близки и далечни села. [7]

По това време Българската католическа църква от източен обред вече напълно е преодоляла кризата след отвличането на архиепископ Йосиф Соколски и в нейните среди назрява идеята за ръкополагането на нов владика. Още на 3 април 1863 г. водачите на униатското движение изпращат молба до папа Пий IX в този смисъл. До същото убеждение достига и апостолическият делегат в Цариград архиепископ Брунони, който смята за най-подходящ за този пост одринския енорийски свещеник Рафаил Попов. Той изпраща за него отлична характеристика в Конгрегацията за разпространението на вярата в Рим, а същевременно прави постъпки пред османските власти. През февруари 1864 г. Р. Попов е признат от Високата порта за граждански началник на българоуниатската общност. На 16 март 1864 г. с декрет на Конгрегацията за разпространението на вярата е назначен за апостолически администратор на българите католици от източен обред в Османската империя, като същевременно е въздигнат в архимандритски сан с право да извършва архиерейски богослужения. С това влиянието и авторитетът на Рафаил Попов нарастват, още повече, че по право той е и член на меджлиса в Одрин (вилаетския съвет). Новият апостолически администратор запазва резиденцията си в Одрин, като с право смята, че този град е по-подходящ за център на униатското движение. Негов представител за връзка с правителствените институции в Цариград остава архимандрит Иван Ваклидов.

На 1 ноември 1865 г. Рафаил Попов е ръкоположен за епископ, а точно след месец получава берат от османското правителство, с който става пълноправен глава на българоуниатската общност в Османската империя. Това окончател-

но укрепва позициите на Българската уния.

Новият епископ развива енергична дейност. Още през 1865 г. той разпространява „Окръжно писмо до съединените българи", с което очертава перспективите пред униатското движение. Най-близък сподвижник на владиката е протосингелът му Викторин Галабер от обществото на отците успенци. Голяма помощ оказва и брат му Софроний, когото той изпраща в Цариград да води канцеларската работа на българоуниатската община и да осъществява връзката с апостолическия делегат. Две години по-късно, поради голямата необходимост от свещеници, епископ Р. Попов ръкополага брат си и го изпраща за енорист в с. Покрован, Ортакьойско (дн. Ивайловградско).

През април 1866 г. Р. Попов предприема голяма обиколка из обширната си епархия, която трае осем месеца. Благодарение на неговите усилия в края на 60-те и началото на 70-те години на XIX век Българската католическа църква от източен обред застава на здрави основи. Обширният диоцез на епископ Рафаил Попов, който обгръща Македония и Тракия и има статут на апостолически викариат, наброява над 11 000 българи униати, 15 свещеници, два манастира със 150 монаси и монахини, редица училища. В нейна полза развиват активна дейност обществата на възкресенците и успенците в Тракия и лазаристите в Македония, които са особено активни в просветния сектор. През 1874 г. училището на възкресенците в Одрин е преустроено в гимназия, която в следващите години се превръща в притегателен център за младежите от всички български краища и изиграва важна роля за утвърждаване на българския облик в града.

Тези успехи и особено перспективите за ново разширение на униатското движение тревожат противниците на българското национално дело. Особено ги дразни епископ Рафаил Попов, който се отличава с дълбока проницателност, твърд характер и рядка последователност в намеренията и действията. Неговите стъпки внимателно се следят от руските дипло-

матически представители и консули в Османската империя, понякога е подлаган на натиск от тях. Още по-голяма ревност спрямо Българската уния и нейния духовен глава проявява Цариградската патриаршия. Тя не може да се примири, че от ръцете ѝ се изплъзват Тракия и Македония, които тя смята за класически „елински" земи. Не са спокойни и турските власти, които виждат, че движението за църковна самостоятелност напредва твърде бързо и българите все по-настойчиво започват да поставят въпроса за политическото си освобождение.

На 23 февруари 1876 г., в разгара на подготовката на Априлското въстание, епископ Рафаил Попов отбелязва за последен път в дневника си литургията, която отслужва в катедралния храм „Св. Пророк Илия" в Одрин. След това се преоблича и отива в меджлиса за важно заседание, на което специално е поканен. Преди него вече е заел мястото си представителят на гръцкото духовенство. Домакините черпят с черешово сладко. Опитва го и Рафаил Попов, до този момент напълно здрав и бодър, както свидетелстват съвременниците. Само два часа по-късно той неочаквано умира. Симптомите недвусмислено говорят за отравяне. Така, след отвличането на архиепископ Йосиф Соколски в Русия, Рафаил Попов става втората жертва на враговете на Българската уния. За негов заместник е определен брат му Софроний. Малко след това трагично събитие той отива в Цариград, за да се представи на турските власти, които трябва да утвърдят неговата кандидатура за граждански и духовен началник на българоуниатската общност. На 19 май 1876 г. обаче Софроний Попов внезапно умира, при това със същите симптоми, както при смъртта на брат му. [8]

Дали двамата братя стават жертва на фанариотска ревност, на недоволство на велика сила или на турско отмъщение (родното място на братя Рафаил и Софроний Попови, Стрелча, е едно от огнищата на Априлското въстание в Пловдивския революционен окръг), или на комбинация от

всички тези антибългарски интереси и страсти, документално днес няма как да се докаже. Които и да са, враговете на Българската уния явно не желаят да допуснат начело двама такива пламенни родолюбци, каквито са братя Попови. Не само заради техния живот, но и заради трагичния им край Рафаил и Софроний Попови отдавна трябваше да са познати в българската история като „Тракийските братя Миладинови".

Смъртта на братя Попови съвпада с разгара на Източната криза, която довежда до избухването на Руско-турската освободителна война. Новите политически реалности, установени с решенията на Берлинския конгрес през 1878 г., временно разстройват и забавят униатското движение. В мнозинството си българите униати остават в пределите на Османската империя и само малка част попада в границите на Източна Румелия, а след Съединението през 1885 г. – в Княжество България. Новата криза обаче е изживяна бързо, за което спомага най-вече реорганизацията през 1883 г. Тогава са създадени две епархии със статут на апостолически викариати – Тракийската епархия със седалище в Одрин и с епископ Михаил Петков, и Македонската епархия със седалище в Солун, начело с епископ Лазар Младенов. В Цариград като духовен и граждански началник на българоуниатската общност в Османската империя остава архиепископ Нил Изворов. В следващите години униатското движение изживява нов подем, главно в Македония. [9]

Тогавашните църковни автори и полемисти, а и днес мнозина историци са склонни да гледат на взаимоотношенията между Българската екзархия и Българската уния като на противоборство, борба на „национално дело" с „чужда пропаганда". Това е дълбоко погрешна и исторически остаряла теза. Един модерен и обективен научен прочит от национална гледна точка, каквато априори трябва да бъде позицията на българската академична хуманитаристика, ще установи, че антагонизъм няма. Българската екзархия и Българската уния са като скачени съдове на една и съща национална сис-

тема – когато едната институция е в криза заради враждебна политическа конюнктура, нейното съдържание прелива в другата, и обратно. Тази своеобразна „национална хидравлика" е уникално творение на българското възрожденско съзнание, един здрав народен инстинкт, развит до степен на мъдра политическа стратегия. Нейната вътрешна динамика бележи основните етапи от историческата хронология на българския църковно-народен въпрос. Когато Цариградската патриаршия и Русия упорстват срещу справедливите искания на българския народ, Българската уния през 1860 г. проявява своята спасителна роля. Когато през 1870 г. се учредява Българската екзархия, националното съдържание се прелива в новото вместилище. След 1878 г., когато Македония и Одринска Тракия остават в пределите на Османската империя и екзархийското църковно-училищно дело отново е пред изпитание, българското самосъзнание пак намира прибежище в униатството. Стабилизирането на Екзархията в средата на 90-те години на XIX в. активизира поредния прилив. В определен момент една от двете страни привидно изглежда като губеща, но истинският печеливш е българската кауза, защото само по този начин тя винаги има своята национална институция. Накратко, много преди модерното политическо мислене на Обединена Европа, възрожденските българи от собствения си горчив опит са се научили да дишат пълноценно с „двата бели дроба" на континента – Изтока и Запада.

Турското правителство например никога не допуска Българската екзархия да се сдобие със свои владици в Одрин и Солун. Официално там тя може да има само архиерейски наместници и председатели на църковни общини. Това я поставя в неравностойно положение спрямо Цариградската патриаршия, която има в Одрин и Солун свои епископи или архиепископи и много здрави позиции. Двата града се превръщат в центрове на гръцката пропаганда за Тракия и Македония. Този йерархично-каноничен дефицит на българското културно-национално дело в борбата срещу елинизма

успешно е компенсиран с присъствието на униатски епископи – българи по рождение, самосъзнание и стремления.

Механизмът на скачените съдове изглежда най-логичен и естествен през погледа на дейците на македоно-одринското революционно движение. Като достойни патриоти, калени в борбата срещу елинизма, македонските и тракийските униати не могат да останат встрани от борбата за национално освобождение и обединение на българския народ. Още от самото начало те навлизат в редиците на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), Върховния комитет и Тайните офицерски братства, които не правят разлика между православни, католици и протестанти, а се стремят да обединят всички българи под знамето на освободителната идея. Друго не може и да бъде, тъй като мнозина от ръководителите и дейците на тези организации произхождат от Кукуш, Малко Търново и други униатски селища и повече или по-малко са минали през различните степени на католическите училища. Такива са Апостолът на македоно-одринската борба Гоце Делчев, председателят на Върховния комитет Христо Станишев, гевгелийският околийски войвода Аргир Манасиев, офицерите Петър Дървингов, Стойчо Гаруфалов (родом от Малко Търново), Димитър Кушевалиев и др. [10]

Някои униатски свещеници също загърбват риска и лично се включват в освободителната борба. Такъв е Иван Бонев, родом от Кукуш, люлката на Българската уния, свещеник в с. Покрован, Ортакьойско (Ивайловградско). През пролетта на 1903 г. той заедно с още двадесет души от селото се присъединява към ВМОРО. Така Покрован се превръща във важна брънка от тайния революционен канал, който свързва България с Беломорска Тракия. По него минават куриери с тайната кореспонденция на организацията, пренася се оръжие и други материали. Начело със своя свещеник покрованци вземат дейно участие в подготовката на Илинденско-Преображенското въстание. През септември с. г. в района са извършени масови арести и о. Иван Бонев попада в Одринския затвор.

По същото време там са задържани около 600 българи, сред които 14 свещеници и 35 учители, повечето на екзархийска служба. В Одринския затвор Иван Бонев се ползва с голям авторитет сред сънародниците си и единодушно е посочен за председател на революционното бюро, съставено от учителите и свещениците. [11]

През първото десетилетие на XX в. между Българската екзархия и Българската уния в двете области се установява своеобразно статукво, нарушавано само от единични случаи на преминаване от едната към другата страна, подтиквани обикновено от лични мотиви. Сега настъпва и известна промяна в църковно-административното устройство на униатството. След 1895 г. архиепископията в Цариград остава вакантна. Едва през 1907 г. Високата порта се съгласява да бъде хиротонисан нов архиепископ в лицето на Михаил Миров (1859 – 1923). Възпитаник на Българо-католическата гимназия на възкресенците в Одрин и бивш енорийски свещеник на селата Топузларе (дн. с. Зорница) и Доврукли (дн. с. Правдино), Ямболско, той е роден в пределите на българската държава. Може би по тази причина Високата порта дълго бави издаването на берата, който трябва да признае и легитимира неговите права. Това става едва през 1909 г., след Младотурската революция, когато властите за кратко смекчават политиката си към българите в Османската империя. [12]

Статистиките за българоуниатската общност за този период наброяват около 7000 души в Македония и до 4000 души в Одринския вилает. Зад това наглед скромно количествено измерение се крие качество от друг порядък. То произтича от подкрепата на католическите ордени и конгрегации за Българската уния. Тяхното образователно и възпитателно дело, изградено по европейските стандарти на епохата, е отворено за всички българи, независимо от конфесионалната им принадлежност. На това поприще най-вече се открояват Българо-католическата гимназия „Св. св. Кирил и Методий" на полските възкресенци и Девическият педагогически ли-

цей „Мария Лурдска" на Загребските милосърдни сестри в Одрин – и двете признати от българското Министерство на народното просвещение, и двете дали десетки и стотици учителски кадри за българското образование и възпитание. Най-ценната подкрепа на католическите ордени и конгрегации за България и българите обаче е тяхното българофилство, с което те се превръщат в искрени и ревностни защитници на националната ни кауза пред европейската общественост.

Балканската война заварва българоуниатската общност в Одринска Тракия с приблизително същото църковно-административно устройство, каквото получава скоро след Берлинския конгрес, през 1883 г. Тракийският викариат със седалище в Одрин продължава да се управлява от епископ Михаил Петков (1850-1921), родом от самия град.

В Одринска Тракия българите униати са съсредоточени в Одрин, Малко Търново и още 7 села: Мустракли, Дервиштепе и Акбунар, Одринско; Каяджик, Димотишко; Покрован, Ивайловградско; Яйлягюню и Лизгар, Кешанско. Униати има в няколко други села, но поради малочислеността си те не са организирани в самостоятелни енории, а са част от съставната енория на с. Акбунар. С изключение на с. Покрован, във всички останали селища униатите живеят смесени със своите екзархийски сънародници, но това не създава проблеми нито на едните, нито на другите. Общо в диоцеза на Тракийския викариат се наброяват 12 енории и 31 свещеници, от които 6 успенци и 5 възкресенци, минали в източния обред. [13]

Като най-крупен просветно-религиозен център на униатството в Тракия изпъква Одрин, въпреки че българите католици там са по-малочислени от която и да е от селските енории. За сметка на това в града има четири източнокатолически храма: „Св. Пророк Илия", катедрална църква на епископ Михаил Петков в квартала Киришхане, „Св. Димитър" в квартала Каик, „Св. св. Кирил и Методий" на възкресенците в квартала Кале и „Св. св. Петър и Павел" на възкресенците в предградието Караагач. Още по-голяма тежест на българо-

униатската общност придават католическите учебни заведения и просветната дейност, в която главна роля играят религиозните мисионерски общества (ордени) на възкресенците и успенците. [14]

Възкресенците поддържат в Одрин известната Българо-католическа гимназия, призната за средно учебно заведение от Министерството на народното просвещение в София. Директор на гимназията и настоятел на възкресенците по това време е Станислав Грич (от 1911 г.). След големия пожар през 1905 г., заради който пропуска две учебни години, гимназията прехвърля апогея на своята слава и бавно поема по пътя на залеза. Въпреки това за град като Одрин тя продължава да грее с европейски отблясък. Учебното заведение действа с пълен пансион, поддържа модерно европейско преподаване с отлична езикова подготовка, разполага с физическа и химическа лаборатории, практически работилници и театрален салон, гордее се с оркестър, ръководен от известния в българската музикална култура унгарски диригент Михай Шафрани, има също своя печатница и дори ученическо списание „Мисъл", списвано и редактирано от самите ученици. Само в периода 1903-1912 г. в гимназията учат 682 младежи, повечето от които са от Одринска Тракия и Македония, но също и от България. Преподавателският персонал се състои от 12 до 14 учители – свещеници и миряни. Възкресенците поддържат в Одрин и духовна семинария за подготовка на униатски свещеници, асоциирана към гимназията. [15]

Свой колеж, духовна семинария и храм в Одрин имат и успенците, настанени в предградието Караагач. Колежът „Св. Василий" съществува от 1897 г. и в навечерието на войната има около 160 ученици. Оттогава датира и униатската семинария с около 30 семинаристи. Възпитаниците и на двете учебни заведения, в голямата си част българи, освен общообразователна и богословска подготовка получават и отлични познания по френски език и култура. [16]

От 1881 г. в квартал Стамболйолу съществува и действу-

ва педагогически лицей „Мария Лурдска", поддържан от Загребската провинция на обществото „Сестри на милосърдието на Св. Викентий от Пола". Учебното заведение се развива до пълна гимназия и се утвърждава като едно от елитните девически училища не само в града, но и в цяла Одринска Тракия. Структурирано е в четири степени – четири начални отделения, четири общообразователни прогимназиални класа и три педагогически гимназиални класа. Преподаването е главно на немски език, а като втори чужд език в по-горните класове се изучава френски. Ученичките от български произход изучават още български език и литература, а тези, които са от православно вероизповедание, учат и вероучението на родния си език. Предназначението на учебното заведение е да подготвя учителски кадри и затова в гимназиалните класове са застъпени различни педагогически дисциплини – възпитание, дидактика, методика и история на педагогиката.

През учебната 1911-1912 г. в педагогическия лицей „Мария Лурдска" учат 202 девойки, от които 70 българки от Царство България и Одринския вилает, а останалите гъркини, еврейки, арменки, туркини и др. Ученичките в трите гимназиални класа са 38, от които 28 българки (25 от България, 3 от Османската империя). Прогимназиалните класове наброяват 72 ученички, от които 30 българки (15 от България и 15 от Османската империя). Преподавателското тяло се състои от 12 монахини, предимно хърватки, и две цивилни лица – учителка и учител. В навечерието на Балканската война управителка на лицея е Мария Йозефа, а секретарка Текла Делач, и двете хърватки. На 18 май 1912 г. те изпращат изложение до българското консулство в Одрин, с което дават подробни сведения за структурата, програмата и персонала на девическия педагогически лицей „Мария Лурдска" и молят за ходатайство пред Министерството на народното просвещение в София за признаването му като пълно средно учебно заведение според българското законодателство. Избухналата няколко месеца по-късно Балканска

война не позволява това да стане факт. [17]

Просветното дело на католиците в Одрин се допълва от две основни училища – „Св. Елена" за момичета, поддържано от облатките успенки, и друго за момчета, ръководено от възкресенците. [18]

Следователно, макар малобройни като население, българите униати в административния център на Одринска Тракия имат внушително присъствие като религиозни и просветни институции, а това е от полза за българското национално дело в града и региона. Само по този начин наличието на осем гръцки църкви в Одрин се уравновесява от четирите екзархийски и четирите униатски храма, а субсидиите на българската държава за първите и подкрепата на мисионерските общества за вторите поддържат такова равнище на просветните учреждения, каквото за гърците се оказва непосилно. Само взето в своята съвкупност просветно-религиозното дело на българите – православни и католици, респективно екзархисти или униати – е в състояние да противостои на елинизма и културно да оправдае политическите стремежи на България към Одрин. Поотделно това не е по силите нито на едните, нито на другите.

Извън духовния и административен център на Тракийския викариат църковно-училищното дело на българите униати е най-добре представено в Малко Търново. Там по това време има една католическа прогимназия и две начални училища за момчета и момичета. Източнокатолическата енория „Св. Св. Петър и Павел" в града се администрира от възкресенците. До 1907 г. тук действа и женският клон на възкресенците, заместен от Загребските милосърдни сестри. Те основават девическо начално и основно училище, поддържат детска градина и организират училищни курсове за възрастни. Тук, както и в Одрин, милосърдните сестри отварят амбулатория и аптека и се грижат за здравно-медицинската просвета на своите възпитанички и техните родители. [19]

Във всички други енории в Одринска Тракия българите

униати разполагат със своя църква и училище. С изключение на Мустракли, което е мисия на успенците, и Акбунар, което се администрира от възкресенците, останалите са под непосредственото управление на епископ Михаил Петков.

Българите униати в Одринска Тракия са твърде малобройни в сравнение със своите екзархийски сънародници. Според един обширен поверителен доклад на екзарх Йосиф до Министерството на външните работи и изповеданията в София от лятото на 1903 г. техният брой възлиза на 1770 души с 295 къщи. [20] Прави впечатление, че екзарх Йосиф не е преброил нито един униат в Одрин. Една доста подробна статистика на френските успенци от 1912 г. пък сочи 3690 униати в диоцеза на Тракийския викариат. [21]

Униатите в Одринска Тракия, както впрочем и в Македония, наистина не са значителна статистическа величина на фона на екзархийските си сънародници, но също като тях имат ясно съзнание за своята национална принадлежност и изострено чувство за съпричастност към общонационалните идеали. Не правят изключение и представителите на мисионерските ордени, действащи сред българите в Османската империя. В това отношение най-ярък е случаят с одринските възкресенци, които в навечерието на Балканската война извършват ценни услуги в полза на българското военно разузнаване. С тяхно знание, разрешение и съдействие вторите секретари на Българското търговско агентство в Одрин (след 1908 г. – консулство), които всъщност са офицери на действителна служба в българската армия, често се включват в ученическите екскурзии из околностите, за да снемат скици и планове на турските отбранителни съоръжения. [22]

При такова ясно съзнато и открито изповядвано българско национално съзнание от страна на тракийските униати и при искрените българофилски чувства на чуждите католически мисионери не е нито странно, още по-малко случайно, че те посрещат обявяването на Балканската война през есента на 1912 г. със същия ентусиазъм и надежда,

както и целия български народ.

Още в дните на мобилизацията турските власти в Одрин арестуват над 200 българи, православни и униати – учители, свещеници или просто по-будни и дейни патриоти. Те са заточени към Измит или по-навътре в Мала Азия. Някои български семейства успяват да напуснат града още преди това. Учениците от мъжката педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон" и девическата гимназия „Янко Касъров" предвидливо са евакуирани за България. Същото правят и учебните заведения на възкресенците и успенците, които изпращат своите възпитаници с последните влакове за Цариград. По неизвестни причини, най-вероятно заради упованието в консулската защита на Австро-Унгария, само ученичките на педагогическия лицей на Загребските милосърдни сестри са заварени от войната в Одрин. От града към Цариград се евакуира и част от турското население, а вероятно и представители на другите национални общности. В документите и литературата се споменават данни за около 15 000 – 20 000 такива принудителни изселници.

По същото време, в мобилизационния период, в радиус до 50 км от града е извършена реквизиция на всички коне, волове, каруци, храни и изобщо на всичко, което може да има военно предназначение. Турското население от околните села вярва, че в Одрин ще намери по-голяма сигурност и градът се изпълва с бежанци, изчислявани до 20 000 души. Гарнизонът с численост около 60 000 войници и офицери е в пълна бойна готовност. Всички са настръхнали в очакване на първите боеве. Страхът от отмъщение или клане се вселява у одринските българи. Някои, свързани с ВМОРО, намират убежище в Българо-католическата гимназия на полските възкресенци и в колежа на френските успенци. Сред тях е най-издирваният от властите българин в града, войводата Димо Николов. Преоблечен в одеждите на католически монах, заедно с още двама-трима издирвани българи, учители от екзархийската гимназия „Д-р Петър Берон" и членове на

Вътрешната организация, той намира сигурно прикритие в манастира на отците възкресенци чак до примирието, когато успява да се измъкне от обсадения град и да се присъедини към Македоно-одринското опълчение. [23]

Опасенията на българите от репресии и дори масово клане не са неоснователни. Командирът на крепостта Шукри паша е известен на свои и чужди с прозвището „Дели Шукри", т. е. Лудия Шукри. Този прякор достоверно отразява неговия нрав, а датира от 1903 г., когато Шукри паша се прочува с жестокостите си при потушаването на Преображенското въстание в Странджа. Още първите дни на бойните действия в Балканската война потвърждават мрачната му слава. На 17 октомври 1912 г. по улиците на града публично са обесени трима български войници от турската армия, обвинени, че предавали военни сведения на противника. На 21 октомври е извършено претърсване на българския квартал Йълдъръм, мнозина са арестувани и хвърлени в затвора, а петима души са разстреляни на място като „комитаджии" за уж оказана съпротива. В следващите дни такива претърсвания, арести и убийства са извършени и в другите български квартали. Според сведенията на епископ Михаил Петков броят на убитите без съд и присъда българи възлиза на 30 души. В българските квартали се настаняват „мухаджири" – мюсюлмански бежанци от околните села, които допълнително засилват страховете за възможни масови кланета, особено след известията за първите поражения на турската армия. [24]

По време на Балканската война учебните заведения и религиозните институции на възкресенци, успенците и Загребските милосърдни сестри се превръщат в последна надежда и закрила за българското население в Одрин. Ценно свидетелство за тези събития е оставил младият униатски свещеник Иван Гаруфалов, бъдещ епископ и предстоятел на Католическата екзархия в България. Веднага след освобождаването на града той написва обширно писмо до своя брат полковник Стойчо Гаруфалов, тогава интендант на 6-та пех.

Бдинска дивизия, а в Междусъюзническата война ротен командир в 29-ти пех. Ямболски полк, в което живо и картинно пресъздава положението на българите в Одрин по време на шестмесечната обсада. [25]

На 8 октомври в Одрин се чуват първите топовни гърмежи от наближаващата българска войска. След още няколко дни градът е напълно обкръжен и изолиран. В продължение на месец артилерийският двубой се води между българските позиции и турските табии. Донякъде поуспокоени, жителите на Одрин се превръщат в зрители на грандиозен спектакъл. До късна вечер те стоят будни, слушат канонадата, наблюдават експлозиите, дивят се на чудните илюминации на нощното сражение, за да си легнат чак след последния топовен изстрел с надеждата, че войната скоро ще свърши.

Така продължава до 8 ноември, Архангеловден, когато в 4 часа след пладне в Одрин пада първата граната. От този момент жителите на града вече не са зрители, а статисти в масовите сцени на войната. Бомбардировката продължава 13 дни – от 8 до 21 ноември 1912 г. Според официалната турска статистика, прилежно записана от Иван Гаруфалов, тогава в Одрин падат 1070 снаряда, разрушени са 333 къщи, убити са 16 души, ранени са 53.

Още с първите експлозии и разрушения Одрин изпада в плен на паниката. Много български семейства потърсват тогава спасение в гимназията на отците възкресенци. Тя дава гостоприемство и на учениците и възпитателите на гръцкия пансион. Закрила в заведението на полския католически орден намира дори управляващият руското консулство Сергей Клименко. „Бедният г-н Клименко – пише по този повод Иван Гаруфалов – много се беше нервирал и изплашил, понеже в Руското консулство падна граната, тогава той се пренася уж за по-безопасно далеч от турската махала и по-късно към гръцкото консулство, но една нощ и там падна граната, тогава дохожда у дома, дето му дадохме най-безопасното място... в избата”.

На 21 ноември Одрин изведнъж притихва. Обявено е примирие. Заедно с тишината се връщат спокойствието и надеждата. „Примирието го прекарахме с големи надежди, че от ден на ден ще се подпише мирът – много бяхме изморени и изплашени. Аз често ходих около гарата и там причаквах българските тренове и пак се завръщах у дома да кажа на нашите затворници, че съм видял българите, или пък им донасям някой вестник, ако можех от някъде скришно да намеря. Аз можех лесно да избягам с трена, но трябваше да седя“ – споделя предаността си към дълга Иван Гаруфалов.

Дългоочакваният мир обаче се бави. Лишенията стават все по-непоносими. Един зъл спътник на войната предявява сега претенции за господство – гладът. Обитателите на мъжката гимназия и девическия лицей са защитени и от този страховит натрапник. На Българо-католическата гимназия много помага и руският консул – както със златните рубли на царската дипломатическа субсидия, така и с полагащите му се по пет торби брашно седмично от султанските складове. Монахините от педагогическия лицей „Мария Лурдска” търпят лишения, но за възпитаничките им винаги има достатъчно. Като още една гаранция за сигурността на децата, те откриват в заведението си лазарет за ранени турски войници. За повечето от останалите жители на Одрин обаче гладът е непоносим. С десетки и стотици – българи, гърци и турци, християни или мюсюлмани – те обикалят около двете заведения с надеждата за милостиня, а някои са доволни дори от обелките на картофите или остатъците от храната.

На 21 януари 1913 г. в 8 часа сутринта военните действия са подновени. Втората обсада на Одрин е още по-ужасна за изтощените и излъгани в надеждите си за скорошен мир жители. Още при първата бомбардировка Българо-католическата гимназия се изпълва с народ – над 500 нови гости се присъединяват към старите обитатели. Сред тях са униатският владика Михаил Петков и управляващият екзархийската митрополия архимандрит Никодим със своите свещеници,

дякони и много български семейства. Идват още гръцкият владика Поликарп, френският консул с цялата колония, английският консул с персонала си, почти всички жители с европейски паспорти. В педагогическия лицей „Мария Лурдска" също намират прибежище стотина души, предимно австро-унгарски поданици.

Този наплив към двете заведения, особено към Българо-католическата гимназия, не е случаен. Още при първата обсада мнозина забелязват, че сякаш някакво чудо пази гимназията на възкресенците от попадения. През двата месеца на втората обсада всички се убеждават в това. Малцина обаче вярват в чудотворните обяснения. По-близо до истината е мълвата, която обикаля от ухо на ухо – бившите ученици на гимназията, сега офицери и войници в българската войска на позициите пред Одрин, съзнателно и грижливо пазят своето училище.

Обикновено във всеки слух има частица истина. Този обаче се оказва изцяло верен. Ангелът-хранител на Българо-католическата гимназия се казва майор Неделчев, артилерист, командир на батарея на Източния сектор. В навечерието на войната, като военен аташе под прикритието на секретарска длъжност към българското консулство в Одрин, той използва връзките си с възкресенците от Българо-католическата гимназия, за да разузнава турските укрепления край града. Също като предшественика си полковник Лудогоров той се присъединява към честите излети на учителите и учениците в околностите на града, за да направи подробни скици на табиите и отбранителните съоръжения. Тъкмо затова по време на шестмесечната обсада върху гимназията на възкресенците не пада нито един български снаряд.

На 13 март 1913 г. мечтата на българите в Одрин най-сетне се сбъдва. Иван Гаруфалов описа щастливия миг на освобождението по следния начин: „И тъй, последните два дни числото на подслонилите се при нас дойде до 700 и този всичкия народ на 13 март към 10 и половина, покатерен по

всички прозорци на всички етажи акламираше, викаше, махаше с кърпи и шапки, и с неизказана радост посрещаше първата българска войска – Царския конен гвардейски полк, който влизаше в улицата Балъкпазар и после закриви пред нашата къща, дето при входните врата на самата улица бяхме двамата с руския консул, запален българофил, тласкани отзад от една силна вълна хора, всички любопитни да видят тия храбри синове на България, които с едва що свършения подвиг учудиха цял свят и въздигнаха българското име, като сломиха и погребаха за всякога вековния тиранин, противник на науката и напредъка". [26]

Междусъюзническата война обаче погребва и радостта, и гордостта, и надеждата. По времето, когато гръцките и сръбските войски разклащат основите на българщината в Македония, турската армия в Източна Тракия просто изтрива от лицето на земята следите на българското присъствие. Агонията на Тракийския викариат е кратка, но окончателна и непоправима. Началото е поставено на 30 юни 1913 г., когато Турция се възползва от войната между съюзниците и пристъпва към реокупация на Одринския вилает. Идещите откъм Чаталджа и Булаир турски колони дефилират като на парад, тъй като на малобройните български отряди е дадена заповед да не оказват никаква съпротива. На 3 юли униатите в с. Лизгар, Кешанско, вече виждат пламъците на горящите в далечината християнски села и заедно със свещеника си Христофор Кондов избягват в съседното с. Яйлягюню. На другия ден заедно с тамошните униати и техния свещеник Атанас Минтов отново потеглят, ужасени от разказите на приждащите бежанци. След две денонощия изнурителен и непрестанен преход под палещите лъчи на юлското слънце, без вода и храна, обезумяла от ужас, колоната достига до Одрин, наводнен вече от хиляди бежанци. По свидетелството на Хр. Кондов много майки, като нямали сили да носят малките си деца, оставяли ги по пътя. [27]

Почивката на бежанците в Одрин е кратка. Те едва успя-

ват да потеглят към старите граници на България, когато на 9 юли 1913 г. турската войска влиза в града без да даде нито един изстрел. Българо-католическата гимназия на полските възкресенци пак влиза в своята спасителна роля, като дава убежище на около 150 българи, предимно жени и деца, заплашени от възможно клане. Когато обстановката малко се успокоява Йоан Гаруфалов успява да ги изведе и съпроводи чак до Цариград. Оттам със съдействието на архиепископ Михаил Миров и на руското консулство бежанците са прехвърлени с параход до Варна. [28]

Междувременно останалите униатски села в района на Одрин също поемат пътя на изгнанието. Под ръководството на свещеник Иван Бонев мъжете от Акбунар, смесено униатско и екзархийско село, се опитват да импровизират въоръжена самоотбрана, докато жените, децата и възрастните се изтеглят на българска територия. На 9 юли, когато наближава редовната кавалерия, защитниците се оттеглят при своите съселяни, настанени в с. Лалково, зад старата граница. Граничната бразда обаче вече не е в състояние да спре турската войска. На 11 юли тя навлиза в старите предели на страната и опожарява селата Срем, Вакъф и Соуджак, последното с униатско присъствие. В следващите дни българската войска с подкрепата на доброволци от местното население и от бежанците успява да отблъсне противника. [29]

Най-жестока е съдбата на българите в Беломорска Тракия, тъй като редовната турска войска спира при Марица, а там се организира автономно управление и под прикритието на доброволчески отряди върлуват същински разбойнически банди. Когато на 9 юли в Покрован се разнася мълвата, че Одрин е паднал в турски ръце, всички започват да се стягат за бягство. Потегля обаче само свещеникът Никола Баждаров, а другите са разубедени от съседите им турци, че нищо лошо няма да се случи. Любовта към родния дом надделява и селяните се връщат обратно в Покрован. Енорийският свещеник, междувременно преминал моста на р. Арда, не знае за този

обрат и пристига в Мустафапаша (Свиленград).

Покрованските турци не спазват обещанието и след като се убеждават, че в района няма никакви български войски, започват да мъстят на българските си съселяни. На 13 юли е отвлечен и побит на кол край селото черковният певец Атанас Стоилов Бакалов. Агонията му продължава няколко дни и минаващите наблизо са могли да чуят неговите стонове. Тази мъченическа смърт е само начало на поредицата от ужасяващи събития, които се разиграват в Покровaн в следващите дни, седмици и месеци. На 15 август е убит друг българин, а няколко дни по-късно още петима. Предусещайки накъде отиват нещата, група покроваанци правят опит да избягат, но са застигнати и избити при Арда. През септември и октомври положението в Покровaн малко се успокоява, тъй като в него е настанен гарнизон от редовна турска войска. След Букурещкия и Цариградския мирен договор турската войска от Западна Тракия се оттегля и там се създава т. нар. Гюмюрджинска автономия. Тогава започва същинският ужас.

На 14 септември, когато гарнизонът напуска Покровaн, група от петдесетина българи успява да избяга от селото. Това е сигнал за окончателната разправа. След щателен грабеж мъжете са затворени в училищната сграда, а жените и децата в няколко оцелели къщи. Когато вече няма какво да граби, башибозукът открива безразборна стрелба през вратата и прозорците на училището, а след това запалва сградата заедно с намиращите се вътре 45 мъже. След това злодеяние жените и децата са отвлечени към Ортакьой (Ивайловград) и едва след няколко кошмарни дни, благодарение на застъпничеството на чуждите консули в Одрин, са освободени и успяват да се доберат до територията на България. Такъв е ужасният край на Покровaн, останал в паметта на българоуниатската общност под името „Католическия Батак". Подобна е съдбата и на с. Каяджик, населено с униати и православни, както впрочем и на десетки други разорени български села в Одринска Тракия. [30]

Разорението на тракийските българи през 1913 г. изравнява в страданията българите екзархисти и българите униати. Тези трагични събития за сетен път доказват, че Българската екзархия и Българската уния са елементи от една и съща национална система. Споделената обща съдба заличава всякакви догматични и канонични различия и извежда на преден план като най-значима историческа поука националното единство.

Б Е Л Е Ж К И:

1 Sofranov, I. Histoire du mouvement bulgare vers l'Eglise catholique au XIX-ème siècle. Roma, 1960; Кирил, Патриарх български. Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX век (1859 – 1965). С., 1962; Елдъров, С. Униатството в съдбата на България. Очерци из историята на Българската католическа църква от източен обред. С., 1994.

2 Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. С., 1980, с. 257 – 263.

3 Елдъров, С. Архиепископ Йосиф Соколски. Един възрожденец между политическата манипулация и историческата истина. – Абагар, № 9, септември 2001.

4 Михайлов, К. Кирил Куртев – Апостолически екзарх. Записки върху най-новата история на Апостолическата екзархия в България. С., 2010, с. 35; Елдъров, С. Униатството в съдбата на България..., с. 23 – 25.

5 Кертев, Г. Поляци и българи. Делото на отците възкресенци в Одрин 1863 – 1918. С., 1936, с. 7 – 16.

6 Монш, Ш. Викторин Галабер – един асомпсионист в България. Неговата кореспонденция, неговото дело, неговите ръкописи. – В: Викторен Галабер. Двадесет и две години сред българите. Дневник. Том първи (1862 – 1866). С., 1998, с. LII – LVI.

7 Christoff, P. Histoire admirable d'un saint moine bulgare au XIX-e siècle. Paris, 1913; Елдъров, С. Последният ересиарх на Балканите. В: Балканът и морето. Послания към времена и поколения. Благоевград, 1999, с. 191 – 199.

8 Михайлов, К. Пос съч., с. 36; Елдъров, С. Униатството в съдбата на България..., с. 26 – 28.

9 Кирил, Патриарх български. Принос към униатството в Македония след Освободителната война (1897 – 1895). С., 1968; Елдъров, С. Католиците в България. Историческо изследване. С., 2002.

10 Елдъров, С. Поколение на съединените българи. – Абагар, № 6, юни 2003.

11 Вичев, В. Книга за село Покрован. Хасково, 2009, с. 83 – 84, 91 – 111.

12 Ангелов, Д. Н. В. Преосвещенство Михаил Д. Миров. – В: Календар „Св. Кирил и Методий". С., 1924, с. 48 – 54; Елдъров, С. Униатството в съдбата на България..., с. 29 – 36.

13 Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944. Т. 3. Освободителното движение след Илинденско-Преображенското въстание 1903-1919. С., 1997, с. 98.

14 Иванов, М. Паметници на миналото. – В: Календар „Св. Кирил и Методий", С., 1942, с. 142-161.

15 Ружницки, А. О. О. Възкресенци и Българо-католическата гимназия в Одрин. Одрин, 1914, с. 26-30; Кертев,Г. Пос. съч., с. 60-65; Тодев, И. Създаване на Българо-католическата гимназия в Одрин. – Исторически преглед, 1987, № 1, с. 85-89.

16 ДА – Пловдив, ф. 186 К, оп. 1, а. е. 116, л. 22-23.

17 ЦДА, ф. 336 К, оп. 1, а. е. 33, л. 71-72.

18 Георгиев, В., С. Трифонов. История на българите в документи 1878-1944. Т. 1. 1878-1912. Част 2. Българите в Македония, Тракия и Добруджа. С., 1996.

19 Елдъров, С. Католиците в България..., с. 196.

20 ЦДА, ф. 246 К, оп. 1, а. е. 259, л. 86-102.

21 ДА – Пловдив, ф. 186 К, оп. 1, а. е. 22, л. 37.

22 Кертев, Г. Пос. съч., с. 74.

23 Елдъров, С. Одрин отвътре и отвън. – В: Толерантният националист. Паметен сборник от приятелите на Стайко Трифонов. С., 2009, с. 179 – 196.

24 Cirilli, G. Journal du siège d'Andrinople (Impressions d'un Assiégé). Paris, 1913, p. 84; Christoff, P. Journale du Siége d'Andrinople. Notes quotidiennes d'un assiégé. Paris, 1914, p. 31, 35, 37.

25 Личен архив на автора.

26 Елдъров, С. Една история за Балканската война, събрана през десетилетията. – Военноисторически сборник, 2007, № 3.

27 Михайлов, К. Пос. съч., с. 41 – 44.

28 Елдъров, С. Униатството в съдбата на България..., с. 38 – 39.

29 Бонев, И. Турското нахлуване в Тракия през месец юний 1913 година. Ямбол, 1913, с. 28-37.

30 Вичев, В. Пос. съч, с. 120 - 187; Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918, с. 104-112, 162-168.

Църквата „Св. Богородица“ в село Покрован

Проф. Пламен Павлов

БЪЛГАРИТЕ ОТ БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ И ТУРСКАТА ЕКСПАНЗИЯ В МАЛА АЗИЯ (Краят на XIII – средата на XIV в.)

Падането на България, Византия и останалите християнски държави на Балканите под османска власт е част от мащабен геополитически процес, засягащ цяла Югоизточна Европа, Близкия Изток и Средиземноморието. Политическата гибел на вековната държава на българите и на Византийската империя е тежък удар за християнска Европа. Османското завоевание е резултат от дълга поредица от събития, които имат сложна предистория. Първата тюркска вълна в Мала Азия е още през втората половина на XI в., а нейният апогей настъпва с военната катастрофа при Манцикерт (1071 г.). Въпреки всичко и независимо от тежките териториални загуби, Византийската империя успява да изгради балансирани отношения със селджукските турци и създадения от тях „Румски" (Иконийски) султанат. Независимо от конфликтите и окончателната загуба на Анадола с битката при Мириокефалон (1176 г.), дори и след завладяването на Константинопол от кръстоносците през 1204 г. в Мала Азия съществува определено равновесие на силите. Никейската империя партнира успешно със селджуките, още повече че след разгрома им от иранските монголи (татари) през 1243 г. мюсюлманските съседи изживяват труден период.

Експанзия на монголите (останали в европейската история най-вече с името „татари") в Средна Азия, установяването на тяхната власт в Източна Европа в лицето на „Златна Орда" и в Иран, където властта е в ръцета на илхан Хулагу и неговите наследници, се отразява съществено на демографската ситуация в един обширен регион в Близкия

Изток. Големи тюркски маси с номадски или полуномадски бит и манталитет на отделни вълни навлизат в Мала Азия. Отслабената селджукска държава се опитва да запази своята вътрешна сигурност, заселвайки размирните пришълци главно по границата с Византия. Както показват съвременните изследвания, никейските византийски императори създават отбранителен пояс срещу неканените гости. Верига от крепости защитава поречията на реките Герма (дн. Гедиз) и Кестър (Кючук Мендерес), а стратегическата крепост Триполи на р. Меандър (Буюк Мендерес, наричана и Карамендерес) е усилена. Полагат се системни грижи за акритите (граничното военизирано население). След освобождаването на Константинопол през 1261 г. и репресиите срещу акритите, които вдигат бунт срещу император Михаил VIII Палеолог (1259-1282), вниманието към турския проблем е силно занижено и това е една от най-големите и непростими грешки на Византия в цялата й история. Византийското противодействие на нарушеното статукво е слабо и инцидентно. Нещо повече, правят се дори недалновидни стъпки – Пахимер пише как "....императорът със задоволство приемаше като поданици пограничните перси (турци), надявайки се да ги използва като жива стена, ако тохарците (татарите) някога започнат набези срещу нас..."

Опитите да бъде контролиран процесът на проникване на турски групи на византийска територия се оказват неефикасни. Георги Пахимер разказва как богатата и гъсто населена долина на р. Меандър (Буюк Мендерес) опустява, а византийското население масово се изселва поради турските набези. Император Андроник II Палеолог (1282-1328) полага усилия да укрепи пограничните райони, като възстановява важната крепост Трал (в негова чест тя дори е наречена Андроникополис), но само след броени години (1284 г.) градът е разрушен от турците, които отвличат в робство 20 хиляди души. Турското проникване продължа-

ва към Милет. Защитата е поверена на талантливия пълководец Алексий Филантропин, който нанася тежки удари на създаващия се тогава бейлик Ментеше (1295 г.). За жалост кампанията завършва катастрофално – поради липсата на заплати войската вдига бунт и провъзгласява Филантропин за император. Метежникът е заловен и ослепен, но в Мала Азия настъпва пълна анархия. Никифор Григора в резюме представя съдбата на византийските провинции в Мала Азия – земите срещу о. Лесбос, Фригия, Йония, долината на Меандър, районът на Ефес падат в турски ръце. Именно тогава Осман, създателят на най-опасния турски бейлик, завладява земите около малоазийски Олимп и цяла Витиния.

Постепенно бившите "уджове" и васални племена, подчинени отначало на селджукските султани, се превръщат в самостоятелни държавици ("емирати", бейлици), които заплашват да унищожат византийската власт отвъд Босфора. От тях пряко отношение към византийската история имат Ментеше, Айдън, Сарухан, Гермиан, Кареси и бейликът на Осман (1288–1326). Към началото на XIV в. османците, чиито вожд Ертогрул се заселва в средата на XIII в. край р. Сангарий / Сакаря (областта Сюгют), от невзрачен бейлик се превръщат в реална сила. В първите десетилетия на XIV в. османците имат сериозни съперници, особено в лицето на Айдън имат сериозен съперник, но от военностратегическа гледна точка бейликът на Осман е в най-изгодни позиции за настъпление срещу Византия – бившата столица Никея (дн. Изник), важни градове като Пруса (Бурса) и Никомидия (Измит) са на границата му, което ги прави сигурна плячка. Пътят към Мраморно море и Константинопол е открит за младата и агресивна държава, в която се стичат нови тюркски групи, авантюристи, въобще "гаазии" (борци за вярата).

По всяка вероятност Андроник II прави опити за съюз и общи действия с иранските татари, които също нямат

интерес от консолидация на тюркската "стихия". Преди акцията на Алексий Филантропин през 1295 г. земите на Ментеше са прегазени от татарската конница на илхан Гейхату. През 1304 г. турският натиск временно отслабва, тъй като емирите са разтревожени от слуха за византийско-татарски преговори. Страхът от татарите все още е изключително силен. През първите десетилетия на XIV в. обаче самият Иран е обхванат от размирици, с което ролята му на предноазиатска "велика сила" рязко спада. Татарската хегемония е в Мала Азия изживява края си, с което Византия губи потенциален стратегически съюзник в турския тил. Мамелюкски Египет също е имал интереси в Мала Азия, но те рядко достигат по-далече от Киликия. На свой ред, египетските султани, с които Византия има традиционно добри връзки, подценяват турската и в частност османската заплаха.[1]

За някои от последвалите събития ще споменем по-нататък, но трябва да се подчертае важността на турската експанзия в Мала Азия в геополитически план.[2] Именно нейният успех води до набезите на Балканите, които става реалност през 40-те години на XIV в. Нещо повече, те засягат пряко земите, в които живеят българите – не само в държавата на цар Иван Александър (1331-1371), но и там, където властта е византийска или сръбска – Одринска и Беломорска Тракия, Родопите, Южна Македония. Българи от цялата етническа територия са отвличани от турците на Умур бей от Айдън, а и от военните сили на други малоазийски бейлици (например Сарухан и онзи на османците), още през 40-50-те години на XIV в.[3]

---

[1] Вж. по-подробно Тъпкова-Заимова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов. Византия и византийският свят. С., 2011, с. 185-187, 448 и сл. и посочената литература.

[2] Zachariadu, E. Romania and the Turks (1300-1500). London, 1985; Жуков, К. А. Эгейские эмираты в XIV – XV вв. Москва, 1988.

[3] Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 30-43.

Олицетворение на съпротивата на българите от Родопите и Беломорието срещу турските набези и опустошения несъмнено е Момчил през четиридесетте години на XIV в. Ние няма да се спираме на личността и ролята на този бележит българин, доколкото те са добре известни. [4] Нашата цел е да открои българското участие в по-ранните събития, които сами по себе си обясняват еволюцията в действията на самия Момчил.

Появата на новите турски "емирати" (бейлици) на източните граници на Византия през втората половина на XIII век е била добре известна на българите. Турската заплаха е била предмет и на двустранни преговори между Византия и България, доколкото може да се съди от някои бегли споменавания в изворите. Византия е получавала, макар и инцидентно (1313, 1322 г.), военна помощ от страна на своя балкански съюзник Сърбия. Малко се знае обаче, че в опитите за спиране на турската експанзия във Византия участват и български военни отряди. Това става още в края на XIII – началото на XIV в., когато тя засяга все още само Мала Азия. Известното ни за това българско участие не може да се свърже с българската държава. По всичко изглежда, че тези военни формирования, съставени често от доброволци, може би и от наемници и други „авантюристи", са дело на българи от земи, влизащи в тогавашните граници на Византия – на първо място от Беломорска Тракия и Родопите.

Въпреки че донякъде се отклоняваме от конкретния проблем, предмет на тази малка студия, ще направим някои бележки по въпроса за етническия характер на днешна Беломорска Тракия през Средните векове. Първата сериозна промяна на етническата картина в Беломорието, както и в обширни райони на целия Балкански полуостров, е свързана със заселването на славяните от т.нар.българска група през втората

[4] Гюзелев, В. Момчил юнак. С., 1967; Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Българите..., с. 34-35; Райчевски, Ст. Момчил юнак. С., 2013.

половина на VI и преди всичко през първите десетилетия на VII в.[5] Появата на древните българи (т.нар. прабългари) - не само от общността, водена от кан Аспарух (680-701), но и от онази на неговия брат Кубер, моделира етнокултурните процеси. Консолидацията между българи, славяни и заварено местно население (преди всичко потомци на траките), довела до „раждането" на средновековния български народ, обхваща дори и земи, които са били за сравнително кратки периоди в пределите на средновековната българска държава.[6] Нека се опитаме да очертаем контурите на този процес в Беломорска Тракия.

Не бива да се игнорира обстоятелството, че след неуспешния опит за овладяване на Солун от страна на Кубер (около 686-687 г.), византийските власти преселват част от Куберовите българи, оглавявани от „патриция и архонта" Мавър, в междуречието на Струма и Места, вкл. в Западните Родопи.[7] Най-важна обаче си остава ролята на българската държава, която през първата половина на IX в. действа все по-активно в стратегическото направление към Родопите, Беломорието и Солун. Главната заслуга е на кавкан Исбул, регент и съуправител на малолетните владетели Маламир (831-836) и Пресиан I (836-852). Тази политика води до включването на Пловдив и Северна Тракия в пределите на България (832 г.), като са осъществени и няколко военни похода до крайбрежието на Бяло море. Смоляните и другите славянски общности в района попадат в сферата на българските интереси и политическо влияние.[8]

---

[5] Бояджиев, Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. С., 1991, с. 25 сл. и посочената литература.

[6] Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1970.

[7] Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България (Трето допълн. и преработено изд.). С., 2012, с. 435-438 (съкр. Кой кой е...).

[8] Срв. Атанасов, Г., В. Вачкова, Пл. Павлов. Българска национална история, т. III. В. Търново, 2015, с. 213 и сл. с посочените извори и изследвания.

Този процес продължава и се засилва във времето на княз Борис–Михаил (852-889), улеснен и от християнизацията на българското общество, и особено в условията на българската военно-политическа хегемония на Балканите при цар Симеон Велики (893-927). В онези години по-голямата част от Беломорието е в границите на България – реалност, която продължава до около 970-971 г., когато император Йоан I Цимиски завладява източната част на Българското царство.

Недооценено остава мястото на Беломорска Тракия в стратегията на император Василий II Българоубиец (976-1025) за унищожаването на Българското царство. След катастрофата в прохода Траянови врата (17 август 986 г.), когато изходна точка на византийските действия е Филипопол/Пловдив, императорът избира за своя основна база крепостта Мосинопол (до дн. Гюмюрджина/Комотини). Решението не е случайно – засилено византийско присъствие в района очевидно трябва да парира евентуална активност на местното българско население. Какви са преките последици от това не е известно. Факт е обаче, че през последните години на продължителния българо-византийски конфликт Василий II е принуден да заселва нови жители в темата Волерон, обхващаща именно днешна Беломорска Тракия. Както разказва Йоан Скилица, „...императорът отишъл в Тесалия и възстановил разрушените вече от Самуил крепости, а тези, които били в ръцете на българите, превзел чрез обсада и преселил българите в така наречения Волерон...” Става дума за българи от Воден и неговия район. Василий насилствено преселва българи във Волерон, този път от Мъглен и Мъгленското поле, и през пролетта – лятото на 1015 г.[9] Така, колкото и парадоксално да изглежда, византийската власт е принудена да компенсира демографските загуби, понесени от местното българско население, със заселването на ... други българи (!), този път от югозападните земи.

Във времето на византийското господство в българските

[9] Гръцки извори за българска история, т. VI. София, 1963, 283-284.

земи през XI-XII в. приток на българи към Беломорието вероятно е имало и във връзка с печенежките нашествия в средата на XI в. Подобни вътрешни миграции могат да се предполагат и във връзка с периодичните кризи в Северна Тракия, предизвикани от движението на западните армии по време на Първия (1096-1097), Втория (1147-1148) и Третия (1189-1190) кръстоносен поход, и т.н. Силата на българския етнически елемент в Родопите и Беломорска Тракия личи от действията на Иванко. Когато през 1196 г. „убиецът на Асеня" е назначен от император Алексий III Ангел за управител на Филипопол (Пловдив), той се опира на своите сънародници в Родопите и Беломорието. Скъсвайки с империята, през 1198-1200 г., Иванко разпростира властта си до Бяло море, вкл. над Мосинопол и Ксанти. В същия район, определен като „областа на смоляните" (от горното течение на Арда до Места), т.е. в част от бившите владения на Иванко, през 1200-1201 г. действа Йоан Спиридонаки. Разбунтувалият се византийски управител, кипърски грък по произход, отново търси подкрепата на местните българи и помощта на цар Калоян.[10]Областта, която византийският историк Георги Акрополит нарича с традиционното име Волерон, влиза в пределите на България при цар Иван Асен II (1218-1241). Както е известно, след победата при Клокотница (9 март 1230 г.) българският цар овладява тези земи без съпротива поради българския характер на местното население. За последен път Беломорска Тракия е част от средновековната българска държава, макар и в по-специфична форма, при цар Иван Александър и Момчил в средата на XIV в.[11]

Казаното дотук ни убеждава, че българското население в района на Мосинопол (Гюмюрджина) и днешна Беломорска Тракия през XIII-XIV в. е било доминиращо. Поради това не

[10] Николов, Г. Н. Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (краят на XII – средата на XIII в.). С., 2011, с. 124-143.

[11] Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в средновековна България. В. Търново, 2000, с. 128-135.

е изненадващо, че самата Византия е предоставяла местната административна и военна власт на първенци от неговата собствена среда. Особено показателен е случаят с Никола Мито, споменат в документ на атонския манастир «Есфигмену» от 1294 г. Този местен българският болярин е носел титлата «протосеваст на българите», като е командвал военна част, съставена от българи. Същевременно Никола Мито е бил граждански и военен управител на град Мосинопол и неговата област.[12]

Както ще видим, участието на българи в опитите за отблъскване на турската експанзия още в самото й начало е свързано с Беломорска, а вероятно и с Одринска Тракия. Повечето от личностите, на които ще се спрем, са познати и коментирани в историографията. Въпреки това те не се радват на популярност, а действията им са схващани като инцидентни прояви в цялостния контекст на събитията. Тази представа обаче е погрешна, поради което се налага да се спрем отново на въпросните случаи и исторически личности. Според нас между тях съществува определена приемственост и това не е случайно.

Първата известна проява на българско участие в съпротивата срещу настъплението на турските бейлици в Мала Азия е свързана с т.нар. Лъже-Ивайло (“Псевдо-Лахана” у Георги Пахимер) - безспорно е най-яркият последовател на знаменития български бунтовник и цар Ивайло (1277-1280). Този българин се появява във византийската столица през 1294 г., когато правителството на император Андроник II Палеолог организира военни действия против малоазийските турци – акцията начело с Алексий Филантропин, за която стана дума по-горе. „Псевдо-Лахана» се появява в Константинопол изненадващо и «неизвестно откъде». Той твърдял, „... че ще извърши велики дела срещу врагове, ако императорът

[12] Божилов, Ив. Българите във Византийската империя. С., 1995, с. 113, 332.

му нареди...“[13] Изненадващата поява на някогашния български цар, за когото се знаело, че е убит по заповед на татарския хан Ногай преди четиринадесет години, е истинска сензация. «Хората виждаха, че той е жив...» - разказва Пахимер, с което идвали и надеждите, че с негова помощ ще настъпи прелом в борбата с нашествениците. Появата на самозванеца предизвиква смут и у самите турци - славата на българския цар, в общи линии единственият балкански владетел, побеждавал страшните татари, явно била достигнала и до тях. Както стана дума, предците на османците и на останалите турски бейлици в Мала Азия се преселват в Мала Азия, бягайки пред монголската (татарската) стихия. Селджукският (Иконийският) султанат, първата турска държава в Анадола, попада под тежка татарска зависимост през 1243 г. и постепенно губи значението си за сметка на новопоявилите се около двайсетина племенни държавици (бейлици). Пахимер пише, че турците се страхували от Ивайло, който «... бил славен от някакви техни прорицатели», представящи го очевидно като непобедим воин.

Император Андроник II се е колебаел как да постъпи с неочаквания натрапник. Неговото самозванство е бързо разкрито при «очна ставка» с бившата царица и Ивайлова съпруга Мария, братовчедка на императора. Вероятно в разобличаването на мнимия „Лахана” е участвал и Хранислав, за когото ще стане дума по-нататък. Лъже-Ивайло е арестуван, което предизвиква силно недоволството сред простолюдието в Константинопол. Отстъпвайки, Андроник II решава да освободи самозванеца. На съвещание в двореца императорът заявява, че „... варваринът, макар да не бил самият Лахана (...) все пак изглеждал страшен за враговете и полезен за изпадналите в беда ромеи...“ Решено е Лъже-Ивайло с привържениците си да бъде прехвърлен в Мала Азия и да потегли към фронта с

[13] Срв. разказа на Георги Пахимер в: Гръцки извори за българската история, т. X. С., 1980, с. 186-188.

турците по р. Сангариос (дн. Сакаря) – с други думи, именно срещу бейлика на Осман! Около храбрия българин бързо се събира импровизирана „армия", съставена от разнородни елементи. Впрочем, както личи от писмата на тогавашния цариградски патриарх Атанасий I (двукратно: 1289-1293 и 1303-1309 г.), византийската столица в онези години е пълна с бежанци, намиращи се в бедствено положение.[14] Тези хора, напуснали по неволя своите родни места и имоти, бягайки от турците, се стичат под знамената на Лъже-Ивайло. „Изглеждаше като че ли целият свят е тръгнал с него..."- продължава Пахимер, а растящата като лавина тълпа била съставена от „копачи", „орачи", „пастири" и други бедняци. Тези отчаяни хора са въоръжени най-често с тояги, но тръгвали на бой „..по собствено желание", с вяра в мисията на Лъже-Ивайло. За кратко време се събрала „... неизчислима като множество сбирщина", привлечени само от името „Лахана". Така византийското простолюдие дава израз и на разочарованието си от колебливата и неуспешна политика на Андроник II. От друга страна, Лъже-Ивайло е свързвал мисията си единствено с действия против нашествениците. Както видяхме, той признава прякото върховенство на императора, може би за да избегне подозренията, внушавани на елита само от името на българския селски цар.

Обикновено се твърди, че Андроник II се е опасявал от повторение на някогашните събития в България. Това е вярно, макар и само отчасти - в противен случай императорът не би освободил Лъже-Ивайло, още по-малко би му позволил да оглави хиляди хора. Естествено, при евентуални успехи на „варварина" реакцията на широките слоеве е можела да бъде опасна – както пише Пахимер, самият Андроник се е опасявал, че може да стане „някой преврат". От друга страна, при поражение - нещо напълно възможно предвид непрофесионализма и лошата екипировка на „сбирщината", авторитетът

[14] Talbot, A.M. The Correspondance of Athanasios I, Patriarh of Constantinople (ed.). Washington, 1975.

на императора със сигурност пак би пострадал... Трябва да отбележим явното нежелание на Андроник II и неговите съветници да снабдят „тълпата" с оръжие, военни командири и т.н. В крайна сметка Андроник нарежда отново да задържат българина и «... да го поставят в сигурен затвор..." Така „потеглилата като огнена стихия" импровизирана войска е обезглавена, «... а онзи невеж и глупав народ», според високомерната оценка на Пахимер, се разотива по домовете си.

Трябва изрично да подчертаем, че при появата си в Константинопол Лъже-Ивайло е водел със себе си български военен отряд. Именно неговите българи настоявали вождът им да бъде освободен и да «... им бъде разрешено да нападнат неприятеля заедно с ромеите..." По същото време отношенията между България и Византия са враждебни, така че не става дума за поданици на българския цар Смилец (1292-1298). През осемдесетте-деветдесетте години на XIII в. в ход са сръбските завоевания в Северна и Средна Македония, дотогава под византийска власт. Мирен договор между Византия и Сърбия е сключен едва през 1299 г. Това обстоятелство изключва възможността да става дума за македонски българи. При това и Македония, и Българското царство в тогавашните му държавни граници са били твърде далече от района, към който се насочва Лъже-Ивайло. По всичко изглежда, че българите, водени от него, са били поданици на самата империя от Беломорска и Източна Тракия.

В съпротивата срещу турската експанзия в началото на XIV в. участва и българинът Хранислав[15], за когото научаваме отново от „Историята" на Георги Пахимер. Хранислав е бил един от най-верните привърженици на Ивайло и заедно с него е пребивавал в столицата Търново през 1278-1279 г. Високото доверие към него е отразено в дадената му висока служебна титла, най-вероятно на «велик примикюр» (началник на царската охрана). Този «... войнствен мъж сред българите - разказва Пахимер - бил заловен във войната против

[15] Гръцки извори, т. X, с. 202; Кой кой е.., с. 695 – 696.

Лахана...“ Няколко години Хранислав прекарва в затвор във византийската столица, което показва, че е бил смятан за особено опасен.

При царуването на Андроник II в съдбата на Хранислав настъпва неочакван обрат, който може би се е дължал и на влиянието на бившата българска царица Мария във византийския дворец. Новият император не само изважда Хранислав от затвора, но дори му връща „достойнството“ и му поверява дворцовата служба на „мегас цаусий”/ “велик чауш“. Служебната титла е възприета във Византия от селджукските турци,[16] а нейният притежател е бил помощник на великия примикюр в командването на дворцовата стража. Колкото и да е парадоксално, Ивайловият съратник се превръща от враг в пазител на живота на византийския император! Друг парадокс е, че носейки турска по произход титла, Хранислав се сражава именно с турците...

Хранислав е участвал във военните кампании в Мала Азия срещу инвазията на турските бейлици най-вероятно още в края на XIII в. Както ще видим, византийските военни командири са ценели неговия военен опит и заслуги в борбата с турците. От лаконичните думи на Пахимер се подразбира, че той е командвал собствен отряд. Със своите войници „великият цаусий” взема дейно участие и в кампанията, оглавена от знаменития авантюрист Роже дьо Флор, водачът на т.нар. каталани. «Компанията“ от испано-каталонски рицари и войници, постъпили на византийска служба през есента на 1303 г., постига първите (за съжаление, и последните!) успехи срещу турската инвазия.[17]

Роже е обявен за „велик дукс”, а скоро след това получава високата титла „кесар”. Той става своего рода „българ-

[16] Андреева, М. Очерки по культуре византиского двора в XIII в. Прага, 1927, с. 42-43.

[17] Мунтанер, Р. Хроника (превод и коментар Р. Панова, под ред. на Ив. Божилов). С., 1994.

ски зет", след като получава ръката на племенницата на императора, дъщерята на бившия български цар Иван Асен III. Нейният брат Михаил Асен е в лагера на Роже, а каталаните го величаят като «император на Загора», т.е. като титулярен български цар![18] Впрочем, последното обстоятелство дава възможност да се търси още някакво, макар и малобройно българско военно присъствие в събитията, този път в лагера и на каталаните. Така или иначе, бившите български царе Мицо (1256-1257) и Иван Асен III (1279-1280) са имали привърженици, споделили изгнанието им във Византия.

През 1305 г. каталаните и придружаващите ги византийски сили разбиват турците при градчето Герма на едноименната река (дн. Гедиз). В ръцете на победителите пада богата плячка. При нейното разпределение избухва свада, в центъра на която се оказват хората на Хранислав. Роже дьо Флор ги обвинява в ламтеж към чуждото и заповядва да обесят дванадесет души (българи?) за назидание. Стига се до спречкване между двамата командири, а Роже ранява с меча си българския военачалник. Обзет от ярост, каталанският водач настоява Хранислав също да бъде обесен, но византийските офицери се застъпват за него, „... като изтъквали много му достойни постъпки..." За съжаление отсъстват други данни за Хранислав, както и за реакциите му към появата на Лъже-Ивайло, присъствието на Михаил Асен в каталанския лагер и т.н. Както стана дума, поне отчасти войниците на Хранислав са били българи. Няма реални основания да се мисли, че те са произлизали от територията на Българската царство. Остава възможността те да са набирани като доброволци и/или наемници от Беломорска и Източна Тракия.

Десетина години по-късно след Лъже-Ивайло на фронта с турците се появява нов български „лидер", приеман неправилно за Лъже-Ивайло „номер 2". Той се е представял със собственото си име Иван, като е имал прозвище Свинепаса

[18] Божилов, Ив. Фамилията на Асеневци (1186 - 1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, с. 259-267.

(грц. „Хировоскос").[19] Появата му се отнася към 1304-1305 г., повече от четвърт век от смъртта на Ивайло. Иван е бил млад човек, а и едва ли някой би взел на вяра едно самозванство след „разконспирирането" на Лъже-Ивайло. И все пак Иван Свинепаса тайнствено загатвал, че е участвал в «... някои войни в България», а и прозвището му издава внушения за връзка със социалната среда, създала Ивайло.

Иван Свинепаса е водел дружина от 300 души с лъкове и боздугани. Той предлага помощта си срещу турците на Михаил IX Палеолог,[20] син и съимператор на Андроник II. Както е известно, Андроник обикновено е резидирал в Солун, което отново ни насочва към Беломорието и Родопите. В интерес на истината Михаил IX е бил склонен да използва подобни военни сили. Така например през 1301 г. той изпраща срещу турците един военен корпус от алани. Независимо че те претърпяват неуспех, император Михаил продължава да ги толерира и по-късно. Под негова егида е действал Войсил, по-малкият от братята на цар Смилец.[21] Макар и години след това, Войсил получава високата титла „деспот на българите", а в командваните от него военни части е имало и българи на византийска служба.

Ако Михаил IX е бил привърженик на използването на нетрадиционни военни сили и решения, съветниците на неговия баща отново „...били загрижени за селския и неопитен във войната народ." Подобно на Лъже-Ивайло, Иван Свинепаса е хвърлен в затвора. Той обаче успява да избяга, като се възползва от средновековното «право на убежище» (т.нар. азиално право) в някаква цариградска църква. След като събира хората си, българският водач „... неочаквано бързо преминал морето», както изглежда, през Дарданелите. Иван Свинепаса разкъсва турската обсада на крепостта Кенхрей на р. Скамандър (дн. Буюк Мендерес, наричана и Карамендерес)

[19] Гръцки извори, т. X, с. 204-205.

[20] Ферјанчић, Б. Михајло IX Палеолог (1277-1320).- Зборник Филозофског факултета (Београд), т. 12/1, 1974, 333-356.

[21] Кой кой е..., с. 123-125.

- турците са обърнати в бягство, а българите „... се проявили като мъже и надделели...“ Съотношението на силите обаче не е било в тяхна полза - скоро многочислена турска конница обкръжава пешаците на Иван. Макар да попада в плен, българският предводител не губи присъствие на духа. Той увещава ромеите, стоящи на крепостните стени, да платят определения от турския главатар откуп от 500 златни перпери. Тъй като те не приемат предложението (сумата наистина е била значителна), Иван започва да говори на български със спасили се хора от своя отряд. Някои от ромеите, които разбирали български, издават на турците страшните закани на Свинепаса... Тогава турците „... се уплашили за себе си и го убили, защото сметнали, че ако освободят наумолимия враг, откупът и печалбата нямало да струват нищо...”

Георги Пахимер предава и втора версия за храбрия българин. Според нея Иван Свинепаса успява да се спаси „на Запад”, т.е. в балканските земи на Византия. Михаил IX му дава титлата „севаст”, с която, както стана дума, са удостоявани „лидери” на етнически малцинства. Ако съдим по случая със севаст Никола Мито, възможно е отново да става дума за Мосинопол/Гюмюрджина. Начело на въоръжен отряд от хиляда души Иван Свинепаса действа срещу каталаните и съюзените с тях турци в района на Солун, като се сражава „по български“.[22] Последният израз загатва за партизански характер на водените действия, умело прилаган от българите в планински условия от векове. Двете версии взаимно се допълват. Донякъде „официална“ е втората, докато първата отразява и народната мълва за подвизите на Иван Свинепаса. Впечатляващо е, че слуховете за храбрия българин и неговите войници намират почва в столицата на империята, за да достигнат до Георги Пахимер – автор, за когото „българската тема” не е особен приоритет. Това личи особено ясно от разказа му за татарина Чака, както и за други събития в България.[23]

[22] Гръцки извори, т. X, с. 204.

[23] Срв. Павлов, Пл. Българското Средновековие – познато и непознато. В. Търново, 2008, с. 151-158.

Макар и лаконично, в съпротивата срещу турските нашествия през 1329 г. е споменат българинът „Севастопулос". С отряд от триста души „сънародници" българи той участва във военния поход на император Андроник III Палеолог (1328-1341) г. срещу турците в Мала Азия. Целта е да бъде деблокирана Никея (дн. Изник) – столицата на византийската държава преди освобождаването на Константинопол от властта на латинците (1261 г.). В хода на тези събития българският командир смело атакува противника, но е разбит.[24] Трябва да обърнем внимание на обстоятелството, че в тази кампания Андроник III е разполагал с войска от едва две хиляди души... Край крепостта Филокрини императорът търпи поражение, а две години по-късно Никея пада в ръцете на османските турци (1 март 1331 г.) – събитие, възприето като поредната тежка катастрофа и мрачно предназменование за съдбата на империята. Във Византия все повече се шири т. нар. турски страх, а столицата Константинопол продължава да бъде заливана от вълни бежанци. През 1337 г. турците превземат Никомидия (дн. Измит), едва на около 100 км от Константинопол! Във византийски ръце остават само Ираклия Понтика (дн. Карадениз Ерегли) и Филаделфия (Алашехир), а османците налагат властта си над малоазийските брегове на Мраморно и Бяло море. Южният егейски бряг е в територията на Айдън, където управлява Умур паша – турският бей, в бой с когото осем години по-късно в Беломорска Тракия загива юначният Момчил... За съжаление други данни за „Севастопулос" не са известни. Въпреки че титлата не е наследствена, струва си да си помисли дали този „син на севаст" не е родственик на Никола Мито, а защо не и на Иван Свинепаса. Така или иначе, и този български командир и хората му най-вероятно отново са свързани с Мосинопол/Гюмюрджина и Беломорска Тракия.

Посочените случаи на участието на българи в борбата

[24] Божилов, Ив. Българите във Византийската империя, с. 352; Кой кой е, с. 593.

срещу турската експанзия в края на XIII – първите десетилетия на XIV в. са интригуващи. Как можем да си обясним готовността на българи, изявени личности, да участват в отблъскването на инвазията още при самото й зараждане? Отново ще отбележим, че става дума за време, в което действията на турските бейлици нямат отношение към Балканите, когато все още не се е налагало на българите да бранят своите родни места и семейства. Да отдаваме тази решимост само на тяхна политическа далновидност, жертвоготовност, романтизъм и т.н. е примамливо, но надали е достатъчно... Разбира се, примери на благородство и идеализъм (Жана д'Арк във Франция, Уилям Уолъс в Шотландия, не на последно място, Ивайло в България)[25] не са чужди на средновековния човек, напротив, но дори и изброените личности от европейската история се вписват в конкретна историческа среда. Ивайло например, независимо от едни или други неясноти около него, очевидно е бил представител на войнишкото население, пазещо проходите на Източна Стара планина от векове.

Естествено, хора като Лъже-Ивайло и Иван Свинепаса навярно са съзнавали, че е само въпрос на време турската инвазия да се прехвърли на европейския бряг. И все пак, за да разчитат на успех, те са се опирали на българи, имащи необходимата подготовка, оръжие, боен дух, и т.н. Макар и „между редовете", това личи добре при Лъже-Ивайло - ако неговите българи явно са имали необходимите качества и настоявали да тръгнат „заедно с ромеите" (императорската армия) против турците, то стихийно събралото се византийско простолюдие от „орачи и копачи" е нямало военна подготовка. От примерите с Никола Мито, Иван Свинепаса, „Севастопулос", по-късно и с Момчил, е видно, че на византийска територия е живеело българско население с военизиран статут и функции. Това се потвърждава и от запазването му в качеството на войнигани, дервентджии и други сходни категории

[25] Павлов, Пл. Забравени и неразбрани (Събития и личности от българското Средновековие). С., 2010, с. 118-126.

християнско население през вековете на турското робство.

Приема се, че Беломорска Тракия или поне крайбрежната ѝ зона е завладяна от османците през 60-те години на XIV в. Както изглежда обаче, Родопите, особено техните централни и западни дялове, попадат под османска власт по-късно и в друг режим на отношения между завоеватели и завоювани. Този процес започва след превземането на Одрин (1369 г.) и Пловдив (1370 г.), като набира сила след битката при Черномен (дн. Ормениo) през септември 1371 г. – битка, в която със сигурност са участвали и отряди от българи, съюзници на владетеля на Сяр деспот Йоан Углеша. Показателно е, че в родопските легенди се говори за битки и военни походи, вкл. за Крали Марко - въпреки че историческият крал Марко надали някога е стъпвал по тези места… Както е известно, епосът обединява в легендарни образи историческия спомен за герои и събития, чиито имена постепенно са избледнели в народната памет. При българите мохамедани са съхранени предания, според които прадедите им са били покорени от турците след четиридесет години съпротива.[26]

Налагайки своята власт, османските завоеватели са принудени да правят компромиси и отстъпки. Оценявайки ролята на местните българи за охраната на важни пътища и проходи, новата власт първоначално запазва редица техни права. От османските документи се вижда, че през XV – XVI в. в Родопите е имало спахии християни, поне част от които потомци на средновековното българско болярство.[27] На първо време османската власт не пречи и на свободното изповядване на християнската религия. От друга страна, индивидуалното или групово налагане на исляма е осъществявано както със силови методи, така и чрез предоставянето на данъчни и со-

[26] Шишков, Ст. Тракия преди и след Европейската война. Пловдив, 1922, с. 11-12. За българското население в Беломорска Тракия в миналото и днес вж. Шалапатов, Д. Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. Хасково – В. Търново, 2011.

[27] Чешмеджиев, Д. Доспат. Страници от историята. Пловдив, 2001, с. 144 и сл.

циални привилегии. Налице са и неизбежни промени в манталитета на населението. Както и на други места в българските земи, християнското население с военни задължения в Беломорието и Родопите е било във фокуса на политиката на ислямизация. И, ако се върнем към далечната епоха на Лъже-Ивайло, Хранислав, Иван, „Севастопулос" и Момчил, не може да не стигнем до едно изненадващо, но и много важно заключение – прадедите на българите от Беломорска Тракия, независимо дали днес те са християни, или мюсюлмани, са между първите и най-смели борци срещу турската експанзия още във времето на нейното зараждане в Мала Азия.

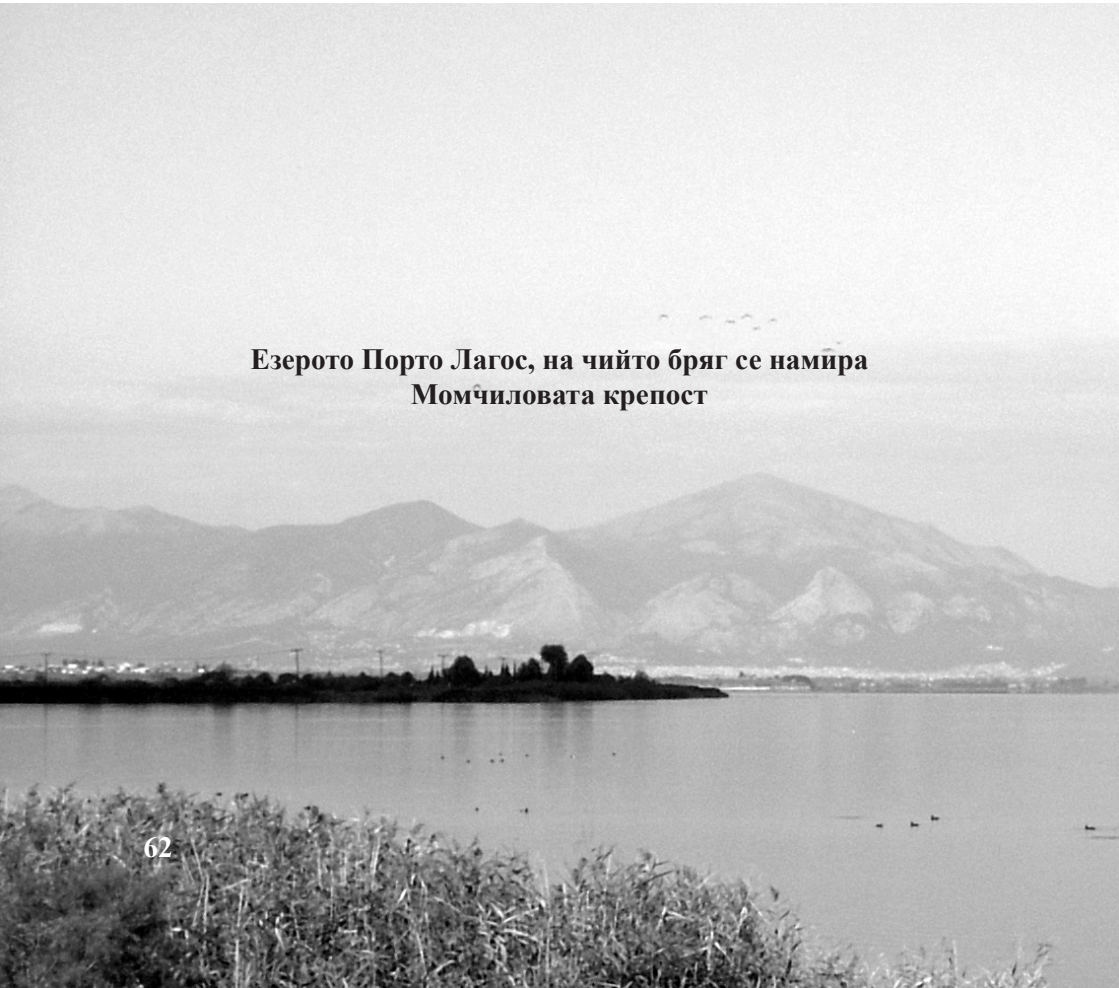

Езерото Порто Лагос, на чийто бряг се намира Момчиловата крепост

Доп. член на БАНИ Стоян Райчевски

НАРОДНИТЕ ЧИТАЛИЩА В ОКОЛИИТЕ ДЕДЕАГАЧ И ГЮМЮРДЖИНА 1941 - 1944

Една от първите грижи на Българската държава след присъединяването през май на 1941 г. т. нар. нови земи в Македония, Западна Тракия и Западните покрайнини заедно с откриването на български народни училища там е и бързото изграждане на мрежа от народни читалища, каквито на места е имало по същите мета още по време на Българското възраждане и след това. Организирането на народните читалища в „новите земи" съвпада по време с приетия също през май 1941 г., Закон за българските читалища. Той отразява една културна потребност в новата геополитическа ситуация в условията на нарастваща държавна намеса в обществения живот, но и на подкрепа в управлението и развитието на читалищното дело и на културните институции. Законът ограничава в известна степен автономията на читалищата и ги превръща в институти за държавно-гражданско и държавно-народностно възпитание. В новоприсъединените земи са създадени три административни области: Ксантийска, Битолска и Скопска. В тях, както и в селищата от Западните покрайнини, включени в Софийска област, този закон създава предпоставки за провеждането на национална политика посредством културното самоорганизиране на българското население с материалната подкрепа на българската държава. По инициатива на Министерството на народната просвета за новоучредените народни читалища в новоприсъединените земи се изпращат големи количества книги с художествена и научна литература, вестници и списания.

За един много кратък период (от май 1941 до септември 1944 г.) в трите области: Ксантийска, Битолска и Скопска, и в

Западните покрайнини възникват 229 народни читалища, за които има запазени документални материали.

Тук представяме възникването и развитието на народните читалища в две от беломорските околии Дедеагач (2 читалища) и Гюмюрджина (12 читалища), включени в състава на тогавашната Ксантийска област. Тези читалища, които се явяват огнища на българската книжовност и култура, представляват здрави структури на българското гражданско общество в един много сложен период, когато в Европа и в света бушува пожарът на Втората световна война.

Верни на традициите на българските възрожденски читалища, нововъзникналите народни читалища в Беломорието обединяват в тези традиционни за българите и уникални културно-просветни институти всички заварени по тези места родолюбиви българи и всички новодошли или преселени от стара България, повечето от които са бежанци или потомци на бежанци от Западна Тракия.

I. Дедеагачка околия

1. Народно читалище „Екзарх Антим I" – гр. Дедеагач

Основано на 14 август 1941 г. На свиканото събрание за основаване на народно читалище в Дедеагач като членове основатели се записват 47 души. Те решават новооснованото читалище да се нарича „Екзарх Антим I", да стане член на Гюмюрджинския читалищен съюз, а за читалищен празник да се обяви денят на основаването му 14-ти август.

Членове основатели на Народно читалище „Екзарх Антим I" – гр. Дедеагач

Име	Възраст	Занятие
Иван Костадинов Ялъмов	42	окол. учил. инспектор
Никола Юрданов Загоров	40	прогимназ. учител
Слави Кръст. Пинтев	30	средищен директор
Тодор Минчев Карпузанов	53	земеделие
Георги Марков Делимарков	53	земеделие
Мирчо Иванов Куртев	58	земеделие

Петко Димов Узунов	47	земеделие
Иван П. Стаматов	58	земеделие
Стамо Георгиев Пепелишев	58	земеделие
Димитър П. Стаматов	40	земеделие
Димитър Т. Минчев	19	земеделие
Тотка Т. Минчева	20	шивачка
Недялка Иванова Стаматова	24	домакиня
Калинка Иванова Стаматова	22	домакиня
Злата Д. Стаматова	16	ученичка
Мария Ст. Пепелишева	23	домакиня
Димитър Ст. Пепелишев	32	земеделие
Нико Ст. Пепелишев	19	земеделие
Ангел Д. Гъров	54	земеделие
Димитър А. Гъров	21	търговец
Андрея А. Гъров	19	земеделие
Димитър М. Стаматов	30	земеделие
Недялко Ст. Буендруков	55	земеделие
Стойко Н. Буендруков	19	земеделие
Пенка Г. Маркова	16	домакиня
Динка Г. Каралидова	16	домакиня
Калина Д. Симитчиева	16	домакиня
Стефанка С. Стаматова	15	ученичка
Атанас П. Попчев	22	работник
Мария Н. Попчева	24	домакиня
Атанас Келешев	37	земеделие
Вълчо Атанасов Попчев	22	земеделие
Никола Атанасов Попчев	38	земеделие
Тодор Димов Араджиев	40	земеделие
Кера Ст. Чакърова	20	домакиня
Мирчо Вълчев Мандраджиев	25	земеделие
Иван Куртев Иванов	25	земеделие
Маври П. Лафчиев	25	земеделие
Димитър Янев Лафчиев	25	земеделие
Стоян Ат. Лафчиев	25	земеделие
Петко Янев Лафчиев	28	земеделие
Златка П. Арабаджиева	20	домакиня
Велина Иванова Чакърова	22	домакиня
Радка Иванова Чакърова	18	домакиня

Кера Ст. Николова	21	домакиня
Марко Ст. Николов	24	горски стражар
Грудю Ст. Пенчев	22	студент

Настоятелство на Народно читалище „Екзарх Антим I" – гр. Дедеагач

Име	Занятие	Длъжност
Мирчо Иванов Кръстев	земеделие	председател
Георги Марков Делимарков	земеделие	подпредседател
Иван Куртев Иванов	земеделие	секретар
Недялка Иванова Стаматова	домакиня	библиотекар
Маври Петков Лафчиев	земеделие	член
Димитър Петков Стаматов	земеделие	член
Стамат Иванов Попчев	студент	член
Проверителна комисия:		
Стамо Георгиев Пепелишев	земеделие	председател
Ангел Димитров Гъров	земеделие	член
Тодор Минчев Карпузанов	земеделие	член

С писмена покана от 16 април 1943 г. на 26-и с.м. в салона на народното читалище „Екзарх Антим I " гр. Дедеагач се провежда общо събрание, на което се приема годишният отчет на настоятелството и докладът на проверителната комисия. Обсъждат се и изменения в типовия устав, като членският внос за редовните членове се определя на 5 лв. месечно, за спомагателните – 2 лв. месечно, а за благодетелен член – еднократно дарение не по-малко от 5000 лв. Член 15-ти от устава задължава членовете, които взимат книги за прочитане, да внасят 10 лв. месечна такса и залог – в двоен размер стойността на книгата. Събранието гласува бюджет за 1943 г. приход и разход по 35 000 лв. На председателя се разрешават самостоятелни разходи до 2000 лв. Избират се и ново настоятелство и нова проверителна комисия.

Ново настоятелство на Народно читалище „Екзарх Антим I" – гр. Дедеагач

Име	Занятие	Длъжност
Пенчо Бончев Пенчоков	учител	председател
Димитър Минчев Аладжов	чиновник в БНБ	подпредседател
Александър Вълчев Палов	данъчен чиновник	секретар
Иван Русев Терзиев	търговец	касиер
Йордан Николов Консулов	данъчен чиновник	домакин
Стефан Георгиев Зидаров	учител	библиотекар
Никола Стайков Гагов	митнич. чиновник	съветник
Пров. комисия:		
Димитър Керезиев Пънделов	директор	председател
Васил Нешев	учител	съветник
Петко Н. Арабаджиев	земеделие	съветник

На 7 април 1944 г. председателят на читалището Дельо Георгиев изнася беседа пред гражданството на тема „Делото на българското читалище", след което читалището заедно със смесената гимназия в града „Княз Симеон Търновски", първоначалното училище „Св.св. Кирил и Методий" и женското благотворително дружество „Беломорка" организират обичая лазаруване и Деня на майката. Вечерта читалищата театрална трупа представя премиерата „Балкан ечи" – драма в пет действия, а на следващия следобед – пиесата „Майчино сърце". На 5 май 1943 г. в помещението на основното училище се провежда заседание на настоятелството, което по точка „разни" обсъжда въпроса за приспособяването на салона на читалището за кинотеатър, който въпрос остава да бъде решен окончателно на следващото заседание.

2. Народно читалище „Капитан Петко" – с. Маистро, община Дамето

Основано на 18 март 1944 г. По покана на учителката Татяна Христова Бойчева в училището на с. Маистро се свиква

и провежда общоселско събрание за учредяване на народно читалище. Тя открива събранието с кратко слово, като заявява, че докато „училището има задача да просвещава децата, то в читалището се просвещават възрастните". Завършва изказването си с думите: „Днес повече от всякога е необходима просвета, особено тук.". След нея думата взима секретар-бирникът Христо Бойчев Тенев, който казва, че читалището е „извор на просвета, култура и сплотеност, които са най-необходими днес, когато ставаме свидетели на гигантска битка за съществуването на малките народи". Димо Стоев Язаджиев прочита декларация от името на преселниците от старите предели, установили се в Маистро, които призовават всички свои съселяни да се запишат масово в народното читалище. Събранието решава новооснованото читалище да се наименува „Капитан Петко", защото той е един от най-просветените от този край, който, според случая, къде с пушка, къде със слово е бил будител на българщината." Като членове основатели на това учредително събрание се записват 28 души, които преди да се закрие заседанието избират настоятелство и проверителна комисия.

Членове основатели на Народно читалище „Капитан Петко" – с. Маистро:

Димо Стоев Язаджиев, Стоян Вълчев Георгиев, Курти Митрев Фърлев, Георги Стайков Пеймиров, Янко Николов Милев, Татяна Христова Вълчева, Стоян Николов Терзиев, Георги Мингов Митрев, Иван Тодоров Анадолиев, Васил Николов Четинев, Димо Петков Ангелов, Васил Стойков Пейнаров, Иван Петров Чомов, Димитър Колев Динчев, Иван Милушев, Карамфила Петров Стоева, Делчо Димов Чакъров, Димо Налсъзов, Кера Иванова Анадолиева, Мара Янкова Милева, Димитър Деведжиев, Вълка Димитрова Найденова, Мара Ангелова, Фота Недялкова Деведжиева, Златка Недялкова, Шидера Георгиева Минева, Петко Митрев Сарлев и Мария Петкова Сарлева.

Настоятелство на Народно читалище „Капитан Петко” – с. Маистро

Име	Занятие	Длъжност
Димо Стоев Язаджиев	земеделец	председател
Стоян Вълчев Георгиев	земеделец	подпредседател
Курти Митрев Сарлов	земеделец	касиер
Георги Стойков Пейнаров	земеделец	секретар
Янко Николов Милев	земеделец	домакин
Татяна Христова Бойчева	учител	библиотека
Стоян Николиев Терзиев	земеделец	член
Проверителна комисия:		
Георги Мингов Митрев	земеделец	председател
Иван Тодоров Анадолиев	земеделец	член
Васил Николов Четенев	земеделец	член

II. Околия Гюмюрджина

1. Народно читалище „Просвета” – гр. Гюмюрджина

Възобновено на 12 август 1941 г. Възобновеното на тази дата народно читалище в Гюмюрджина продължава традицията на съществувалото до 1920 г. българско читалище в този град. На свиканото учредително събрание в Гюмюрджина за възобновяване на народното читалище като членове възобновители се записват 30 души от града.

Членове възобновители на Народно читалище „Просвета” – гр. Гюмюрджина

Име	Възраст	Занятие
Димитър Щиплиев	48	кмет
Йордан Райнов Марков	37	помощник-кмет
Христо Христов	32	помощник-кмет
Дельо Георгиев Илиев	34	окол. учил. инспектор
Грозю Василев	39	средищен учил. директор
Атанас Димитров	61	търговец
Нечо Деянов	69	просбописец
Георги Казаков	52	мандраджия

Миро Иршев	53	търговец
Васил Григоров	36	млекар
Спас Костов	42	мелничар
Киро Фотев	38	чиновник
Иван Скапоракатов	45	градинар
Георги Кузов	36	мандраджия
Яни Анидетаев		градинар
Васил Делянов	63	дърводелец
Трифон Матев	37	млекар
Васил Ларгов	61	хотелиер
Никола Колчев	44	търговец
Борис Бонзов	28	млекар
Атанас Манев	36	търговец
Атанас Шишков	26	шивач
Никола Радев	48	шивач
Иван Киров	49	шивач
Ради Пляков	58	търговец
Рафаил Т. Каракачанов	44	чиновник
Неделчо Т. Янков	33	адвокат
Тодор Панайотов	38	чиновник
Никола Атанасов Димитров	56	шивач

Че събранието е възобновително, се изтъква и в заявлението от 20 август 1941 г. на новоизбраното настоятелство, изпратено до министъра на просвещението за утвърждаване на читалищния устав и регистрацията на гюмюрджинското читалище „Просвета", което много скоро се превръща в най-активен културен институт в цялата Ксантийска област. „Господине Министре – се казва в него – След един мъчителен период от 21 години робство, през който период беше подложено на нечувано преследване и гонение българското население - крепител на българския дух тук, най-после часът на тези мъченици българи удари и те днес са напълно освободени. Ентусиазирани и жадни за работа в полето на просветата, тези оцелели българи в град Гюмюрджина на 12 т. м. възобновиха бившето българско народно читалище „Про-

света” в гр. Гюмюрджина, което в продължение на 21 години беше преустановило своето съществуване като просветен институт.” Възобновителите решават читалищен празник на възобновеното читалище „Просвета” в Гюмюрджина” да бъде 2-ри юни – денят на гибелта на Христо Ботев.

Настоятелство на народно читалище „Просвета” – гр. Гюмюрджина

Име	Занятие	Длъжност
Йордан Райнов Марков	кмет	председател
Него Деянов Иванов	прошенописец	подпредседател
Христо Атанасов Христов	пом. кмет	секретар
Георги Казаков Димитров	мандраджия	касиер
Спас Костов Василев	чиновник	библиотекар
Никола радев Райчев	шивач	съветник
Мирчо Иридов Харалампев	чиновник	съветник
Трифон Матев Динев	млекар	съветник
Васил Григоров		подгласник
Атанас Манев		подгласник
Никола Атанасов Димитров		подгласник
Проверителна комисия:		
Борис Кузов Манев		председател
Яни Костадинов		член
Борис Гьошев Хараламбев		запасен

Заседанието на общото годишно събрание на 30 юни 1943 г., обявено за 15.15 часа, започва с изчакване на един час, поради неявяване на необходимия брой редовни членове, за да се спази изискването на устава. Събранието се председателства от Йордан Райнов, който е и кмет на града, подпомаган от секретаря Фердинанд М. Шопов. Събранието изслушва отчетите на председателя на настоятелството и на контролния съвет за периода от 24 март 1942 г. до 30 юни 1943 г. и ги освобождава от отговорност. Директорът на театъра към читалището също прочита пред общото събрание своя отчетен доклад за театралната дейност от 1 ноември 1942 г. до 30 юни

1943 г. След приемането на докладите събранието пристъпва към избора на нов ръководен и нов контролен орган на читалище „Просвета”:

Настоятелство на Народно читалище „Просвета” – гр. Гюмюрджина 1943 г.

Име	Занятие	Длъжност
Делю Георгиев Илиев	учил. инспектор	председател
св. Максим Пенков Пелов	свещеник	подпредседател
Христо Атанасов	адвокат	секретар
св. Богдан Василев Червенков	свещеник	касиер
Надежда Михайлова Попова	учителка	домакиня
Златка Петкова Попова	учителка	библиотекар
Панайот Ангелов Мутафов	чиновник	член
Атанас Владимиров Атанасов	адвокат	член
Костадин Николов Бечев	чиновник	член
Проверителна комисия		
Горан Василев Горанов	чиновник	председател
Димитър Марков Христов	чиновник	секретар
Иван Димитров Кондев	мелничар	член

Най-много разисквания на това събрание предизвиква обсъждането и приемането на бюджета на читалището за 1943 г..

Бюджет на народно читалище “Просвета” – гр. Гюмюрджина за 1943 г.

А. Приход
1. От членски внос – 12 000 лв.
2. 5% приход от училищни имоти – 12 000 лв.
3. Бруто приход от вечеринки, утра и др. – 15 000 лв.
4 Помощ от общината – 200 000 лв.
Дарения – 5 000 лв.
Всичко – 244 000 лв.

Б. Разход

1. Осветление и отопление – 6000 лв.
2. За покъщнина – 8000 лв.
3. За покупка и подвързване на книги – 16 000 лв.
4. Народен университет – 6000 лв.
5. Разходи за дадени театрални представления и забави – 7000 лв.
6. Членски внос към Околийския и Върховния читалищни съюзи – 1000 лв.
7. Командировки – 3000 лв.
8. Помощ за театъра – 190 000 лв.
9. Други непредвидени – 2000 лв.
10. За читалищен фонд – 5000 лв.

Всичко 244 000 лв.

През 1943 г. читалище „Просвета" в Гюмюрджина открива народен университет. Първата лекция в него изнася Борис П. Симеонов на тема „Историческата мисия на българския народ". В края на същата година управителният съвет на читалището взима решение да покани като лектори за Народния университет Стилиян Чилингиров, проф. Д. Дюлгеров, Жорж Нурижан и Анастас Разбойников. От първи януари с.г. читалище „Просвета" влиза във владение на театралния салон и киносалона, което се отбелязва с тържествен водосвет и прожекция на филм. На 26 февруари гюмюрджинското читалище е домакин на сбирка на всички читалищни дейци в околията, на която се учредява Околийски читалищен съюз. На 27 февруари 1944 г. се провежда годишно отчетно събрание на читалище „Просвета" – Гюмюрджина. Председателят на читалището Дельо Георгиев открива събранието с кратко слово и поканва присъстващите с едноминутно мълчание да почетат паметта на Царя Обединител. В отчетния доклад за 1943 г. се посочват няколко значими придобивки, като откриване на читалищно кино, издаване на читалищен вестник „Единство", разкриване на обществена читалня към библио-

теката и др. На 5 април 1944 г. в залата на читалищното кино в Гюмюрджина проф. Генов изнася сказка на тема: „Тракия в българската политика", на следващия ден докладчик е Иван Орманджиев, който говори за сложните взаимоотношения между българи и гърци през вековете по отношение на българския излаз на Бяло море.

2. Народно читалище „Светлина" – с. Шапчи

Основано на 15 май 1942 г. На свиканото в с. Шапчи общоселско събрание за учредяване на народно читалище като членове основатели се записват 26 души от жителите на селото.

Членове основатели на Народно читалище „Светлина" – с. Шапчи

Име	Занятие
Христо Минев	кмет
Коста Андреев	бирник
св. Петър Йотовски	енорийски свещеник
Георги Янакиев	учител
Никола Марчев	медицински фелдшер
Петко Каракехайов	търговец
Наньо Нанев	н-к на т.п. станция
Вълчо Ангелов	чиновник
Славчо Недев	търговец
Тома Христов Харизанов	чиновник
Атанас Василев Христов	чиновник
Димитър Семерджиев	търговец
Тома Христов Харизанов	чиновник
Атанас Василев Христов	чиновник
Димитър Семерджиев	търговец
Ангел Димитров Славков	чиновник
Коста Янакев	чиновник
Стоил Петров	чиновник
Кръстю Бакърджиев	търговец
Стою Славков Стоев	общински служащ

Димитър Буналов	общински служащ
Иван Недев Мавродиев	общински служащ
Стамо Кралев Стамов	полски пазач
Вълко Стоев Илиев	държавен служащ
Вълчо п. Янев	кметски наместник
Иван Кавръков	
Стоян Куртев Кирев	
Шенко Николов Шенков	търговец
Гроздю Иванов Матев	кръчмар

Настоятелство на Народно читалище „Светлина” – с. Шапчи

Име	Възраст	Занятие	Длъжност
Христо Георгиев Минев	34	кмет	председател
Коста Спиров Андреев	29	бирник	подпредседател
св. Петър В. Йотовски	40	свещеник	касиер
Георги Янакиев Георгиев	31	учител	секретар
Атанас Василев Христов	28	чиновник	библиотекар
Никола Пан. Марчев	49	фелдшер	съветник
Наньо Дим. Наньов	30	чиновник	съветник
Петко Петков Кехайов	42	търговец	съветник
Контролен съвет			
Вълчо Ангелов Петков	28	чиновник	председател
Тома Христов Харизанов	26	чиновник	член
Славчо Ангелов Мавродев	40	търговец	член

3. Народно читалище „Беломорска просвета” – с. Кушланлий

Основано на 14 ноември 1943 г. На свиканото учредително събрание за основаване на народно читалище в с. Кушлан-

лий като членове основатели се записват 27 души от селото. които решават да нарекат новооснованото си читалище „Беломорска просвета”

Членове основатели на Народно читалище „Беломорска просвета” – с. Кушланлий

Име	Възраст	Занятие
Никола Тодоров	44	учител
Стоил Жечев Козаров	40	учител
Иванка Петрова Рашева	46	учителка
Георги Цеков Аврамов	25	учител
Невко Николов Нинов	29	кмет
Димитър Христов Димитров	37	бирник
Иван Георгиев Дичев	23	чиновник
Йордан Милков Савов	28	чиновник
Димитър Христов Кочеджиев	21	земеделие
Иван Ганев Проданов	29	чиновник
Димитър Николов Тарпанов	23	чиновник
Манол Николов Минев	25	земеделие
Никола Аанасов Капсъзов	21	земеделие
Диньо Славов Желязков	28	търговец
Петко Георгиев Палазов	24	обущар
Тома Димитров Узунов	21	земеделие
Ангел Иванов Ламбов	21	земеделие
Иван Кръстев Иванов	30	земеделие
Тодор Николов Торманов	21	земеделие
Ангелина Димитрова Димова	21	чиновничка
Илийка Христова Пъшева	21	чиновничка
Костадина Вълчева Тодорова	22	плетачка
Добрина Райчева Димитрова	21	домакиня
Добрина Тодорова Димитрова	21	домакиня
Кица Тодорова Узунова	21	домакиня
Тодор Вълчев Христов	27	пощ. раздавач
Атанас Николов Шопов	30	земеделие

Настоятелство на Народно читалище „Беломорска просвета” – с. Кушланлий

Име	Занятие	Длъжност
Невко Николов Нинов	кмет	председател
Никола Тодоров	учител	подпредседател
Иван Георгиев Дичев	общ. чиновник	секретар
Стоил Жечев Козаров	учител	касиер
Никола Атанасов Камбуров	земеделие	домакин
Борис Цонев Аврамов	учител	библиотекар
Иван Кръстев Иванов	земеделие	съветник
Ангелина Дим. Димова	чиновничка	подгласник
Илийка Христова	чиновничка	подгласник
Контролна комисия:		
Димитър Христов Димитров	общ. бирник	председател
Диньо Славов Желязков	търговец	секретар
Иван Ганев Проданов	общ. чиновник	член

4. Народно читалище „Тракия" – с. Сусуркьой

Основано на 24 ноември 1943 г. На свиканото учредително събрание за основаване на народно читалище в с. Сусуркьой като членове основатели се записват 23 души от селото, които решават новооснованото им читалище да се нарича „Тракия".

Членове основатели на Народно читалище „Тракия" – с. Сусуркьой

Име	Възраст	Длъжност
Иван П. Бенков	27	кмет
Георги В. Бонев	30	общин. секретар
Димитър Манолов	31	чиновник
Георги Станоев	32	чиновник
Момчил Д. Момчилов	38	учител
Ангел Димитров	38	чиновник
Никола Величков	44	кръчмар
Димо Русинов	26	чиновник
Добри Благоев	27	чиновник
Стефан Янков	29	кръчмар
Христо Шопов	68	земеделие

Щерю Николов	43	чиновник
Георги Димов	27	чиновник
Иван Йорданов	33	чиновник
Васил Хр. Бочуков	43	земеделие
Стойко Тенчев	28	чиновник
Петър Динков	34	чиновник
Петър Тончев	25	чиновник
Запрян Хубенов	64	земеделие
Ангел Марков	32	чиновник
Иван Т. Пейков	28	чиновник
Иван Стефанов Иванов	34	чиновник
Димо Тодоров Карагьозов	42	чиновник

Настоятелство на Народно читалище „Тракия" – с. Сусур кьой

Име	Занятие	Длъжност
Иван П. Бенков	кмет	председател
Никола Величков	кръчмар	подпредседател
Момчил Д. Момчилов	учител	секретар
Димитър Манолов	чиновник	библиотекар
Христо Г. Шопов	земеделие	съветник
Петр Г. Танчев	чиновник	касиер
Запрян Я. Хубинов	земеделие	домакин
Проверителен съвет:		
Георги В. Бонев	чиновник	председател
Георги Станоев	чиновник	член
Димо Г. Русинов	чиновник	член

5. **Народно читалище „Отец Паисий" – с. Родопи**

Основано е на 5 декември 1943 г., когато се свиква учредително събрание на първото българско читалище в село Родопи. Като учредители на новосъздаденото читалище „Отец Паисий" се записват над 60 души. За председател на управителния съвет на читалището е избран кметът на селото Вл. Разбойников. На учредителното събрание тук присъства и околийският училищен инспектор, който дарява 700 лева лични средства за закупуване на книги. Местният жител Ди-

митър Стойков Попов прави дарение от 2000 лева също за купуване на книги. Новооснованото читалище „Отец Паисий” в с. Родопи е най-активно в повсеместната инициатива на местното население за съживяването и утвърждаването на старите народни български календарни обичаи, подтискани и преследвани преди това от гръцките власти. Най-напред то възстановява обичая коледуване. За целта читалищното настоятелство съставя от местни младежи коледарски хор, който в Рождествената нощ обхожда и благославя с коледарските си песни и наричания за здраве и берекет през годината повече от 140 домакинства. На втория ден от коледните празници читалищната трупа представя една комедия от Ст. П. Костов и „Ловецът в капана“ от Ал. Гергинов.

6. Народно читалище „Цар Борис III – Обединител” – с. Булаткьой

Основано на 12 декември 1943 г. На свиканото в с. Булаткьой учредително събрание за основаване на народно читалище като членове основатели се записват 31 души от селото, които избират настоятелство и проверителна комисия, конституирали се още в същия ден.

Членове основатели на Народно читалище „Цар Борис III Обединител” – с. Булаткьой

Име	Възраст	Занятие
Иван П. Бенков		общински кмет
Димо Иванов Вълков	26	земеделец
Димитър Ст. Димитров	29	учител
Илия Атанасов Макаков	36	питиепродавец
Атанас Бухчев	24	земеделец
Никола Баджаклиев	24	земеделец
Петко Ст. Петков	36	земеделец
Недю Добрев Недев	35	земеделец
Никола Янев Вълков	46	земеделец
Георги Т. Арнаудов	57	земеделец

Борис Пешев	44	земеделец
Костадин Режев	48	земеделец
Димитър Т. Лайков	46	земеделец
Димо Димитров	28	общ. служащ
Иван Т. Гънгънов	46	земеделец
Георги Бухчев	67	земеделец
Иван З. Додев	34	земеделец
Костадин Н. Баджаклиев	70	земеделец
Никола Ил. Трайков	36	земеделец
Георги Костадинов Режев	21	земеделец
Никола Георгиев Бухчев	28	земеделец
Иванка Цекова Игнатова	22	учителка
Елена Дим. Спирева	21	домакиня
Мария Ник. Янева	44	земеделец
Николина Ил. Макакова	32	домакиня
Иван Костов Саръков	59	земеделец
Коста Иванов Саръков	20	земеделец
Петко Иванов Каранучев	25	общински полицай

Настоятелство на Народно читалище „Цар Борис III Обединител" – с. Булаткьой

Име	Занятие	Длъжност
Иван П. Бенков	общински кмет	председател
Димо Булвълков	земеделец	подпредседател
Димитър Ст. Димитров	учител	секретар
Илия Ат. Макаков	питиепродавец	касиер
Атанас Г. Бухчев	земеделец	домакин
Георги Илиев Трайков	земеделец	съветник
Проверителна комисия		
Никола Г. Бухчев	земеделец	председател
Петко Ст. Петков	земеделец	член
Недю Добрев Недев	земеделец	член

7. Народно читалище „Цар Обединител Борис III" – с. Кючуккьой

Основано на 23 януари 1944 г. По почин на ученолюбиви

жители на с. Кючуккьой в помещение на училището се свиква общоселско събрание за основаване на народно читалище. Събранието се ръководи от избрано бюро, в което влизат: Кръстю п. Тодоров, свещеник Иван Стоилов и околийският училищен инспектор Делю Георгиев. Сава Иванов Дойнов изнася беседа на тема: „Ролята на писмеността, училището и читалището за възраждането, освобождението и възхода на българския народ.” След него слово произнася училищният инспектор Делю Георгиев за нуждата от широка просвета, след което запознава присъстващите с устава на народното читалище. Събранието решава с гласуване в Кючуккьой да се основе народно читалище, патрон на което да бъде Царят Обединител. От присъстващите на това учредително събрание 43 души се записват като членове основатели.

Членове основатели на Народно читалище „Цар Обединител Борис III”– с. Кючуккьой

Име	Възраст	Занятие
Дечо Стефанов Желев	32	чиновник
Кръстю п. Тодоров	23	чиновник
Антон Р. Гочов	28	чиновник
св. Иван Стойдов	27	свещеник
Сава Иванов Дойнов	50	земеделие
Атанас Петров Ушев	51	търговец
Вълчо Стоев Тенев	36	земеделие
Спас Костадинов Илиев	30	земеделие
Иван Тонев Арменчев	33	земеделие
Краю Христов Краев	30	земеделие
Бончо Димитров Косев	30	чиновник
Тодор Иванов Николов	42	чиновник
Стоян Николов Кьосев	50	чиновник
Тоню Иванов Тонев	26	земеделие
Стойко Вълков Мирчев	47	земеделие
Стойчо Иванов Марков	46	земеделие
Димитър Шенков Стоилов	33	земеделие
Петър Димитров Алексиев	45	земеделие

Стамо Ангелов Качулев	44	земеделие
Сребрю Митев Сребрев	27	земеделие
Илия Иванов Марков	32	земеделие
Цветан Богданов Колев	40	земеделие
Иван Колев Ванчев	45	земеделие
Краю Иванов Краев	23	земеделие
Иван Радев Делков	34	земеделие
Пеню Колев Пенев	32	чиновник
Стоил Янев Стоилов	36	земеделие
Шенко Янев Стоилов	31	земеделие
Иван Вълков Караджов	25	земеделие
Никола Атанасов Костов	24	земеделие
Петко Ангелов Кутелов	49	земеделие
Андрея Петров Чиботжаков	60	земеделие
Ангел Митрев Дикбоюклиев	54	земеделие
Йордан Караиванов	50	земеделие
Васил Митрев Василев	28	земеделие
Тодор Делков Пулев	50	земеделие
Димитър Тодоров Коруев	30	земеделие
Петър Атанасов Ушев	23	земеделие
Стоил Караджов Райков	42	земеделие
Благой Тойчев Качулев	30	земеделие
Вълчо Стойчев Черкелев	42	земеделие
Живко Матеев	35	чиновник
Димо Георгиев Проданов	43	земеделие

Настоятелство на Народно читалище „Цар Обединител Борис III” – с. Кючуккьой

Име	Занятие	Длъжност
Сава Иванов Дойнов	земеделие	председател
Атанас Петров Ушев	търговец	подпредседател
Димитър Шенков Стоилов	земеделие	секретар
Иван Тонев Арменчев	земеделие	касиер
Петър Димитров Алексиев	земеделие	домакин
Пеню Христов Краев	земеделие	съветник
Стойно Ангелов Качулев	земеделие	съветник
Илия Иванов Марков	земеделие	съветник

Проверителна комисия:		
Иван Радев Делков	земеделие	председател
Краю Иванов Краев	земеделие	член
Стоил Караджов	земеделие	член

8. Народно читалище „Христо Киселов" – с. Хамбаркьой, община Демирбейли

Основано на 28 февруари 1944 г. На свиканото общоселско събрание за основаване на народно читалище в с. Хамбаркьой, председателствано от най-възрастният присъстващ Георги Русенов Душлиев, като членове основатели се записват 28 души от отзовалите се на поканата жители на селото.

Членове основатели на Народно читалище „Христо Киселов" – с. Хамбаркьой

Име	Възраст	Занятие
Георги Русенов Душлиев	70	земеделие
Иван Петров Дюлгеров	42	земеделие
Борис Митрев Недев	28	чиновник
Стойчо Атанасов Кадиев	39	земеделие
Ангел Тодоров Чифчиев	39	земеделие
Христо В. Пашов	22	земеделие
Димо Янев Славков	37	земеделие
Ради Иванов Кафидаров	57	земеделие
Васил Иванов Братанов	22	земеделие
Ангел Димитров Стамов	25	земеделие
Тодор Янев Даилчев	28	земеделие
Яни Василев Кюляфов	32	земеделие
Спас Георгиев Станчев	25	земеделие
Димчо Колев	42	учител
Стойчо Белев Николов	25	земеделие
Васил Ст. Кюлясков	70	земеделие
Киро Гочев Тодоров	28	земеделие
Господин Славков	48	земеделие
Яни Гочев Тодоров	52	земеделие
Яни Ст. Сиджимов	29	земеделие

Димитър Грозев Каранфилов	59	земеделие
Миньо Г. Карабаджаков	25	земеделие
Георги Иванов Стоев	38	земеделие
Иван Атанасов Кадиев	50	земеделие
Стоян Георгиев Дармонев	38	земеделие
Ангел Карагогов	46	земеделие
Георги К. Къркалиев	41	земеделие
Петър Иванов Шишманов	42	земеделие

Настоятелство на Народно читалище „Христо Киселов” – с. Хамбаркьой

Име	Занятие	Длъжност
Борис Минуев Недев	чиновник	председател
Ангел Тодоров Чифчиев	земеделие	подпредседател
Димо Янев Славков	земеделие	секретар
Стойчо Атанасов Кадиев	земеделие	съветник
Миньо Г. Карабаджаков	земеделие	касиер
Христо Василев Пашев	земеделие	библиотекар
Господин Слаквов Енев	земеделие	съветник
Проверителна комисия:		
Димчо Г. Колев	учител	председател
Георги Русенов Душлиев	земеделие	член
Димитър Грозев Каранфилов	земеделие	член

9. Народно читалище „Цар Борис III Обединител” – с. Лефеджилер, община Ирджан

Основано на 19 март 1944 г. На свиканото общоселско събрание за учредяване на народно читалище в с. Лефеджилер като членове основатели се записват 20 души от селото, които след приемането на устава избират настоятелство и проверителна комисия.

Членове основатели на Народно читалище „Цар Борис III Обединител”– с. Лефеджилер

Име	Възраст	Занятие
Гроздю Николов Чилиев	31	земеделец
Стоян Кирев Марчонов	29	земеделец
Атанас Иванов Кундиков	26	земеделец
Станко Иванов Георгиев	28	земеделец

Димитър Алексиев Янакев	30	земеделец
Ангел Янев Илиев	44	чиновник
Димитър Петков Краев	30	земеделец
Киро Георгиев Марчонов	28	земеделец
Христос Вълчев Иванов	28	земеделец
Делко Стоилов Добрев	28	земеделец
Коста Марков Костов	36	земеделец
Марко Георгиев Марчонов	35	земеделец
Васил Райков Караджов	30	земеделец
Милчо Кирев Русенов	27	чиновник
Никола Димов Славков	37	земеделец
Милуш Димитров Дялков	57	земеделец
Теньо Георгиев Искров	36	земеделец
Милко Янев Илиев	28	земеделец
Страти Аракшиев Петков	46	земеделец
Стоян Вълков Гоцумов	64	земеделец

Настоятелство на Народно читалище „Цар Борис III Обединител" – с. Лефеджилер

Име	Знятие	Длъжност
Гроздю Николо Чилиев	земеделец	председател
Стоян Кирев Марчонов	земеделец	подпредседател
Атанас Иванов Кундиков	земеделец	секретар
Станко Иванов Георгиев	земеделец	касиер
Димитър Алексиев Янакев	земеделец	домакин
Ангел Янев Илиев	земеделец	библиотекар
Димитър Петков Краев	земеделец	съветник

10. Народно читалище „Цар Симеон II" – с. Джамбаз, община Кючуккьой

Основано на 26 март 1944 г. Жители на с. Джамбаз се събират в салона на първоначалното училище, за да чуят беседата на главния учител „Българинът и народното читалище в миналото и днес". Събранието решава веднага да се пристъпи към учредяване на народно читалище. За ръководство на събранието избират бюро с председател Антон Марков и секретар Рада Кирова. На това събрание като членове основатели на народното читалище в селото се записват 37 души.

Членове основатели на Народно читалище „Цар Симеон II” – с. Джамбаз

Име	Възраст	Занятие
Апостол Кирев Вълчев	29	земеделец
Бончо Петков Славов	28	земеделец
Вълчо Иванов Крайчев	34	земеделец
Вълчо Стойчев Чанчиров	42	земеделец
Георги Костов Ковачев	23	търговец
Георги Тянков Иванов	48	земеделец
Георги Драгов Алексев	36	земеделец
Димитър Батуров Радев	27	земеделец
Димо Мавров Николов	32	земеделец
Дойчо Тодоров Дойчев	40	земеделец
Гиню Стамов Гъров	30	земеделец
Злати Койнов Тилев	35	земеделец
Иван Петков Куцев	29	общински служител
Иван Христов Халилемов	29	земеделец
Коста Стоян Каракостов	42	земеделец
Каня Милушева Милчева	35	домакиня
Киро Георгиев Пулев	48	кръчмар
Любен Вълчев Чанчиров	34	земеделец
Марин Николов Крачолов	49	земеделец
Мирчо Димитров Гогов	38	земеделец
Милуш Милчев Георгиев	38	кметски наместник
Никола Райчев Дичков	31	земеделец
Никола Вълчев Чанчиров	44	земеделец
Никола Петков Куцев	25	земеделец
Никола Марков Андонов	43	земеделец
Петър Джиков Петров	32	земеделец
Петко Иванов Недев	36	земеделец
Пеню Иванов Пенев	37	земеделец
Стефан Делчев Калев	30	земеделец
Слави Петков Славев	36	земеделец
Стоян Николов Кисьов	49	земеделец
Стана Николова Куцева	21	домакиня
Султана Костова Ковачева	45	домакиня

Тодор Георгиев Тянков	34	земеделец
Христо Димитров Мерджанов	39	земеделец
Рада Кирова Димитрова	37	учителка
Андон Марков Тодоров	44	земеделец

Настоятелство на Народно читалище „Цар Симеон II" – с. Джамбаз

Име	Занятие	Длъжност
Милуш Милчев Георгиев	км. наместник	председател
Пеню Иванов Пенев	земеделец	подпредседател
Рада Кирова Димитрова	учителка	секретар
Антон Марков	земеделец	касиер
Иван Петров Куцев	общ. служащ	библиотекар
Георги Костов Ковачев	търговец	съветник
Петър Иванов Недев	земеделец	съветник
Слави Иванов Недев	земеделец	съветник
Проверителна комисия:		
Стоян Николов Кисьов	земеделец	председател
Дойчо Тодоров Дойчев	земеделец	член
Гиню Стоянов Гъров	земеделец	член

Създадената към Народно читалище „Цар Симеон II" – с. Джамбаз театрална трупа под ръководството на учителката Радка Димитрова само за две седмици успява да подготви и да представи пиесата „Яна войвода" от Ана Карима.

11. Народно читалище в с. Агио Тодор, община Кючуккьой

Създадено е в началото на 1944 г. Учителката от първоначалното училище в с. Агио Тодор (Свети Тодор) Н. Пастирова създава театрална трупа в читалището, подготвя и представя пиесата „Прошката лекува", приходите от които се предоставят за пострадалите от бомбардировките над София.

12. Народно читалище в с. Язъкьой, община Кушанли

Създадено е в началото на 1944 г. Към читалището много скоро след учредяването му се създава любителска театрална трупа, ръководител и режисьор на която е Борис Иванов.

Проф. д.и.н. Камен Гаренов
/отец Петър Гарена/

СЕЛО МУРГА И ДОЛИНАТА НА КАРАМАНДЕРЕ

/По бележки на терен/

МУРГА е село от община Черноочене, област Кърджали, в Източните Родопи. С географски координати на последната по билото махала /GPS/ - 41° 50.280‘ с. ш. 025° 11.029 и. д. Има постоянно живеещи 3 семейства, които се определят като турци с мюсюлманско вероизповедание. Проучването отразява едно тракийско селище, една стара къща и долината на Карамандере.

Тракийското селище, на което случайно се натъкнах по пътя, беше едно откритие, а старата къща в западнородопски

Мурга – пастирски колиби по долината на Карамандере

стил – една интересна изненада, но долината на Карамандере се оказа голям проблем…

Беше вторник, 2 декември 2014 година, мъгливо, следдъждовно време. А когато се каже мъгливо – шофьорите от Кърджалийския район настръхват, когато чуят за „паничковските мъгли". Защото точно от с. Паничково тръгнах да търся забутаното в „горния район"[1] на района Мурга.

Село Мурга не е нанесено на картите с пътната мрежа, защото до него се отива по черен път, а когато пътят свърши, по добре поддържани пътеки[2] се стига до последната точка. Въпреки това селото не е отписано административно. По данни на Националния регистър на населените места[3] се вижда, че населеното място Мурга е отбелязано като „мах. Мурга от 03.03. 1878 - 28.09. 1949"; после е конкретизирано - „мах. Мурга, общ. Комунига, Кърджалийска околия, Хасковски окр. от 28.09. 1949 – 01.01. 1952" и потвърдено със същия статут пак към Хасковски окръг и Кърджалийска околия, но към община Паничково от „01.01. 1952 – 23.01. 1959" година; От „23.01. 1959 – 26.12. 1978" махала Мурга е пак към община Паничково, но вече само към Кърджалийска околия; На 26.12. 1959 година махала Мурга е прехвърлена към община Черноочене, Кърджалийски окръг до 01.09. 1987 г., след тази дата махалата започва да се числи към новосъздадената Ха-

---

[1] Така наричат селата Паничково, Комунига и Безводно и селата около тях в община Черноочене, област Кърджали.

[2] Някъде тези пътеки са с подпорни стени от сплетени дървета и насипани с чакъл – само и само стадата и мулетата да могат да минават. На едно място видях гараж… Човекът е карал, карал по черния път, докъдето той свърши, направил гараж, оставил колата и продължил по пътеката нататък към селото…

[3] НСИ – Национален регистър на населените места. Националният регистър на населените места е изграден от Националния статистически институт, съгласувано с Министерството на регионалното развитие и благоустройството и Министерството на земеделието и храните в изпълнение на чл. 37, ал. 2 от Закона за административно-териториалното устройство на Република България.

сковска област. Подобни неестествени разместванията за тези райони не са наложени по икономически причини, а по политически съображения.

В тази връзка един от бившите комунистически партийни функционери дава следните обяснения: „До започването на т. нар. възродителен процес имаше една линия на партията към тюркоезичното население у нас. Тази линия беше на приобщаването им към нашата социалистическа нация, на утвърждаване на съзнанието, че са граждани на нашата социалистическа България, линия за подкрепа и развитието на селищата с такова население. В Политбюро беше приета специална програма за работа с българските турци през 1980 г.

През 1984 г. на свое заседание Политбюро утвърди решение за по-нататъшно сплотяване и приобщаване на българските турци към делото на социализма и политиката на БКП. В работата на подготовката на решението са взели участие, каквато е практиката, отговорни другари от идеологическия, от организационния отдел на ЦК, вероятно и от икономическия отдел, защото имаше приведени икономически мерки. На същото заседание се изказа генералният секретар Живков, който подкрепи предложеното проекторешение и правилността на провежданата към българските турци политика”.[4]

През есента на 1984-а, в изпълнение на решенията на ЦК на БКП за приобщаване на мюсюлманите в България, в Кърджалийски и Хасковски окръг започва подмяна на тюркоарабските имена на „мюсюлманите в България и лица от смесени бракове”. Подмяната на имената се извършва от местните държавни и партийни органи с участието на окръжните управления на МВР. Тази вътрешна политика е въз основа

[4] Милко Балев, началник на кабинета на Живков и член на Политбюро на ЦК, свидетелства за важни акценти от партийната политика за „възродителния” процес и разказва съществени подробности за активната роля на генералния секретар. Балев дава показания по дело №1, по което става съпроцесник на Живков, в началото на март 1990 г., когато е разпитан от прокуратурата и първите въпроси към него са свързани именно с насилствената смяна на имената на българските турци.

на официалната доктрина, че всички български турци са насилствено ислямизирани по време на Османската империя и „във вените им тече българска кръв“, което, дори да е вярно от антропологическа гледна точка, с нищо не оправдава насилията над съвестта и физическия тормоз над туркоезичните български граждани. Още в самото начало насилственото преименуване предизвиква съпротивата на турското население, която на места прераства в открити демонстрации и бунтове. След 1985 г. съпротивата добива организирани форми.

За да се подпомогне т. нар. възродителен процес държавната администрация прибягва до разместване на областите и премахване на по-рано съществуващите окръзи.[5] По този начин се създават пречки на населението в смесените райони да се консолидира. По този начин и „Кърджалийският окръг” е закрит. Това разпределение на областите преживява новите политически сътресения през 1989 година и остава до 12 януари 1999 година, когато вече етническите страсти са се успокоили. Тогава Кърджалийски окръг е отново възстановен върху административната карта на България.[6] Това териториално определение, разбира се, с нищо не променя географското местонахождение на с. Мурга и не прави населението по-малко турци или по-големи българи, когато са към голямата Хасковска област, заедно с град Стара Загора примерно – „барабар Петко с мъжете”. От „12. 01. 1999” година кметство Мурга е отново

[5] През 1987 г. -Народна република България е разделена административно на 9 области - София-град, София-област, Пловдив, Хасково, Бургас, Варна, Разград, Ловеч и Михайловград (дн. Монтана); През 1991 г. седалището на Разградска област е преместено в Русе и тя е преименувана на Русенска;

[6] През 1999 г. Република България е разделена административно на 28 области - София (столица), София, Перник, Кюстендил, Благоевград, Пазарджик, Пловдив, Смолян, Кърджали, Хасково, Стара Загора, Сливен, Ямбол, Бургас, Варна, Добрич, Шумен, Търговище, Разград, Силистра, Русе, Велико Търново, Габрово, Ловеч, Плевен, Враца, Монтана и Видин.

към „община Черноочене, обл. Кърджали”[7]

В суматохата на тези бъркотии обаче все повече се забравя историята на това селище и от „махала Мурга” продължава да се смалява и превръща все повече в махала. А това населено място е старо и е фигурирало в османо-турските регистри през 1885-1886 година и после се появява и в българските регистри през 1912 година.[8] Всъщност „махалата” с. Мурга се състои от четири махали:

Като се тръгне нагоре от с. Паничково по черния път – има отбивка вдясно за първата махала, която се казва Ходжуларе, или както ми каза един местен жител - Ходжулар махала, в нея през летния сезон живеят 6-7 семейства. Продължава се нагоре и на следващата отбивка от лявата страна се стига до „махала Хаджибекир”

И пак нагоре пътят се отбива вляво - за „махала Горна Мурга”. От отбивката за махала Горна Мурга се продължава по един още по-черен път и се стига до Изет махала. Подминаваме тази махала и все напред най-накрая се стига до село Мурга. Но и това не е всичко – под Мурга, по склона надолу има още къщи, които се водят „махала Долна Мурга” – там все още живеят 3 семейства, „понякога”.

Населението във всичките тези махали, които са без никакво препитание – само в махалата Ходжулар има по-нови къщи и по нивите се вижда, че хората все още се занимават с нещо, постепенно се стопява. По произволно взети данни ще посочим няколко примера – около 1973 година има 206 жители,[9] на 15 декември 2008 година - 43 човека,[10] а през последното преброяване, към 1 февруари 2011 година са 38

[7] По данни на НСИ – Национален регистър на населените места.

[8] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 174

[9] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 174

[10] За това съобщава Руският статистически институт : „Мурга — село в Болгарии. Находится в Кырджалийской области, входит в общину Черноочене. Население села на 15 декабря 2008 года — 43 человека.”

души, от които съответно: до 4-годишна възраст - 2, между 5- и 9-годишна възраст - 3, между 15- и 19-годишна възраст – 1, между 20- и 24-годишна възраст - 3, между 25- и 29-годишна възраст - 7, между 30- и 34-годишна възраст – 5, между 35 и 39 г. – 1, между 40- и 44-годишна възраст – 2, между 45 и 49 г. – 6, между 50- и 54-годишна възраст – 2, между 55 и 59 г. – 3, между 60- и 64-годишна възраст – 1, а над 70-годишна възраст има двама.[11] Колко души обаче сега действително живеят във всичките махали на с. Мурга е трудно да се каже. По данни на кметския наместник… „аша укаръ - ирми киши" /долу-горе това са 20 души/.[12] От тези данни става ясно, че демографската картина, за разлика от природната, никак не е красива.

Етническата характеристика на населението също не е ясна – най-лесно и удобно е да се каже, че населението е турско. Защото, ако кажеш, че са други, трябва да доказваш, да обясняваш – а това няма как да стане, без да излезеш от удобния кабинет. Освен това съществува опасността да се залитне по идеологията на „възродителния" процес и всичко да се опошли. Много внимателно обаче трябва да кажа, че ако „науката" се разходи дотук, има какво да научи:

Така например на един от завоите, преди пътят да се спусне полегато по склона, някаква машина, която е заравнявала след дъждовете, беше направила малка площадка за отбиване. Когато спрях да се разведря, в прясно заравнената пръст открих ситна керамика. Тръгнах по билото и по белезите на площта предполагам, че попаднах на тракийско селище. На места при удар с крак земята кънтеше, което показваше, че отдолу има затрупани камъни. От северната страна все още личеше един разместен зид суха зидария около 30 м дълъг. На източната страна се виждаше каменна пътека с подход към

[11] По данни от преброяването на Националния статистически институт – 2011 година.

[12] Данните са от декември 2014 г. – записани от мен при разговор с жител на с. Мурга.

билото и няколко скали, по които личеше обработка от клинове и кръгли отвори за греди. От южната страна обработена дебела каменна плоча беше закрепена върху скалите с нарочно направени каменни клинове. Всъщност по целия южен склон личаха следи от тракийско селище. Надолу по пътя ми се наложи да спирам на няколко пъти и да проверявам почвата. На едно място имаше свлечена пръст, която беше разкрила един 2-метров разрез на почвата и се виждаше няколко педи дебел културен слой – горяла почва, пепел, въглени, парчета от овъглени греди и керамика. Можах да различа отвора на гърне и дръжка на чаша от фина керамика, както и дъното и отвора на погребална урна – от груба, едропясъчна местна глина. По всяка вероятност древното селище е било богато, след като е могло да си позволи вносна керамика.[13]

Иначе битът на следващото население е бил много беден. И в близкото минало – допреди 50-60 години, хората между покъщнината да са имали най-много две-три керамични паници. В една такава къща намерих част от задължителния кухненски инвентар – камък за счукване на сол.[14]

При последната точка, до която стигнах, се натъкнах на обитаема къща, но хората за съжаление ги нямаше и не можах да разговарям с никого. Но… камъните също говорят за хората, които ги обработват. Искам да кажа, че над обитаемата къща имаше изоставена и започнала да пада сграда. По всичко личеше, че това е било богат дом с необичайна за този район архитектура. Къщата беше със веранда – плетен балкон, имаше приземен етаж и таванско помещение – неща, които въобще не съществуват в местната архитектура. Освен това по дървените еркери личеше проста дърворезба.

---

[13] GPS координати на предполагаемото тракийско селище: N- 41° 49.765‘ /с. ш./ E- 025° 06.256 /и. д./ На мястото, където намерих по-едрата керамика: N- 41° 52.630‘ /с. ш./ E- 025° 14.076 /и. д./

[14] Така ми казаха местните хора: „Този камък във всяка къща го е имало – да счуква солта, която тогава е била на едри буци ”. Този камък е с кръгла форма и големина удобна да се държи с ръка.

Подобен тип архитектура съм виждал в друго родопско село - Мостово, Асеновградско,[15] което по права линия и пеша през планината не е много далеч от махалите на с. Мурга. Обръщам внимание на този факт, защото има сведения, макар и дадени по други причини, че в района на с. Паничково има преселници от българомохамеданските села на Асеновградско.[16]

Срещу с. Мурга в югозападна посока и на около 3 км по права линия се намира тракийска крепост, наречена от местното население Кара каялъ. Крепостната стена е изградена от ломени камъни без спойка, в момента е във вид на каменен вал. До нея обаче не може да се стигне от тази страна, защото склоновете са твърде стръмни и предпочитаният и достъпен път е откъм с. Женда[17].

Бях чувал, че в горите между махалите на с. Мурга е имало стари гробове „от турско време" /османско/ и бях наивен да си помисля, че ще ги намеря сам.

Попаднах на рядка и необичайна за тези географски ширини флора: величествени ели, високи около 10 м и доста дебели. На ламаринена табела, закована високо на едно дърво край черния път, пишеше, че това е „находище на ела". При село Мургово „Елата (Abies Alba) е от сем. Борови (Pinacea)

---

[15] Село Мостово е разположено в родопския рид Добростан. Намира се на 27 км от .Асеновград. Тръгва се в посока Кърджали и след с. Червен се отбива вдясно.

[16] Вж. Дерибеев, Б. Ахрида. Пловдив, 1986. Въпросното изследване е допълнение на едно друго издание със същото заглавие, отпечатано в София през 1982 година. /справка Дерибеев, Б. Ахрида – непозната земя. С., 1982./ Този път обаче това допълнение е с подчертан идеологически характер в подкрепа на възродителния процес, поради която причина не искам да го коментирам. Но трябва да се признае, че някои негови тези за смесването на населението се потвърждават – в случая и с тази архитектура.

[17] Поради тази причина ми остана намерението да опиша по-подробно крепостта Кара каялък при проучването в с. Женда. По официални данни тя е с „надморска височина: 897 m GPS координати: 41°47'23" С.Ш. и 25°07'38" И.Д."

и е терциерен реликт и за този регион е рядко и необичайно растение. Регистрирани са три находища на територията на област Кърджали, като две от тях са в община Черноочене. Находището на ела при с. Мурга е най-голямо. То е почти чисто. Около него в територия от около 13.1 ха между букови и дъбови гори се срещат отделни елови дървета. Надморската височина е значително по-различна от това при с. Женда - от 850 до 900 м. И в двете находища възрастта на еловите дървета надхвърля 150 години. Средната височина на дърветата е 12 м, а дебелината на ствола - 35 см. Обявено е за защитено през 1980 г."[18] Под елите видях и едно много малко, заградено с телена ограда гробище. То обаче, ако и да беше турско, съвсем не беше от османско време – „дето се казва дърветата над него са по-стари". Продължих да обикалям по горските разровени пътища, залутах се и накрая вече не знаех къде се намирам. А наоколо красиво, красиво, красиво… Бях попаднал в долината на Карамандере.

Да го кажа с езика на художествената литература: „искрящото бълбукане на реката и тучни пасища край нея и причудливи скали край златните каменни завои на водата". Аз обаче не бях тръгнал да се наслаждавам на природата, а да изследвам терена и веднага си отбелязвам, че жълтото по камъните издава наличието на уран, а траките не са познавали урана и са умирали от отровените води и от натровената земя.[19] И… „започвам да търся траки", като чопля тук-таме по почвата и надолу по горския път, който се вие край реката – вдясно под едни скали с тракийски ниши намирам ситни

[18] Това ми го беше казал д-р Борислав Тодоров от Горско стопанство-Кърджали по време на един наш разговор, когато той беше защитил докторската си дисертация, свързана с горските насаждения. А аз събирах всевъзможни предварителни сведения за селата в Източните Родопи. Използвах възможността да го поздравя за успешната защита и той беше така любезен да ми даде много сведения за флората в региона. Благодарности! – както се казва.

[19] Това е едно от предположенията на науката защо траките са умирали около 47-годишна възраст.

парчета керамика – много ранна керамика.[20] Други следи от траки не локализирах и други хора не видях. А и „другите" ги е имало – надолу по реката личат изоставена мелница и зидове от къщи. На друго място имаше „чакала" на ловци и на едно по-голямо пасище две защитени овчарски колиби – едната беше почти в реката, опряна в огромна скала и откъм брега заградена с плет, а другата свита на едно дърво, до която се качваха със стълба. На няколко места срещнах малки стада от говеда и коне, оставени на волно съществуване. Постепенно обаче беше взело да се смрачава, мъглата отново падна и красивите думи показаха и другото си значение:

Защото, забравено е вече във времето, че с. Мурга е с двойнствено име и същинското му название в старите документи е Мурга одасъ[21] Името е двойнствено не само защото са две, но и на два езика – побългарена е първата част „мурга" и втората на турски „одасъ" /стая/. На турски език думата „мурга„ не съществува – в българския също – защото няма какво да означава. Но въпреки това я има в повредения си вариант. Това е един от граматическите случаи, когато правописната грешка остава в употреба и е получила, така да се каже, легализация, както в народната топонимия, така и в говоримия български език. Тя е една от многото български думи, от които е отпаднало началното „с". Защото, правописно вярно, „мурга" трябва да е „смурга".[22]

[20] GPS координати на това място: N- 41° 51.287' /с. ш./ E- 025° 14.412 /и. д./

[21] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 174

[22] За отпадането на началното „с" от много български думи ще посочим примери: От „сгодявам" произхождат думите „сгоденик" – и вече в опростена форма, годеник, жених. „Сгоденица" – опростено на годеница. „Сгоденичество" – опростено на годеж – ритуалът по обявяване на сгодяването между мома и момък. /този пример е от Марияна Стоянова Ибришимова-Петрова. Обичайно празнична система на балканджиите – семейни обичаи и обреди в Шипка – В: /Ангел Гоев – съставител/ Народна култура на балканджиите. Т. 8., 2010, с. 131-143 – изразът е „пременил се е като сгоден циганин"; От оригиналната форма „скопак" – скопен пръч,

И така в нашия случай, ако се възстанови правописът „смурга" ще има вече някакъв смисъл и ще означава „черна, възчерна". А дали с. Мурга не е име на някоя жена – възчерна, мургавка и „хубавка жена", затворена в някоя стая – далеч от чуждите погледи, каквато е местната традиция?! Ето колко алегоричен става преводът на старото име на селото Мурга одасъ – „хубаво момиче, затворено в стаята". И ако някой мисли, че съм се „отплеснал", че много съм се отдалечил, трябва да научи за влашката дума „мурга", което означава „красива" и че най-красивото момиче е Мургана…[23]

произлиза опростената дума „копак" – скопен пръч, при някои родопски говори. Вж. Хайтов, Н. Миналото на с. Яврово. С., 1958 г.; И една билка - „свратига", сега е опростено „вратига"; От оргиналната форма „скришом, скришно" – произлизат народните думи „кришом" и още по-народните „кришум, кришно" в Македония. Разбира се, има и други подобни примери, но тук ще си позволя да дам една хипотеза, засягаща част от населението на Източните Родопи и свързана с отпадането на буквата „с" – от корена на глагола „спомням си" плюс суфикса „ак", може да е образувана думата „спомак" – за човек, който си спомня, в опростената си форма да е станала „помак" – и това е названието на българомохамеданите в Ловешко. /Нека да не забравяме, че това название е било адресирано първо за тези българомохамедани, които живеят в Ловешко, а после е пренесено и на други места/ В смисъла на тази дума се има предвид мохамеданин, който помни езика, музиката и част от обичаите на своите предци. На своите предци – на място, не някъде отдругаде – българомохамеданите в Ловешко примерно не пеят родопски песни. Българомохамеданите в Родопите са се наричали „ахряни" – което произлиза от източнородопската област Ахрида. Повече относно различните наименования на българомохамеданите из цялото българско етноземлище, чак до Албания. Вж. К. Гарена, Предизвикателствата пред православния свещеник. С. 2002.

[23] Като български топоним по този въпрос вж. Връх Мургана /1639 м./ е гол, плосък и двуглав на темето си връх. Триангулачната точка се намира на източната му кота. В миналото върхът се казвал Бузлукая, което значи Леденостудена скала. Със същото значение, но малко видоизменено, е и името на вр. Бузлуджа. Вероятно старото име идва от леденостудените извори в южното подножие на върха. Днес турското име Бузлукая е „побългарено" с влашката дума Мургана /мурга - красива/. Обичайно и на черно-бялото куче българите казват Мурджо /черно-бяло/ или опростено – шарено – Шаро.

и после отново да се върнем към с. Мурга и да си спомним за власите… които са живели – и това вече също е забравено - 20 км по-надолу към полето на Тракия.[24]

Но какво поле, какви красиви момичета? Вече нищо не е мургаво – с настъпването на нощта става страшно черно. Посетне заселилите се – или насила заселени тук турци – защо има и такива основателни предположения, в своя недоимък не са изпадали в лирични отклонения, защото са преживели нещата в суровата им действителност, което от своя страна ги е довело до доуточняване на топонимните имена: Няма вече „смурга" или получерно, няма мургаво, а направо черно – Карамандере /в превод Черна долина / е едно от най-страшните места нощем. Заедно със Саръяр дере това е границата между суровите /високи/ Западни Родопи и източната мека и подостъпна или блага част на Родопите. Повярвайте ми, можах да направя тази разлика. Не всичко, разбира се, можах да почувствам, да видя и да опиша – и то не заради мъглата, заради нощта или още по-малко заради липса на желание. Просто нямаше кого да попитам, нямаше хора – в близките години и малкото останали къщи в част от махалите вече няма да ги има и паметта на това село ще се загуби, ще бъде забравена.

А за него са писали. Писали са, че имало училище, че имало ходжи, ТКЗС и др.[25] Сега тези неща ги няма. Всичко

---

[24] Вж. Вж. Дуриданов И. Топонимията на Първомайска околия. // ГСУ, ФСФ, LII, 2. 1958.

[25] Георги Караколев е роден на 18 юни 1918 година в гр. Гюмюрджина, Гърция. На 14 години става тютюноработник, а след 9 септември 1944 година участва в създаване на органите на МВР в Кърджали, работи като военен комендант на „Горубсо" и началник на обособената милиция; установява и укрепва народната власт и учредява ТКЗС-та като председател на общинските народни съвети в Комунига и Черноочене, секретар на Околийския народен съвет в Кърджали, секретар на Окръжния народен съвет, началник на отдел „Финансов контрол", председател на ТКЗС-Кърджали, началник на управление „Организационно" на Окръжния народен съвет… Член на Околийския комитет на РМС, на Районния комитет на БКП, на Бюрото на Градския комитет на БКП, на Окръжния съвет на Отечествения фронт… Общински, околийски и окръжен съветник; създател

си е отишло с хората. „А там хората са много добри, да знаеш, и когато отиваш да ми кажеш. Сам да не ходиш… познавам горския…" – така ми беше казал предупреждаващо бай Иван от горското стопанство в Кърджали. Аз обаче не схванах тогава това като предупреждение. Не знаех, че районът около с. Мурга – или по-точно махала Мурга одасъ, е като да влизаш от стая в стая – символично казано, а в действителност е, че от една долина влизаш в друга и от едно дере в друго и така, докато се загубиш. Така, както се случи с мен и накрая да попадна и в долината на Карамандере, където сега слизат само горските надзиратели, и то само понякога и само при нужда.

В полунощ на 2 срещу 3 декември 2014 година вече целият прогизнал и до колене във водата съвсем се уплаших, когато чух шума от някакво раздвижване в гората. Но вместо зверове до мен приближиха две момчета. Едното, без да подава ръка и без да поздравява даже, каза: „Имаме и две мечки, наскоро тука в Карамандере, но моят баща е приятел на твоя приятел. Ама какво да се разправяме… искам да кажа аз съм старши горски надзирател… За няма и час ще те изкараме от тука. Хубаво, че не знаеш къде си…"[26] Така научих какво е това Карамандере и се уплаших. Уплаших се от бъдещето… колко ли такива места се превръщат в усойни долини, колко ли села умират и само горските надзиратели познават дивите им хребети. Пак минахме покрай някакви огромни камъни – около тях изровени пътища, които са водели кой знае накъде…

Много мислех на какво да оприлича с. Мурга и винаги съзнанието ми се спъва в големите камъни, които последно видях. И всъщност да, това е старото селище Мурга - огро-

---

на организационните структури на Ловно-рибарския съюз в града, член на ЦС на БЛРС и носител на званието „Заслужил ловец"… Кавалер на Сребърен и Златен орден на труда, носител на отличия, медали, звания… Българите го наричат Карата, турците – бай Коле. Умира на 30 октомври 1996 година. Пише разкази и стихове, събрани в книгата „Ние живяхме в този град" (2011).

[26] Цялата история е следната: … Разказвам всичко това, за да изразя благодарността си на гореспоменатите лица.

мна скала, сраснала се със суровите условия и надделяла над превратностите на времето. Но държавата все рови около този камък: ту вземе имуществото, ту посегне към бита и душевността, сменя административни пътища и политически посоки - докато накрая скалата се разклати и като не тежи на мястото си се търкулне и строши по чужда земя… И няма вече връщане назад - днес, утре, или кога… Мурга умира.

Много се надявам обаче някои от потомците на това селище да са отишли някъде далеч, да са научили нещо от света и да се върнат и да спрат това умиране с песента на „Murga" - Мурга. Защото, малко странно, но с тази дума, която е забравена по нашите географски ширини, е назовано едно музикално течение, което става вдъхновител на революционното движение в Уругвай срещу диктатурата там през 1970 година.[27] Лиричното съдържание на тази музика позволява да се прави политически коментар на събитията не само в Уругвай, но и на други места по света. И… колко е малък светът – групите, които изпълняват музика в стил „Murga", задължително се обличат шарено… като в тези родопски махали, които няма да се уморя да обхождам.

[27] „Murga" - /Мурга/ е форма на популярен музикален театър в Уругвай по време на карнавалите. Стилът Murga е по-съсредоточен върху танците и по-малко набляга на вокалните изпълнения. Изпълнението се извършва от група, максимум до 17 души, най-често мъже. В месеците преди карнавал, който се провежда от края на януари до началото на март в Уругвай, всяка група подготвя музикална игра, състояща се от набор от песни и речитатив (повишена реч) с продължителност около 45 минути. Лиричното съдържание се основава на определена тема, избрана от групата, която позволява да се намери коментар на събитията в Уругвай или на друго място в сравнение с предходната година. Следователно музикалният стил Murga позволява да се използва като форма на популярен социален протест. Например по време на диктатурата в Уругвай през 1970 г., групи като Araca La Кана станаха известни със своите леви тенденции, подривни коментари и опозиционна позиция. Музикалните състави „Murguistas" се обличат в сложни, цветни костюми. Музикалният стил или ритмични структури на Murga понякога се включват в уругвайската популярна музика. Много известна песен в стил Murga е El Matador от Лос Fabulosos. Този стил е намерил почва и в Аржентина.

Д-р Георги Граматиков

СЕЛО МАЛЪК ДЕРВЕНТ В СПОМЕНИТЕ НА ЕДИН СЪВРЕМЕННИК

Жителите на град Ортакьой /Ивайловград/ до 1912 г. са предимно хора, подкрепящи гръцката идея. След Балканските и Първата световна войни вследствие на политическите, административните и стопанските промени от града те масово се изселват и на тяхно място се заселват българи от Източна и Западна Тракия и Македония.

Със заселването на тракийските българи градът изцяло променя своя облик. Създават се първите български административни, съдебни, полицейски, просветни, културни и др. институции. Градът заживява нов живот с нови стопани.

Бежанците от Тракия, напуснали своите родни места, до края на живота си живеят със спомените за тях, тъгуват и живеят с надеждата, че един ден отново ще се върнат там. Тези свои тежнения те изразяват по един или друг начин.

Една от формите да споделят своите мисли, спомени и надежди е издаваният в Ивайловград вестник "Беломорец", който излиза в края на 30-те и началото на 40-те години на XX в. Не само заглавието на вестника, но и неговата насоченост е преди всичко да напомня на поколенията за изгубените български земи и мечтата на всеки българин - бежанец да се върне отново там, при родното огнище. На страниците на вестника се отбелязват годишнини от почти всички събития в Тракия – организирането и избухването на Илинденско-Преображенското въстание, победите на българската войска в Балканската война, участието на България в Първата световна война и пагубният Ньойски договор, донесъл толкова беди на българите, и редица други проблеми. Това прави вестника значим и търсен от читателите. В него те споделят и своите спомени от близкото минало, за своите родни места, преживяванията и упованията за по-добро.

През август 1940 г., в три последователни броя вестник "Беломорец" отпечатва спомените на Русю Славилов от с. Малък Дервент, Софлийско, заселил се със семейството си в гр. Ортакьой /Ивайловград/ през втората половина на 1920 г., когато в селото се настаняват гръцки войски и българското население е принудено да се изсели в пределите на България според клаузите на несправедливия Ньойски договор. Спомените си той озаглавява "Село Малък Дервент, Софлийско, Западна Тракия в географско, историческо, икономическо, просветно и национално отношение до 9 юни 1920 г." [1]

Решихме отново да преразкажем тези спомени след повече от 65 години, за да дадем възможност на съвременния читател да се докосне до един свят в годините, когато българите от Тракия живеят и създават условия за развитието на тези исконни български земи и покрусени от Великите сили да станат бежанци и да търсят подслон в майка България.

Авторът на статията Русю Славилов е от с. Малък Дервент, където той учи до завършването на първи /пети/ клас, а след това учи в Одрин. Завършил гимназия, той се завръща в родното си село и учителствува. Заедно с други младежи критично се отнасят към управлението на селото от църковно-училищната община, сменят ръководството й и поемат по новому да управляват и решават проблемите му.

След преселването си в гр. Ортакьой /Ивайловград/ Русю Славилов не учителствува, а се отдава на обществена и стопанска дейност. За първи път четем името му сред избраните общински съветници през 1926 г., участник в комисията за ревизия на общинската каса и комисията по прилагането на правилника за Трудовите земеделски стопанства /ТЗС/. Като активен общински съветник той неведнъж взема определено становище по редица въпроси, отстоява и държи на своето мнение.[2]

На поредните общински избори през 1929 г. Русю Славилов отново е сред избраните общински съветници.

Извоювал достатъчно авторитет в новия общински съвет, той е натоварен да отговаря за прилагането на новия градоустройствен план и одворяването с празни дворни места на 194 бежански семейства. За решаването на проблемите на града Русю Славилов заедно с кмета Димитър Стамболов през 1930 г. заминават за Кърджали и София, където отстояват своите искания пред съответните административни власти.

И сега Русю Славилов е един от най активните и непримирими общински съветници. Почти на всяко заседание взема отношение по редица нерешени проблеми, като производството на типов хляб, разглеждане благоустройствената програма на кмета, която, макар и вписана в бюджетната програма, не е реализирана и т. н.[3]

Активната обществена дейност на Русю Славилов го правят един от изявените политически лидери. Доказал по неоспорим начин деловите си качества, през 1931 г. той вече е секретар на общината. Само кметът Димитър Стамболов и той са със средно образование, а останалите административни служители с прогимназиално. В края на същата година след поредните общински избори длъжността секретар на общината се слива с тази на бирника и Русю Славилов е уволнен.[4]

През 1933 г. са насрочени нови избори за общински съветници. По силата на избирателния закон общината се управлява временно от тричленна комисия. Председател на комисията, сиреч кмет, е Русю Славилов. На проведените избори през ноември същата година Русю Славилов е избран отново за общински съветник и като най-възрастен ръководи първото заседание. След политическите промени през 1934 г., когато общинските съветници се назначават, Русю Славилов повече не участва в състава на общинския съвет. [5]

През май 1936 г. за кмет на града е назначен Константин Петров. На страниците на пловдивския вестник "Трибуна" особено ласкаво за него се изказва небеизвестният ивайловградски общественик Русю Славилов. Неговата статия със

заглавие "Ивайловград" представя местоположението на града, броя на населението, къщите, поминъка и пътищата. Споделя своето мнение за кмета Константин Петров, който ускорява благоустройствената дейност на общината. "Новият кмет е енергичен, неуморим работник, с голям замах започна на дело прилагането на общинската благоустройствена политика." По-нататък в статията се проследяват благоустройствените дела на общината, бъдещото изграждане на училищата в града и селата, количеството на произведения тютюн и пашкули, които той нарича "две ценни доходни култури". [6]

Наред с обществената си дейност Русю Славилов е един от най-големите производители на бубено семе в града. Като греньор той работи от втората половина на 20-те до началото на 40-те години на XX в.

За пашкулопроизводството едно от важните условия е отглеждането на доброкачествено бубено семе. Такъв човек трябва да има добри познания и да е практикувал този занаят. Откъде усвоява занаята и кога започва греньорската си дейност Русю Славилов може само да предположим. Първите сведения за него като греньор са от 1929 - 1930 г., когато официалната статистика посочва, че той е произвел 623 унции бубено семе и държи първо място сред останалите трима производители в града. През 1935 г. Русю Славилов произвежда 314 унции бубено семе, през 1936 г.- 587, през 1937 г. – 469, през 1938 г. – 638 и през 1939 г. – 400 унции.[7]

Двадесет години са изминали, откакто Русю Славилов напуска родното си село Малък Дервент. Но той носи в сърцето си спомените за него и вярата, че един ден ще се върне там, където е израснал. През август 1940 г. той пише спомените си за селото, а вестник "Беломорец" ги отпечатва на своите страници.

Село Малък Дервент до 1920 г. се състои от 180 български къщи, свидетелства Русю Славилов. Намира се на левия бряг на река Казъл дели, която извира от югоизточните родопски

разклонения. В реката се вливат двата и притока – Голям Дервентската и Курийската река. На 12 км по-надолу по течението си на изток в коритото си тя прибира и водите на река Акча хисар /Бяла река/, която идва от село Сив кладенец, останало в пределите на България. При гр. Димотика реката се влива в река Марица. Поречието е обрасло с върби, тополи и храсти, които пазят черничевите градини от наводнения при прииждането на реката. Северозападно от селото се издигат родопските баири, обрасли с дъбови, габерови дървета и храсти, през които преминава главният път за така наречените двадесет турски вакъфски села, пръснати по родопския връх Коджаеле, висок 1265 м. На изток и юг от селото през хубав железобетонен мост на реката, построен през 1910 - 1911 г. се отива в главното землище на селото, където се намират нивите, ливадите и хубавите гори на селото, разпростиращи се до българското село Крушево. Тук преминава и пътят за гр. Димотика, с. Каяджик и гр. Софлу - център на околията. Най-хубавата гора се казва Селска, а още по-рано е известна и като Гуруница, защото е обрасла с един вид дъб, наречен гурун, който най-рано се раззеленява напролет. Гората е около 5000 дка и в нея дълги години не се е позволявало да бъде извършвана сеч. В гората различни места и хълмове се наричат Св. Троица, където преди 150 години се намира селото. На същия хълм на Великден всяка година селото устройва молебен и увеселение. Други такива места са хълмът Санадиница, северно от селото, където става увеселението на втория ден на Великден и местността Георгьовден, където се извършва водосвет на празника на Св. Георги. Тези места все още са с останки от стари черковища.

Най-интересното е, че на 500 м от селската църква, която се намира на северния край на селото, е махалата Тикята. Това е един вид турски чифлик с около 30 сгради, една малка джамия, 2 хубави чешми, с 50 дка черничеви градини и с около 1000 дка ниви и ливади. Това “теке” е било преди падането на България под османско владичество български

манастир, после превърнато в турско теке и най-накрая в турски чифлик.

Село Малък Дервент изобилства със студени води, които се черпят от дълбоки кладенци. Реката през летните месеци не пресъхва, а бреговете са обрасли в зеленина. Красивата природа на селото се сравнява от Коста Георгиев – тракиец, завършил в Швейцария, с тази на природните красоти на много швейцарски села.

Според преданието селото е съществувало още през Средновековието. Положителен факт, че текето край селото е било български манастир, доказва това. Има няколко икони запазени от едновремешния манастир със славянски надписи. Преди 160-200 години, когато иконите са били натрупани за изгаряне, едно овчарче ги скрило. Тези икони се пазят от стария чорбаджи Милко - налбантина, а после от сина му Славил чорбаджи и внука му Вълко. През 1917 г. иконите са изпратени в Археологическия музей в София. Манастирът, наречен на името на св. Иван Богослов, през годините на робството е превърнат в турски манастир – теке, в което живеят дервиши и доскоро са били запазени надгробните им паметници.

През тези години селото е разположено на север от текето в местността Тикицката кория, където е Георгьовденското черковище. По време на потурчването на родопските българи местните българи отказват да се потурчат и биват подложени на сеч. Останали само седем семейства, които дервишите прибрали, за да им работят нивите. Тези седем семейства се преселват на хълма Св. Троица, където все още личат гробищата от онези години. И това село отпреди повече от 150 години е изоставено поради върлуващата чума и преместено на сегашното му място.

Според поверието преди повече от 120-130 години турският султан заповядал всички текета да се затворят, за да не се укриват лентяи, бегълци от войската и да се продадат. Малдервенци са убеждавани от турци и гърци от Димотика

да купят текето, което се продавало не много скъпо по онова време. Но българите неведнъж са страдали от вземане даване с турската държава и покрай това се пази една поучителна пословица: "Мини покрай държавна чешма и от водата й недей пи". Именно старите хора на селото се отказали от покупката на текето. То е купено от турци от околните села, преобърнато в чифлик, владян от тях до 1913 г.

Преди 1878 г., когато гр. Софлу все още е село и не е прокарана жп линията, с. Малък Дервент обединява околните български и турски села. Тогава централният път, наречен царски, от Гюмюрджина за Одрин, минава през Голям и Малък Дервент. По този път неведнъж е ограбвана турската поща.

В селото, благодарение на находчивостта и предприемчивостта си, се издигат в стопанско отношение тежки чорбаджии, които търгуват чрез пристанищата Енос и Смирна, където имат тютюневи складове.

По време на Руско-турската война от 1877 – 1878 г. в селото квартирува за кратко руска войска. Към края на войната, поради опасността Тракия отново да остане в пределите на Османската империя, много семейства се изселват навътре в България - в гр. Ямбол и с. Сунгурларе, Карнобатско.

След войната Малък Дервент започва отново да възстановява своята стопанска сила и изпреварва и гони първенство с околните села. В резултат на това в селото вече се появяват нови чорбаджии като Славил Милков, Никола Мутафов, Янчо Русев и др. Отварят се дюкяни за различни стоки, кръчми, кафенета, занаятчийски дюкяни – шивачи, колари, бояджии, самарджии, чилингири, бъчвари и др. За кратко време с. Малък Дервент става пазарен център на около тридесет български и турски села.

Едва през 1894 г. селото минава под ведомството на Светата Българска екзархия. През 1896 г. се отваря първото българско училище. Впоследствие се откриват полицейски участък с телефон до гр. Софлу и прогимназия, назначават

околийски лекар. Д-р Георги Попкиров е завършил медицина в Русия. В такова цветущо положение е заварено селото през Балканската война.

Още в първите дни на войната четата на Апостол Дограмаджиев с Руси Славов водят сражение с башибозука, пратен от гр. Софлу, и така запазват селото от разорение. След Балканската война селото остава в пределите на България на самата граница, като съседната Димотишка околия е в Турция. Това парче земя от Димотишко впоследствие турците връщат на България, за да я завладеят отново в Общоевропейската / Първата световна/ война. Цялото годно население на селото взема участие в Междусъюзническата и Първата световна войни. Но в края, след толкова победи, последват погромите за българския народ и село Малък Дервент остава вън от пределите на България пак на самата граница. Първо граничи с автономна Западна Тракия на ген. Шарпи, а след това остава в Гърция, която се настанява в селото на 9 юни 1920 г. На тази дата сутринта мал дервенци, които хранят буби до последния момент, отстъпват на северозапад, а гърците настъпват откъм завладяното вече българско село Каяджик. Замира българският живот в селото. Докога? Никой не вярва, че това ще бъде задълго.

В стопанско отношение през годините населението на с. Малък Дервент винаги се занимава със земеделие, занаяти и търговия. От земеделските поминъци на първо място са тютюнопроизводството и бубарството. Произвежда се годишно до 50 000 кг тютюн. В селото се приема и складира производството и на околните села.

Тютюн купуват местните търговци-чорбаджии като Славил чорбаджи, Георги чорбаджи и др. Има и режийни складове в местността Гюмрука. Тютюнът се изнася през пристанището Енос за Смирна /Измир/ и Марсилия. Преди Балканската война от особено значение е развитието на черничарството и бубарството. Пашкулите, отгледани в Малък Дервент и околните села, се продават на тържището

в селото под контрола на Дет публик отоман /европейско учреждение в Цариград, което управлява турските дългове/ и при участието на местните търговци, като Славил Милков и синът му Вълко Налбантов, Никола Мутафов и синът му Михаил Николов, Янчо Русев и синът му Руси Янчев. На тържището идват и търговци от гр. Софлу, като българина Михаил Дяков, турчина Шакир ага и гръцки търговци. На тържището се продават до 100 т пашкули.

Населението на селото произвежда и достатъчно зърнени храни: пшеница, ръж, царевица, сусам, който яханите превръщат в доброкачествен шарлан. Сее се достатъчно за местна консумация памук и коноп. Лозарството е силно развито, но в последните години запада поради болестта филоксера. Добре е развито и скотовъдството. Отглеждани са най-вече кози, овце и рогат добитък. Добре развито е и старото пчеларство. През 1907 г. Русю Славилов полага основите на новото пчеларство. Изучил пчеларството в Свиленград от учителя Александър Попов, той изгражда и въвежда в експлоатация новите европейски кошери.

Занаятите в селото, както отбелязахме, са силно развити, защото Малък Дервент служи за пазарен център на повече от 30 села. Практикуват се шивачеството, обущарството, дърводелството, налбантството, кожарството, ножарството и др. Бакалските дюкяни са близо 10, а кръчмите и кафенетата са около 15. Търгува се с колониални стоки, тютюн и пашкули. Разнообразните произведения, които дава с. Малък Дервент, са благодарение на качествата на добрата почва. Върбите и тополите край реката дават достатъчно качествен строителен дървен материал. Къщите са двуетажни, покрити с керемиди местно производство. За улеснение на търговията и размяната са устроени от старо време два панаира. Единият е тридневен и се провежда през втората половина на септември, наречен "Султан Байрам", а другият еднодневен - на Илинден, наречен "Татарен". Първият панаир е останал вероятно от времето, когато съществува манастират край селото, а вторият е на

храмовия празник Св. Илия.

На Георгьовден става сбор на текето, където идва турско население от околните турски села и се коли курбан. В селото преди Балканската война е създаден и редовен седмичен пазар на зърнени храни, донасяни от полските димотишки села.

До 1894 г. с. Малък Дервент е под ведомството на Гръцката патриаршия. Но още през 1830 г. в селската църква проникват славянски църковни книги, купени от чорбаджи Милко от Узунджовския панаир и по които самият чорбаджия пее в църквата, построена през 1825 г.

Самостоятелна училищна сграда няма. Отначало училището се помещава в частна къща, а по-късно е построена двуетажна училищна сграда в средата на селото, като долният етаж отначало служи за тютюнев склад. Пръв учител до 1893 г. е гръкоманинът Георги Атанасов Демостен от с. Голям Дервент, който учи децата и на малко български.

Първият български учител е Драгия Ненчев от Одрин, който учителствува в селото три години и учи децата на български, гръцки и турски език. По негова инициатива в селото се повежда борба срещу Гръцката патриаршия и година след идването му – 1894-а, то се обявява за екзархийско. След Драгия Ненчев от одринските села в селото идва за учител Сава Попов. Той преподава по програма и през 1896 г. се открива първи /пети / клас, който завършват няколко ученици и след това заминават да продължат образованието си в Одрин. Това са Петко Милков, Ангел Попкиров, Русю Славилов, който пише настоящите спомени, Георги Попкиров, Ангел Атанасов и др.

През 1908 г. се открива наново първи клас от завършилия в Одрин средно образование Русю Славилов. През 1909 г. младите обществени сили /така нарича в спомените си Русю Славилов вероятно онези младежи, които учат в Одрин и завърнали се в селото, а и по-младите хора в селото/ се опълчват срещу дългогодишно съществуващата църковна-

училищна община, която вероятно се противопоставя на младите. Привличат на своя страна и някои от по-заможните хора на селото и основават нова църковно-училищна община, в която влизат Ангел Попкиров, Русю Славилов, поп Георги, Вълко Налбантов, Михаил Николов, Руси Янчев, Руси Терзиев и др.

Младата църковно-училищна община има амбицията да отвори пълна прогимназия с пансион в селото, да отвори добре уредено читалище, да построи мост над реката и ново модерно училище и др. През учебната 1909-1910 г. се открива втори /шести/ прогимназиален клас с пансион за децата от околните български села Каяджик със 160 къщи, Голям Дервент – 500 къщи, Башклисе -120 къщи, Янюрен – 130 къщи, Горно Суванли /Горно Луково/ - 50 къщи и Долно Суванли /Долно Луково/ - 130 къщи. Последните две села днес са в границите на България, Ивайловградска община. През същата година се построява мост над река Казъл дели. През следващата учебна година се открива пълна прогимназия, издържана от църковно-училищната община. В помощ на училището откликва Българската света екзархия, която снабдява с училищни пособия и издържа напълно околийския лекар. Учители в прогимназията са: Ангел Попкиров, Русю Славилов, Ангел Атанасов, Милетии Янков, Табаков от Свиленград, Димитър Карев от с. Балъкьой, Ференско и др. Започва се и изграждането на голям модерен железобетонен мост над реката, дълъг 75 м. Голяма заслуга за строителството на моста има тогавашният турски каймакамин Неджати бей, който е причина за изграждането на телефонна връзка с гр. Софлу.

В такъв подем, пише Русю Славилов, ни завари Балканската война. След войната, вече в границите на България, отново се възстановява прогимназията, отваря се в селото пощенска станция с телеграф и телефон, полицейски участък. Но това за е кратко време. Втората национална катастрофа след Първата световна война погребва всичкото

минало величие на с. Малък Дервент. От 9 юни 1920 г. в него вече се разпореждат гръцките власти. И сега в селото, което е български културен център за три околии – Софлийска, Ортакьойска /Ивайловградска/ и Димотишка, замира българската реч, замират българските песни. И Русю Славилов пита: Докога? Надеждата остава последна.

До 1920 г. в с. Малък Дервент живеят 1200 българи, в турското теке 20 турци и в 40 колиби, пръснати из землището на селото като малки чифлици, 150 турци. След Руско-турската война от 1877-1878 г. българската народност все повече започва да се съживява. Увеличава се благосъстоянието на селото. Развиват се търговията и занаятите. Малък Дервент се превръща в пазарен център за околните села. Тук славянският език прониква в църквата много по-бързо от създаването на Екзархията през 1870 г. Но българският дух е запазен в селото до 1894 г., когато минава официално под ведомството на Българската екзархия и когато е изпъден дошлият да служи гръцки владика. В миналото в селото има и борби между българи и тези, които са сторонници на гърците, главно поради търговските си интереси със софлийските гърци.

През 1900 г. в с. Малък Дервент проникват идеите на Македоно-одринската революционна организация. Основатели на първия революционен комитет са Георги Василев от Свиленград и местни младежи. В подготовката за въстание село Малък Дервент се превръща в околийски революционен център. През селото преминават четите на воеводите Таньо Николов, Димо Николов, Бойко Чавдаров и др.

По-късно, през 1907 г., тук преминават като революционни дейци Петър Васков, Лазар Маджаров и Георги Гешанов, които през ноември същата година са издадени и заградени при с. Лъджакьой , където загиват геройски. През август 1907 г. става дръзкото нападение в църквата по време на служба от четата на Бойко Чавдаров, за да залови предалия се от неговата чета Чанко Хасърджиев, когото изкарват от църквата и го убиват като предател.

През 1913 г., след реокупацията на Тракия от турската войска, с. Малък Дервент е опожарено, както и всички околни български села. Само защото са българи са изклани 45 души мал дервенци. Между жестоко избитите са свещ. Иван Атанасов, Иван Калайджиев, Георги Дяков, Милко Николов, Славил Иванов, Георги Чобандяков, Христо Карадобрев и синът му Димитър, който е ученик, Дянко Ралев и др.

През годините със своя национален дух малдервенци респектират гръцките фанатици от Софлийско, Димотика и Ортакьой /Ивайловград/. Те първи протестират против Ньойския договор и със специални молби-протести, подписани от всички селяни, искат селото им заедно с околните български села да останат в границите на България. По време на автономния режим на Западна Тракия българите, останали там, имат силен национален дух, който е забелязан от французите и оценен по достойнство. Френският комендант от Софлу при обиколка из селата е много изненадан, когато е посрещнат в Малък Дервент с реч на френски.

След настаняването на гърците в Малък Дервент жителите му се пръскат из цяла България, а впоследствие една голяма част се събират в Ивайловград. Спомените на мал дервенци за хубавото им село, за традициите, обичаите, песните, носиите са още живи, пише накрая Русю Славилов. А вярата им, че пак ще видят селото си не угасва, въпреки всички неправди, струпали се върху главата на българския народ. С тази вяра живеят до края на живота си прокудените мал дервенци и всички тракийци.

Б Е Л Е Ж К И:

[1] Славилов, Р. Село Малък Дервент, Софлийско, западна Тракия в географско,историческо, икономическо, просветно и национално отношение до 9 юни 1920 г. - Беломорец, бр., 88, 10 авг. 1940, с. 2; бр. 89, 18 авг. 1940, с. 2; бр. 90, 31 авг. 1940, с. 2.

[2] Граматиков, Г. История на град Ивайловград 1912 – 1944 г. 2014, с. 90, 91, 100.

[3] Пак там, с. 107, 108, 112, 115, 116.

[4] Пак там, с. 125, 129.

[5] Пак там, с. 140, 143.

[6] Славилов, Р. Ивайловград, - Трибуна, бр. 29, 18 септ. 1936, с.1.

[7] Граматиков, Г. Цит. съч., с. 353.

Село Малък Дервент

Д-р Красимира Узунова

БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ - НЕСБЪДНАТАТА НАДЕЖДА ЗА ОБЕДИНЕНА БЪЛГАРИЯ

Преди 75 г., през 1941-ва, Беломорска Тракия е присъединена отново към територията на България. Радостта на целия български народ и особено на онези, които са родени и израснали там, е неописуема. Само три години по-късно надеждите за връщането на тези земи отново рухват и по всичко изглежда завинаги. Дълго време темата за присъединяването и след това повторното отделяне на Беломорска Тракия от България е избягвана в историческите изследвания, защото тя директно доказва огромната вина, граничеща с национално предателство, на току-що създаденото ОФ-правителство и водачите на тогавашната Българска комунистическа партия. 75 години по-късно сме длъжни отново и отново и заради паметта на тракийските ни предци, и заради следващите поколения българи да припомняме тези събития, за да се знаят, макар и за всички да е ясно - връщане назад няма.

След края на Първата световна война, с наложения на България Ньойски мир, страната преживява поредното национално крушение. Хиляди прокудени от родните им места в Тракия българи приемат тежката участ и бежанските колони потеглят към старите български територии. Но в началото на 30-те години горчивото разочарование и болката по неосъществените идеали за обединена България отстъпват място на нови надежди. Международната обстановка започва да изглежда за родните ни политици по-обнадеждаваща в усилията им за извеждане на страната от сферата на ньойските наказателни мерки и международна изолация. Сформираният през 1931 г. кабинет на Коалиция Народен блок декларира, че „ще следва политика на мир и разбирателство с всички близки и далечни държави на базата на добре разбрани народни интереси и запазване на държавния суверенитет и нацио-

нално достойнство". През 1932 и 1933 г. правителствата на Малинов и Мушанов правят усилия да смекчат последиците от икономическата криза и едновременно с това да разширят контактите си със съседните държави. Оказва се, че това е трудно начинание. От 1930 г. Гърция обвързва изпълнението на спогодбата „Моллов-Кафандарис" от 1927 г. с други спорни въпроси. Това й дава повод през 1931 г. тя да обяви, че спира изплащането на репарационния си дълг към България, което засяга основно българските бежанци, прогонени след войната от родните им места в Тракия. Преговорите, предприети от министър-председателя Мушанов в условията на изключително динамичните европейски отношения в началото на 30-те години, са неуспешни. През октомври 1930 г. Турция и Румъния се обединяват за неутрализиране на България и запазване на ньойското статукво.

Четиристранната партийна коалиция в България не я извежда от международната изолация и не успява да се справи с външнополитическите задачи в условията на световна икономическа криза и настъпилия с идването на Хитлер на власт в Германия радикален поврат в международните отношения. Сключеният през февруари 1934 г. Балкански пакт или Балканско съглашение, наричано още и Балканска Антанта между Турция, Гърция, Румъния и Югославия, на практика е военно-политически съюз за запазване статуквото на Балканите след Първата световна война, насочен срещу България. Създаването на пакта е основната външнополитическа причина, довела до деветнайсетомайския преврат през 1934 г.

След близо двегодишни усилия и смяната на два кабинета цар Борис III успява да концентрира в ръцете си цялата политическа власт и да активизира външната политика на България. В създадената напрегната политическа обстановка в Европа през 1938 г. между България и Балканското съглашение се подписва Солунско споразумение. Страната ни мотивира своето участие в него като „привързана към политиката за затвърдяване мира на Балканите и въодушевена

от желанието да поддържа с Балканските държави отношения на добро съседство и на приятелско сътрудничество”… Подписалите споразумението държави изрично заявяват, че „поемат задължение да се въздържат в техните взаимни сношения от всякакво прибягване до силата, съгласно съглашенията, които всяка от тези държави е подписала в областта на ненападението и че те се съгласяват, колкото се отнася до тях, да се откажат от прилагането постановленията съдържащи се в част IV (Военни, Морски и Въздушни клаузи) на Ньойския договор, както и от постановленията, съдържащи се в конвенцията, относно границите на Тракия, подписана в Лозана на 24 юли 1923 г.”. За България този текст означава премахване на ограничителните военни клаузи, наложени с Ньойския договор. Същевременно неутралитетът на страната не е нарушен и допълнителни ангажименти не са поети. Поучена от горчивия си опит през Първата световна война, България тръгва по пътя на мирната ревизия. Нашите политици са уверени, че стратегията е правилната и че без да се намесваме във войната, ще успеем да решим териториалните си проблеми, поне в някаква степен.

Бурното развитие на международната политика държи нащрек българските управляващи среди. Още през април 1939 г. с Директива №19 на Министерството на външните работи и на изповеданията, министър-председателят Кьосеиванов съобщава за лично сведение на цар Борис III, както и за сведение на посланиците ни в чужбина, че при създаденото международно положение България не може да влезе в Балканското споразумение, защото то гарантира държавните граници, а България не може да приеме сегашните си граници и влизането й в едно ново Балканско споразумение е възможно само след териториални промени, при които да получим Южна Добруджа, границата на Тракия от 1913 година и евентуално Царибродско и Босилеградско, според старата територия на България отпреди войната. В следващите четири последователни точки в същата директива се дава израз на

намеренията на страната да се обвърже по-тясно в предстоящите събития с Германия и държавите от Оста.[1]

През 40-те години на XX в. цар Борис III и правителството на Кьосеиванов насочват външната ни политика изключително по посока на мирна ревизия на балканските граници и в същото време внимателно изчакват развитието на динамичните международни отношения. Това поведение създава илюзията, че на политическия хоризонт като че ли започва да възкръсва най-после дълголетната мечта – обединена България. На 7 септември 1940 г. в румънския град Крайова е подписан договор за спогодба между България и Румъния, по силата на която си връщаме Южна Добруджа, отнета с Букурещкия договор от 1913 година. Макар да не е тайна, че това се случва под натиска на Германия, Италия и Съветския съюз, стъпката обнадеждава българите за предстоящо обединение.

След непродължителен, но силен натиск от страна на Германия, на 1 март 1941 г. министър-председателят Б. Филов подписва протокол за присъединяване на България към Тристранния пакт. За страната в момента няма друга възможност да запази териториалната си цялост и установения в нея режим. Присъединяването на България към Тристранния пакт, въпреки още тогава изказаните възражения, съмнения и опасения я спасява от пряко въвличане във войната, от хиляди жертви и от чужда военна окупация. Още същия ден германската армия започва да навлиза на българска територията. Настъпват важни събития на Балканите, които разрушават създадения от победителките в Първата световна война ред.

На 6 април нацистка Германия започва поредния си блицкриг в Европа с настъпление в Гърция под кодовото име „Марита" и до 30 април окончателно я окупира. Още на 13 април с Директива № 27 Хитлер определя бъдеща българска окупация на Беломорска Тракия и Източна Егейска Македония – цялата територия между реките Струма и Марица, включваща и град Солун. В директивата се посочва: „Окупацията на

останалата част от Тракия да се поеме от българите в момент, който ще бъде определен от мен..."[2] Директивата се приема като компенсация за влизането на страната ни в Тристранния пакт, но и предизвиква надежди, че е направена първата стъпка към връщането на тези земи. На 19 април частите на 2-ра българска армия под командването на генерал-лейтенант Иван Марков навлизат в Западна Тракия. В отговор на 23 април гръцкият пълномощен министър в София Панайотис Пипинелис връчва в Министерството на Външните работи нота, с която гръцкото правителство обявява, че прекъсва дипломатическите си отношения с България, а на другия ден то обявява и война на Царство България.[3]

Посрещане на германските войска в Хасково на път за Гърция, април 1941 г.

Влизането на българските войски, макар и само с охранителни функции в Беломорието и предаването на тези територии за временно българско административно управление, се

посреща от гръцкото население като окупация, а от беломорските българи като освобождение. Възползвайки се от неуредения статут на региона и очакванията на България, Германия притиска българското правителство и на 24 април 1941 г. тайно е подписана спогодбата „Клодиус-Попов", която определя задълженията на временното българско управление да съблюдава икономическите интереси на Германия.[4] В същото време окончателното прокарване на границите е оставено за периода след войната.

В България събитията през пролетта на 1941 г. се посрещат с въодушевление, авторитетът на правителството и на политиката на двореца нарастват. Борис III е титулуван вече като „Цар-обединител". Южногранични хасковски регион бързо усеща настъпващата промяна. Населението му, което в голяма част са бежанци от Тракия и Македония, следят внимателно официалните информации за Беломорието. Събуждат се надеждите на тези хора след близо 20 години да се завърнат в родната Тракия. За разлика от Първата световна война, когато Югоизточна Македония е със статут на окупирана територия, сега Беломорието е предадено от германска страна с официален протокол за възвърната на България територия, но земите на изток от линията Свиленград - Дедеагач са отделени в „неутрална зона". Докато българите въодушевено очакват връщането на Беломорието, Германия тълкува по своему извършените териториални промени и формулировката е „за временно администриране", с което вероятно Хитлер се опитва да държи своите български съюзници под контрол.

На 3 май 1941 г. правителството решава временно администрираната Беломорска област да се обособи като самостоятелна с център град Ксанти. В нея са включени не само Западна Тракия, но и част от Егейска Македония, както и островите Тасос и Самотраки, с обща площ 14 168 кв. км. За областен управител е назначен юристът Илия Кожухаров, бивш министър на правосъдието и на търговията и промиш-

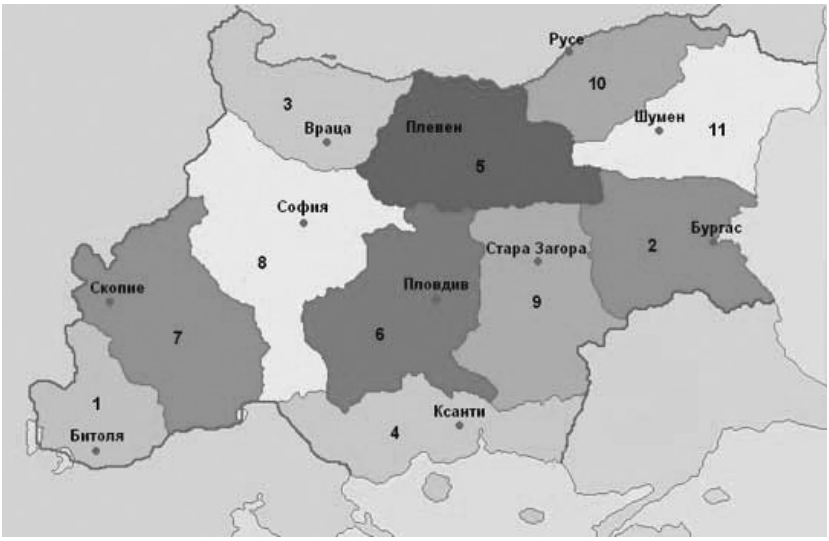

Карта на административните области на България от 1941 до 1944 г. Беломорието с център гр. Ксанти е под № 4

леността в два кабинета на Кьосеиванов.

Илия Кожухаров, първият областен управител на Беломорска област

Завземането на територията минава спокойно и без инциденти с гръцкото население. Но не така спокойни са отношенията между българското командване и германската армия, които стигат до конфликт. За да изгладят напрежението българските управляващи стигат до решението да бъдат сменени командването и щабът на 2-ра армия. С министерска заповед на 2 май 1941 г. 2-ра армия е преименувана в 1-ва армия. На 5 май 1941 г. в Ксанти пристига със своя щаб и приема командването на армията новият й командир генерал-лейтенант Лукаш.[5]

Създадените комендантства във

всички по-големи населени места поемат цялата административна и гарнизонна служба в областта. Българските власти временно влизат в тяхно подчинение.[6]

Още в началото на август 1941 г., българското правителството сформира гражданско административно устройване на новоприсъединените земи. Заедно с навлизащата българска армия пристигат първите групи командировани униформени полицаи. След тях на 26 април идват медицински служители, учители, чиновници и свещеници. Към края на юни 1941 г. Беломорската област, която се състои от 812 населени места - 13 градове и 799 села и махали, е разпределена на 11 околии: Тасоска, Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Серска, Демирхисарска, Зиляховска и Правишка.

Град Ксанти – център на българската Беломорска област

Като оценява съдбоносното значение на региона, който трябва да отвори пътя на страната към Средиземноморието, българското правителство внимателно подбира чиновниците за новата администрация. Целта при подбора е българските чиновници да изпълняват така служебния си дълг, че да не компрометират България. Вестник „Беломорска България" от 2 декември 1941 г. пише по този въпрос: „Служителят в Беломорието трябва да бъде горд, че нему се падна честта да бъде един от творците на българското тук възраждане, стопанските деятели – творци на блага, които са предпоставка за изграждане на мощна Велика България… Убеждението у всички българи е, че Беломорието е обетована земя. Като такава ние трябва да я облагородим, да изменим сегашното й състояние и физиономия. Ако ние не успеем да сторим това, страната и светът ще ни смятат за лоши стопани и организатори…"

Областният управител Илия Кожухаров организира административната дейност на областта с областното управление, разпределено на 19 служби, обхващащи обществения и стопанския живот на региона. Поддържането на обществения ред е възложено на областния директор на полицията Христо Драголов и подчинените му служби. Постепенно всички служби са поети от изпратени от вътрешността на страната чиновници.[7]

През юли 1941 г. се извършва преброяване на населението на областта. Оказва се, че в нея живеят 649 419 души. От тях най-многобройни са гърците - 461 831, следват 72 985 жители с турцизирано съзнание, 43 751 са българите - християни, 6138 са българите - мюсюлмани и 12 019 са в категорията други националности - евреи, арменци и др.[8] Това първо преброяване се провежда при доброволно записване на народност. Организирано набързо, несъмнено то е обременено от непрецизност и неточност, но позволява на българското правителство да получи една по-реална представа за етническия състав на населението в района и различните

тенденции в настроенията сред отделните етнически групи. Данните от преброяването трябва да определят в голяма степен управленческата стратегия и да поставят етническия проблем в центъра на българската политика в новите земи. Неговото решаване се насочва към изселване на гърците, но не коренното население, а преселниците от последните години, и заселване на българи от вътрешността на страната за да се възстанови демографската картина на региона отпреди Първата световна война, когато българите са преобладаващата част от населението. Това становище ясно проличава в едно от изказванията на министъра на вътрешните работи Петър Габровски, който предлага на Министерството на народната просвета „първата грижа на държавната власт да бъде създаването на училища за българския елемент в размер на нуждите му, а малцинствените училища трябва да останат засега като втора задача, без да се бърза с нейното решаване**”.**[9]

Веднага след присъединяването на Беломорието към България повечето от изселниците и бежанците от Западна Тракия и Македония изявяват желание да се завърнат по родните си места. На 20 юни 1941 г. правителството обнародва Закон за вътрешно преселване и заселване, в рамките на българската държава, обединила повечето от българските земи.[10] За да се осигури нормално настаняване и устройване на преселващите се български семейства на 24 октомври 1941 г. е издадена специална Наредба за земеделско-стопанското заселване в Беломорието.[11] С нея се уточнява редът за заселване и оползотворяване още през текущата година на свободните имоти в областта, като заселването се свързва с оземляване и снабдяване с жилища и инвентар на завръщащите се бежанци както и на други жители от страната. От наредбата се вижда, че българското правителство гледа на областта с една по-далечна перспектива. В параграф 3, абзац втори, наредбата дава сериозна подкрепа за тези, които смятат да се върнат, като се посочва: „На заселниците се дават

редица облаги. На първо място те получават възможност да изплащат получената земя, жилища и наличния инвентар на 65 % от действителната им цена и то за 15 години, разсрочено и безлихвено, като плащането започва чак от 1944 г."[10]

Предприетите мерки показват, че политиката на българското правителство в Беломорието не е окупационна, а то подхожда като към част от българска територия. За българите бежанци, които искат да се върнат по родните места, се постановява: „Ако заселникът е бежанец, който е имал и не е бил ликвидирал имотите си в Беломорието по спогодбата Моллов-Кафандарис, оземлява се с жилище, земя и наличен към тях инвентар безплатно, до определения среден тип. Ако имотите на такъв бежанец, които той е оставил преди в Беломорието, са били по-малко от тези, с които се оземлява, той доплаща разликата с 65 % от действителната им цена по реда, предвиден в тази точка". Тази трактовка показва, че българското правителство отчита факта, че бежанците са свързани с тези земи не само защото са им родни, а и защото в заграбените български имоти гръцката държава е настанила колонизирани гърци.[11]

Българското правителство решава заселването на Беломорието с българи от вътрешността на страната основно да се извършва през 1942 година. За целта предварително се сформира отделение за оземляване към Министерството на земеделието. На 6 декември 1941 г. началникът на отделението назначава комисия, която от 8 до 14 декември извършва проучване в Беломорието във връзка с предстоящото заселване в областта. Тя уточнява по околии свободната селскостопанска земя за оземляване на преселниците и свободните къщи за настаняването им. На основата на проучването комисията прави извода, „че за едно цялостно и с добри резултати преселване в настоящия момент не може да се мисли. Малкото държавна земя не позволява да се предприеме едно по-чувствително заселване на Беломорието с българи, взети от старите предели". Всичко това налага спешно изменение

на демографската картина на новоприсъединените, включващо изселване на гръцкото население и препращането му в Гърция.

Областният директор Илия Кожухаров управлява едва 5 месеца. На 28 срещу 29 септември избухва Драмското въстание, подготвено от местните комунисти срещу българските власти. Гръцките "партизани", които са комунистически, националистически и криминални банди, целят да прогонят от региона българите и всявайки страх да не позволят завръщането на българските изселници по родните им места и възстановяването на българския етнически елемент в региона отпреди гръцката му анексия след Първата световна война. Действията им са изключително жестоки спрямо българското население. С не по-малка жестокост обаче отговарят и българските военни части.

Българската армия се справя бързо с въстаналите селища и към 5 ноември въстанието е ликвидирано с цената на 3000 жертви от гръцка страна и 211 от българска.[12] Жертвите в Драмското въстание са причина областният директор Ил. Кожухаров да си подаде оставката. На 20 октомври 1941 г. министър-председателят Б. Филов я приема. Вероятно поради създаденото напрежение Илия Кожухаров е заменен с о.з. генерал Герджиков, а стремежът е да се засилят някои от вътрешните функции на българските войски в областта чрез усъвършенстване на организационната им структура в Беломорието.[13]

В началото на 1942 г. за областен управител на Беломорието е назначен д-р Стефан Клечков. Завършил финансови и правни науки в Европейски университети, защитил докторска дисертация по международно право в Италия, той има богат административен опит: управител на Старозагорска област, царски представител, приел връщането на Добруджа, върховен командир на „Бранник". Под неговото управление от изостанал край Беломорието започва да се съживява в благоустрояващ се регион. От София пристигат огромни суми за

облагородяване на земята, строителство на жп линии, пресушаване на блата.

Основна грижа на българската администрация през 1942 г. е стопанското укрепване на областта и на нейните отбранителни възможности. Най-голямо внимание се отделя на строителството на областната пътна мрежа, както и на пътищата, свързващи я с другите съседни територии. Това се отчита като особено важно не само за инфраструктурата, но и за стопанското развитие на региона. За строителство на нови пътища и подобряване на съществуващите през 1941-1944 г. българското правителство отделя и влага повече от 1 милиард и 600 мил. лв. През 1942 г. Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството работи основно по изграждане на шосетата, с които да се възстановят естествените връзки на Южна България с Беломорието - Ксанти - Смолян - Пловдив, Дедеагач - Ивайловград и Гюмюрджина -Маказа - Момчилград, които свързват областта с вътрешността на страната. Освен тях се работи по пътищата Ксанти - Гюмюрджина, Саръшабан - Керамоти, Серес - Драма и други.[14]

Успешното провеждане на българската политика зависи изцяло от увеличаване на българския етнически елемент. Заселването на българи от вътрешността на страната обаче налага създаване на условия за устройване на преселниците и оземляването им. За решаване на тези задачи през февруари 1942 г. към Беломорското областно управление се създава „Поземлена дирекция", която поема грижата по оземляването и устройването на идващите българи в областта.[15] В същото време се отчита, че при всичките предприемани мерки и влагането на огромни средства Беломорието се възвръща към родината без официално подписан международноправен договор, което притеснява и спира повечето желаещи българи да се заселят в областта.

За настаняването на българските заселници са определени девет околии: Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска,

Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Зиляховска, Серска и Демихисарска. Като първи етап се създават условия за настаняване на 6394 български семейства с приблизителен общ брой 26 000 души, без административните служители в областта и пристигналите вече търговци и занаятчии. Едновременно с това се предприема изселването на 5901 гръцки семейства.[16]

Важен момент в политиката на българското правителство в средата на 1942 г. заема Наредбата за поданството в новоосвободените земи. В нея се посочва, че „всички югославски и гръцки поданици от български произход придобиват по право българско поданство..., ако имат местожителство в освободените през 1941 г. земи или в старите предели на Царството". По същия начин се третират и всички югославски и гръцки поданици от небългарски произход и „те стават български поданици, освен ако до 1 април 1943 г. изявят желание да запазят досегашното си поданство... и в същия срок се изселят от пределите на царството." Като въвежда българското поданство в новоосвободените земи, правителството придава на този въпрос особена актуалност по отношение на Беломорието, където преобладаващата част от населението е с небългарски произход. С това се цели жителите, които не желаят да приемат българско поданство, да ускорят изселването си и да се създадат условия за заселване на българи, да се засили българският етнически елемент и укрепи българската власт в областта. В тези си стремежи то не намира най-правилния и най-справедливия подход към „колонизираното" население. Третира го цялото като гръцко и не провежда гъвкава политика съобразно голямата му пъстрота.

Засилването на българския етнически елемент е особено важно за българското правителство, защото само на тази основа то ще може да отстоява правото за законно присъединяване на областта към държавната ни територия. На многобройните заселнически проблеми е посветена и конференцията в Ксанти от 25 август 1942 г. Веднага след нея Министерството на вътрешните работи и народното здраве изпраща

до околийските управители строго поверително упътване по този въпрос. В него категорично се изисква „да се вземат всички мерки, за да може през предстоящите месеци септември и октомври да се извърши настаняването на колкото може повече преселници... Тази задача е от първостепенна важност и за сега предшествува по значение всички останали". Като отчитат, че Беломорието е присъединено към България без официален договор, българските власти бързат да възстановят на Беломорието българския етнически облик, за да може по-обосновано да го защитават от гръцките претенции. Към края на 1942 г. българските заселници възлизат на 8768 семейства с общо 37 758 души. Те са настанени в 10 околии, 73 общини и 165 села.

Тригодишното българско управление на Беломорието го превръща от изостанала гръцка провинция в развиваща се област на обединеното царство, за което държавата влага огромни инвестиции. Обратът във войната обаче осуетява българските планове за присъединяване към общността на средиземноморските страни. С нахлуването на съветската армия на Балканите в началото на септември 1944 г. настъпва коренна промяна на обстановката. На 8 септември регентът Б. Филов подава оставка. Същият ден късно вечерта в Ксанти с телеграма на д-р Клечков е предложено да поеме регентството. Той се съгласява и се подготвя да отпътува за София. Събитията обаче го изпреварват. През нощта е извършен държавен преврат и новият министър-председател Кимон Георгиев, известен превратаджия в българската история, поема кабинета на „народната" ОФ-власт. Новото правителство изпраща българска делегация, в която влизат комунистът Добри Терпешев - министър без портфейл, и социалдемократът Димитър Нейков - министър на търговията, промишлеността и труда, придружени от бившия командир на Втора Пловдивска въстаническа зона Иван Радев. Те са упълномощени да сдадат административната власт в Беломорието на формираните от гръцките партизани управи. Това е най-голямото,

безпрецедентно национално предателство на българските комунисти в Беломорието.

Важна роля в делегацията играе старият комунист Добри Терпешев, дългогодишен политзатворник с начално образование. Още при пристигането на делегацията в Гюмюрджина българските чиновници, гръцко и българско население се струпват на площада да чуят правителствените пратеници. От балкона на хотела в центъра на града пред множеството Добри Терпешев държи реч, която надминава очакванията и на гърците, и на българите. Той заявява: ”Драги гърци! Дойдохме да ви дарим свободата! Тая земя е ваша и от днес свободно можете да я владеете и управлявате!... В Беломорието няма българи. Всеки, който е българин, е фашист…” В отговор на това гърците започват да викат: „Да живей!” Думите на българския министър прозвучават ужасяващо. На митинг в Драма от балкона на кметството пред събралите се гърци той без колебание хвърля едно страшно антибългарско обвинение: „Българите са най-големите убийци на гръцкия народ”. Свещеникът, стоящ на балкона, пуснал пари в джоба на преводача и помолил: „Заклевам те, не го превеждай!”. Гъркът замълчал...

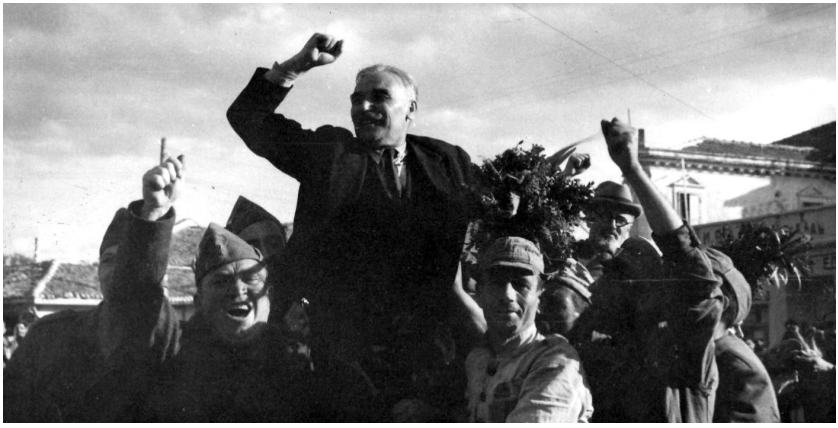

Добри Терпешев в Беломорието, носен на ръце от гръцки партизани, 1944 г.

Чиновниците от българската администрация и отделни българи-заселници с тревога се събират около Добри Терпешев и питат какво да правят и ще получат ли помощ и закрила, за да се върнат в България. Отговорът на комуниста е рязък: „Който ви е довел тук, той да ви бере гайлето. Тука ще стоите, за да отговаряте за престъпленията, каквито сте вършили!"

Окуражен от поведението на българската официална делегация, гръцки войник сваля българското знаме от щаба на армията ни и закача гръцкото. След него друг, българин, сваля гръцкото и издига отново българското, защото щабът все още е български. Добри Терпешев заповядва веднага да се застреля българският войник. В тази абсурдна ситуация се намесва полк. Любенов. Той се застъпва за войника и обяснява на министъра-комунист, че постъпката подлежи на военен съд, пред който ще отговаря виновният, и така успява да спаси войника. Гърците се смеели и радвали, че българите сами се унищожават.

Срещу предаването на Беломорската област на гръцките партизани се обявяват още тогава държавите от антихитлеристката коалиция, включително и СССР. Но, опиянени от властта, тогавашните български управляващи не мислят за последиците. Седма армия (бившата 7-а Рилска дивизия) набързо е евакуирана от територията на Гърция, като оставя имущество на стойност около 26 милиарда лева. С войската панически потеглят на север хиляди местни българи, принудени отново да търсят спасение като бежанци и подгонени от започналите от гърците погроми в българските селища. Отворена е нова трагична страница в националната ни история.

Подписаното на 28 октомври примирие утвърждава осъществената вече българска евакуация от Беломорието. С това приключва българското присъствие в Средиземноморието. Въпросът за излаз на южно море е поставен и на Парижката мирна конференция в противовес на гръцките териториални искания за обширна зона по българо-гръцката граница. Пред-

седателят на Народното събрание Васил Коларов използва красноречието и дипломатическите си способности, за да защити българската позиция. На конференцията Тракийската организация в България изпраща четиричленна делегация, която да изрази мнението на хилядите тракийски българи в страната и да защити оставането на Беломорска Тракия в пределите на България. Новият мирен договор от 10 февруари 1947 г. определя за непроменена границата между България и Гърция. Десетилетните усилия на две поколения българи остават напразни.

БЕЛЕЖКИ:

1 Спасов Л. България, Великите сили и балканските държави С 1993 – Приложени документи Стр. 184; Сирков, Д. Външната политика на България, 1938-1941. С.1979, с. 127-131

2 Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Из архива на германското на външните работи. Серия „Д" 1937-1941, т. 12, Гьотинген, 1970 (Извадки, отнасящи се до България). - Военноисторическа библиотека, с.450

3 Даскалов, Г. Драмското въстание, 1941. С. 1992, с. 72.

4 ЦДА, Ф 176К, оп. 8, а.е. 967

5 ЦВА. ф.015, оп.1, а.е.1, л.37.

6 Йончев, Д., България и Беломорието (октомври 1940-9 септември 1944); Военнополитически аспекти. С., 1993, с. 34.

7 ЦДИА, ф. 662. оп.1, а.е.32. л. 13.**3.** Държавен вестник, №1,3 януари 1942.

8 ЦДИА, ф.177, оп.3, а.е.2441, л.3-20.

9 ЦДИА. ф.177, оп.3, а.е. а.е.2510, л.82.

10 Държавен вестник, № 133, 20 юни 1941.

11 Държавен вестник, № 237, 24 октомври 1941

12 ЦДИА, ф.176, оп.3. а.е.1063, л.341.

13 Зора, № 6713, I ноември 1941.

14 ЦДИА. ф.890, оп.1. а.е.22, л.154-158

15 ЦДИА, ф.194, оп.1. а.е.2182, д.31.

16 ЦДИА, ф.284, оп.3, а.е.62, л.2. **55.** Пак там, л. 44.

Златка Петрова
РИМ „Стою Шишков" - Смолян

РЕВОЛЮЦИОННАТА ИДЕОЛОГИЯ НА ХРИСТО КАРАМАНДЖУКОВ

Известният родопски просветен и обществен деец, публицист и историк-изследовател Христо Караманджуков е и един от видните революционери и дейци на национално-освободителното движение в Македония и Одринско. Активната му дейност във Вътрешната македоно-одринска революционна организация и Пети Ахъчелебийски-Скеченски революционен район преди и по време на Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. е призната в много научни публикации и архивни документи. Със забележителната си дейност на революционер Христо Караманджуков добива известност след публикуването на монографичните трудове „Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното революционно движение", „Родопа през Илинденско-Преображенското въстание" и „Подготовка на Илинденско-Преображенското въстание в Странджа – Малкотърновски революционен район през 1902-1903 г. Част I. Спомени."[1]

Настоящето научно съобщение цели да представи революционните идеи и дейност на Христо Караманджуков в периода до Илинденско - Преображенското въстание от 1903 година. За база са използвани документални материали от фонда на ВМОРО „Централни Родопи" – с. Карлуково (дн.

[1] Караманджуков, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното революционно движение. С., 1934, кн. 1; Родопа през Илинденско-Преображенското въстание. Спомени и документи. Състав. Ал. Караманджуков. С., 1985, 244 с.; Подготовка на Илинденско-Преображенското въстание в Странджа – Малкотърновски революционен район през 1902-1903 г. Спомени. Съст. Цв. Нушев и Ал. Караманджуков. С., 1996, 236 с.

с. Славейно), лични фондове, съхранявани в Държавен архив - Смолян, и публикуваните документи от личния му архив.

Христо Иванов Караманджуков е роден на 14 декември 1876 г. в с. Чокманово, Смолянско, в родолюбивото семейство на Иван и Стойка Караманджукови. Иван Караманджуков е участник в революционното движение, сратник на Капитан Петко войвода и четник в Първа българска родопска дружина „Защита".[2] По-късно става един от първите дейци на ВМОРО в Средните Родопи и участва в основаването на комитета в Чокманово. За революционната си дейност срещу турската власт е осъден на 15 години и хвърлен в Одринския затвор.[3] Другите му братя също са членове на революционната организация, извършващи куриерски задачи, укриване и пренасяне на оръжие.

Христо Караманджуков учи първоначално в родното си село и в с. Райково, а през 1895 г. завършва IV клас на Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон".

В този голям просветно-културен и политически център за българите от Южна Тракия се формира политическият мироглед и се поставя началото на революционната дейност на Хр. Караманджуков.[4]

След завършването на гимназията учителства в селищата Карлуково (дн. с. Славейно) и Чокманово. През 1898 г. продължава образованието си в Педагогическото училище в гр. Серес. Тук се включва в ученическото революционно братство, а през 1899 г. става член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. Оттук нататък това предопределя житейския му път, който е свързан с идеите на македоно-одринската организация и борбата за освобождението на Родопския край.

---

[2] Караманджуков, Хр. Подготовка на Илинденско…Цит.съч. с. 7.

[3] Данаилов, Л., Ст. Нойков. Националноосвободителното движение в Тракия.Т.2. С., 1971, с. 203.

[4] Севов, Д. Христо Иванов Караманджуков – апостол на националноосвободителното движение в Средните Родопи. В: Сб. Илинден.Смолян, 2005, с. 59.

През 1900 г. Хр. Караманджуков завършва образованието си, но изцяло се посвещава на освободителното движение. „Тогава – пише той – решаването на въпросите ставаше изключително по необходимост, а не по възможностите…”[5]

В това време в Родопите е поставено началото на организирано освободително движение. През 1900-1901 г. Вълчо Сарафов проектира да се проведе избор на околийско ръководно тяло, ”но докато да се създадат уредени селски комитети, също на изборни начала”, ръководството на околията (псевдоним „Абаджиево поле”) е поверено по назначение върху Таню Стоев (псевдоним Крум) и Хр. Караманджуков (псевдоним Горчо Смитков) с център с. Чокманово (псевдоним Орлово).[6]

Така през 1901 г., Хр. Караманджуков става секретар на първия Околийски комитет на Ахъчелебийски район на ВМОРО, с ръководител Таню Стоев Братанов. Районът обхваща и Даръдеренско (дн. Златоградско) и Ксантийско. В периода, когато Таню Стоев и Хр. Караманджуков ръководят революционните комитети в Ахъчелебийско и Ксантийско, организацията бележи осезателни успехи както в масовизирането на селските комитети, така и за тяхното организационно укрепване.

Освен създадените комитети в Ахъчелебийско – Устово, Момчиловци, Карлуково (дн. с. Славейно), Райково, Пашмакли (дн. Смолян), Аламидере (дн. с. Полк. Серафимово), се изграждат и нови, формира се голяма куриерска мрежа и се събират средства за закупуване на оръжие като се спазват революционният ред и сигурност. Само през втората половина на 1900 г. в Чокмановския районен революционен район са получени над 100 писма и разпоредби както от Чепеларския пункт, така и от другите местни комитети. Хр. Караманджуков има задачата да координира Ксантийския и Даръдеренски (дн. Златоградски) район по организационни проблеми

[5] Караманджуков, Хр. Западнотракийските българи в своето културно…Цит.съч. с. 200.

[6] ДА – Смолян, ф. 30 К, оп. 2, а. е. 33, л. 1.

и събирането на парични средства за закупуване на оръжие.[7]

Според негови изчисления са събрани над 1000 турски лири за оръжие, което не се доставя или доставеното е недостатъчно и негодно. Това става причина да се появят първите признаци на съмнения и недоволство от дейността на пункта в Чепеларе.

С Окръжно № 13 от 20 ноември 1900 г. до всички селски комитети революционният комитет отправя следния призив: „Мисълта за едно близко повсеместно въстание на роба трябва да ни занимава. Очакваното време не е далеч, но от нас се иска готовност да посрещнем и уловим тоя славен момент. Затова нека, прочее, се възползваме от краткото време, с което разполагаме, и да обърнем всичкото си внимание върху нашето въоръжаване, съгласно 45 член от Правилника… Трябва работниците мило и драго да продадат, но с оръжие да се снабдят!"[8]

В писмо до Таню Стоев от 15 ноември 1900 г. Вълчо Сарафов прави оценка на работата на Христо Караманджуков и дава указания за по-нататъшното развитие на комитетската дейност. „Поздравявам Караманджуков с обиколката и му кажи, че през коледните празници ще го изпратите с разписки къде Габрово, Еникьой, Даръдере и Скече. Забелязва се едно непокорство в някои от ръководителите селски. Да се оздрави тази организация, а след като се нареди и оздрави, ще присъединяваме към нея Гюмюрджинско и други места….За револверите парите да се събират час по-скоро, за да може за тях да се вземат други, също за пушките….Също стария Караманджук поздравете и му кажете, че ще го правим комитетски куриер и кираджия."[9]

Като секретар на околийското ръководство особено голям дял има Хр. Караманджуков в укрепване на връзките меж-

7 Тодоров, Т., А. Печилков и Ал. Караманджуков. Чокманово.Минало. Т. I. С.,1999, с. 133.

8 ДА – Смолян, ф. 30 К, оп. 1, а. е. 11, л. 4.

9 Тодоров, Т., А. Печилков и Ал. Караманджуков. Чокманово. Минало. Т. I. С., 1999, с. 133.

ду местните комитетски дейци в Габрово и Еникьой, които с прибързаните си действия биха довели до нарушаване на единодействието на организацията. За тази цел той организира и участва в три обиколки в тези райони. Както сам пише: „В Еникьой имаше много работа. Преди всичко трябваше да се организира комитета, после въвеждане и покръщаване на нови хора, определяне отговорните длъжности, събиране пари, даване наставления и напътствия, решаване спорове и недоразумения.”[10]

През пролетта на 1901 година той отново заминава за Ксантийското поле със задача да привлече към организацията и родопското овчарско съсловие. „Тая работа – посочва Хр. Караманджуков, бе възложена мен и именно през пролетта, когато движението и пребиваването в Енидженското поле бе твърде успешно. Участието те (овчарите) считаха за отличие и гордост и се отнасяха към него съвсем искрено… Важно е и това, че те най-охотно посрещаха и прикриваха четите, а и мнозина от тях станаха после добри четници. ”[11]

Той посещава целия район, обитаван от овчарите и кехаите“на запад и на юг от с. Булустра – Кушапалъ, Горно и Долно Османлъ, Ферезлер и др.” Успешно завършва мисията си, което е важно за поддържане на районната чета по планините в Ахъчелебийско и при прехода й към Ксантийско. В края на месец май се връща, когато аферата, причинена от неуспешния опит за покушение върху посиненика на Салих ага – Хаджи Нурия, е свършен факт. Това нанася голям удар върху организацията, защото са арестувани всички заподозрени в революционна дейност. Организацията е почти обезглавена, селските комитети са разстроени, а по-голяма част от ръководните дейци са принудени да се изселят на българска територия. Заплашен от арест е и Хр.

10 Караманджуков, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното революционно движение. С.,1934, с.169.

11 Тодоров, Т.,А. Печилков и Ал. Караманджуков. Чокманово.Минало. Т. I. С.,1999, с. 157.

Караманджуков. Това налага да се прехвърли в Чепеларския революционен пункт, където продължава активното си участие в революционната дейност. По спомените на Стефан Чакъров в Чепеларския пункт след Константин (Вълчо) Антонов-Сеченката той е един от първите хора. Оценяйки неговия революционен опит, ръководството на ВМОРО му възлага създаването и разширяването на комитетската мрежа в Западна Тракия. С тази цел се предприема нова обиколка в Гюмюрджинско. Според Хр. Караманджуков целта е „да се стегнат там комитетите по селата, да се устроят канали и куриери, да се засили проповедта и да се представи силата и могъществото на организацията". Така за многото младежи, които преминават границата, е дадена възможност да се включат в работата на организацията и да се присъединят към районната чета.

През юли 1901 г., отново под ръководството на Хр. Караманджуков, с войвода Марин Чолаков в Гюмюрджинско е изпратена организационно-агитаторска чета, в която влизат и четниците Иван Г. Калайджиев, Георги А. Кропчев, Стою Сивков и Христо Дьовлетлиев. Вълчо Антонов поверява неслучайно тази задача на двамата изпитани комитетски дейци. Караманджуков има натрупан опит като секретар на околийския таен революционен комитет в Чокманово, има теоретичната подготовка и младежкия ентусиазъм, приел идеите на организацията още от ученическите години.

На 19 юли 1901 г. четата прекосява р. Сютлийска и пристига в Гюмюрджински район. В продължение на един месец четата обхожда селищата Кушланли, Хаджилар, Чадърли, Караачкьой, Съчанли и Монастир. Тя извършва добра организационно-политическа и разяснителна работа за делото на македоно-одринското движение. От особено значение е, че се вдъхва вяра в местното население за свобода. „Най-важната придобивка от тая наша акция – посочва Хр. Караманджуков – бе включването на Гюмюрджинско в мрежата на пункта и оформянето по тоя начин на Гю-

мюрджинския или Беломорския окръг."[12] Той е назначен за един от отговорниците в окръга, в обхвата на който е включен и Дъръдеренски район.

Формирането на Гюмюрджинския окръг поставя нови въпроси пред революционната организация. За преодоляване на проблемите с Дедеагач и Одрин се налага трета обиколка, осъществена пак от Хр. Караманджуков. Това става през месец ноември заедно със Стефан Чакъров. В Гюмюрджина за ръководител на комитета е определен Димитър Кирятчията от с. Петково.[13] След това двамата пратеници на Македоно-одринската революционна организация посещават и селата Денизлер, Макри, Чобан, Еникьой и др. С тези агитационно-организационни обиколки за 1901 г. приключва нелегалната дейност на Караманджуков в Гюмюрджинско. На следващата година вече е организатор на Одринския революционен окръг западно от р. Марица.

В едно запазено писмо от кореспонденцията на ВМОРО „Централни Родопи" от Хр. Караманджуков с дата 23 февруари 1902 г. той описва реално ситуацията в движението, а именно противоречията между ВМОРО и ВМОК: „Пред вид многото изостряне на организационните работи в Турция и твърде забъркано положение на нашите в околията тук необходимо ми е да се срещна с повечето дейци от тук, за да размислим нещо върху съдбата на „Абаджиево. Ако виждаме, че едно дълбоко разочарование е настъпило между населението, например то може да се посъветваме. Какво бихме могли да работим и какво положение да държим. Целта ми е само да се отдам, да ви вдъхна куража с една среща." Писмото е от Чепеларе и е подписано с псевдонима му „Смитков".[14]

Той е един от инициаторите за провеждането на Пловдивския конгрес на Одринския окръжен революционен комитет

[12] Пак там, с. 171.

[13] Данаилов, Л., Ст. Нойков. Национално-освободителното движение в Тракия 1878-1903. Т. II. С., 1971, с. 141; ДА - Смолян, ф. 1272. Спомени на Стефан С. Чакъров.

[14] ДА – Смолян, ф. 30 К, оп. 1, а. е. 32, л. 21-22.

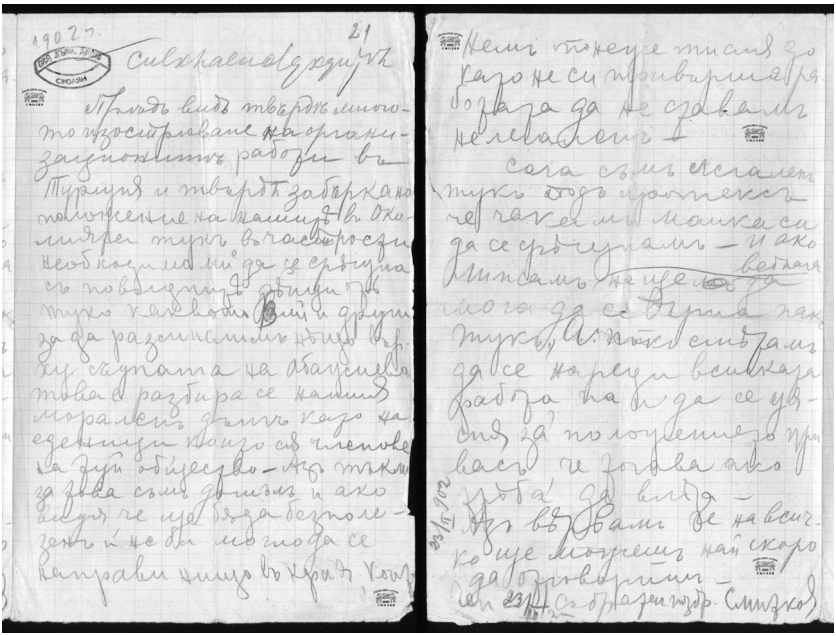

Писмо от Христо Караманджуков, подписано с псевдонима му „Смитков“, 23.02.1902 г. (ДА-Смолян)

на 13-15 април 1902 г. В него вземат участие най-изтъкнатите ръководители на ВМОРО като Гоце Делчев и Михаил Герджиков и голям брой представители на районни комитети. „Конгресът в Пловдив – посочва Хр. Караманджуков – изглади много недоразумения и свади между революционните дейци, начерта пътищата за затягане дисциплината в организацията и даде мощен тласък на движението. Главна задача на бъдещата дейност се поставяше подготовката и снабдяването му с оръжие.”[15]

След конгреса, като член на околийското ръководство, той се противопоставя на погрешната тактика и репресивните мерки, провеждани от Чепеларския революционен комитет спрямо някои дейци на революционната

[15] Караманджуков, Хр. Родопа през Илинденско-Преображенското въстание. С., 1986, с. 11-12.

организация.”Настъпили бяха недоразумения между мен и Антонов – пише Караманджуков - При често изпъкващи поводи, той не забравяше да повтаря упреците, че съм се стремил към самостоятелна дейност, нареждал съм работите по вътрешността по мое разбиране, а не в съгласие с дадените ми директиви, действал съм от мое име, а не от името на пункта и съгласно пълномощията.”[16] След няколко остри конфликта с Константин (Вълчо) Антонов, усещайки заплаха за собствения си живот, е принуден да напусне Средните Родопи. Централното ръководство на ВМОРО одобрява препоръката на Гоце Делчев Караманджуков да бъде назначен за агитатор и организатор на Малкотърновския революционен район, като за известно време е секретар на районната чета на Георги Кондолов. В него работи до пролетта на 1903 г. Предстоящото избухване на Илинденско-Преображенското въстание обаче налагат организационни промени.

След среща със задграничното представителство на ВМОРО, състояла се на 31 март и 1 април, Христо Караманджуков е прехвърлен отново в родния си край – Ахъчелебийско.

Съвместно с Пею Шишманов той трябва “да затегне комитетските дела” и да формира участъкови чети за борба с неприятеля. За тези събития в спомените си Христо Караманджуков пише: ”Тъй както бяхме улисани с нашите работи и се мъчехме да ги поставим в ред, особено след аферата в Левочево, ненадейно се получи покана с дата 8 юни, изпратена от Бургас, с която се искаше да се упълномощят едно или две лица, които да участват на събора. Този събор, според поканата, бил крайно належащ. Писмото бе отправено до Пею Шишманов. Препис от оригинала му е запазен в комитетската кореспонденция, съхранявана в Славейновското

[16] Караманджуков, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното революционно движение. С.,1934, с.72,77.

читалище”.[17] Тук става дума за конгреса на Петрова нива, на който участва като единствен делегат Хр. Караманджуков от Ахъчелебийски революционен район. Взето е решение за организиране на въстанически действия в Одринския революционен окръг и веднага след връщането му от конгреса дейците от въстаническия район провеждат на 5 юли в м. Свети Дух над с. Славейно т. нар. Родопски конгрес. На него Хр. Караманджуков информира за взетите нови решения на конгреса и се подготвя стратегията за въстание в Ахъчелебийско-Скечанско. Отчитайки обстоятелството, че районът е твърде далеч от основния център на бойните действия и по време на въстанието Главното боево тяло на окръга няма да бъде в състояние да осъществи непосредственото ръководство на предвижданите акции, те избират такова районно. Така по време на Илинденско-Преображенското въстание Караманджуков е член на ръководния център на Пети Ахъчелебийско-Скечански (Смолянско-Ксантийски) революционен район на Одрински въстанически окръг заедно с Пею Шишманов от с. Славейно и Никола Данаилов от Райково.

В спомените си за този период Хр. Караманджуков пише: „В Ахъчелебийско след конгреса се предприе усилена дейност за присъединяването на комитетите и за боевата подготовка на членовете, очаквайки същевременно и пристигането на обещаното от конгреса и ЦК оръжие, което все не идваше и не идваше. Но докато ние се уреждахме и чакахме да дойде обещаното оръжие, турците не спяха. Преди още датата на обявяването на въстанието, когато бяхме заели участъка си в околностите на Аламидере, наблюдавахме непрекъснатите редици аскер, който се стичаше по шосето от Ксанти за Пашмакли…Според сведенията, съобщени на 31 август, всички са били 8700 войници в района на половината околия, гдето се движеха.” [18]

[17] Караманджуков, Хр. Родопа през Илиндеско-Преображенското въстание. С., 1986, с. 65.

[18] Пак там, с. 76.

Както в останалите революционни райони, така и тук насоката е към снабдяване на оръжие и пропорционалното му разпределяне. В писмо от 11 март 1903 година до Христо Караманджуков председателят на ръководното боево тяло Пею Шишманов пише: „Духът на хората е достатъчно подготвен от няколко месеца. Колкото за материалите, ти знаеш, че нямаме нищо. Имаме по една - две пушки и те без патрони. Тъй щото ни са нужни: пушки, патрони, револвери и ками нямаме, нито една. Трябва да имаме динамит отчасти, защото във време на въстание то е най - важния материал за отбрана.“ Точни данни за въоръжението в района се съдържат в доклада на Христо Караманджуков до Задграничното представителство на ВМОРО от 14 март 1903 година. В целия революционен район наличното оръжие е следното: „1.Чокманово - 50 кримки /обр. „Крынка“, но известен под популярното название „кримка“/ дълги, 1400 патрона, 2 револвера тюфекчиеви ; 2. Момчиловци - 4 - 5 кримки дълги, 500 патрона; 3. Соколовци - 5-15 кримки дълги, 1000 патрона, 5 револвера черногорски; 4. Устово - 4 револвера черногорски; 5.Райково - 2 револвера черногорски; 6. Славейно - 125 кримки, 1500 патрона, револвери -?; 7. Петково - 5 кримки, 500 патрона, револвери - ?. И така общо около 200 стари пушки от система „Кримка“ и обр. „Манлихер“, 12 от обр. „Хенри Мартини“ и „Бердани - 2“.[19]

В дните преди въстанието е изпратен и апел до бежанците карлуковци, заселени в Стара Загора, с който се призовават да се завърнат в родния край, „по възможност всеки каквото оръжие може да си вземе”, за да участва в борбата.[20] Той е подписан от Пею Шишманов, Никола Данаилов и Христо Караманджуков, което е и боевото околийско ръководство.

При тези обстоятелства и поради липсата на достатъчно въоръжение участъковите чети се отправят към определените пет района. Съгласно взетото решение не трябвало да се

[19] Пак там, с. 141.

[20] ДА–Смолян, Ф. 30 К, оп. 1, а. е. 16, л. 37.

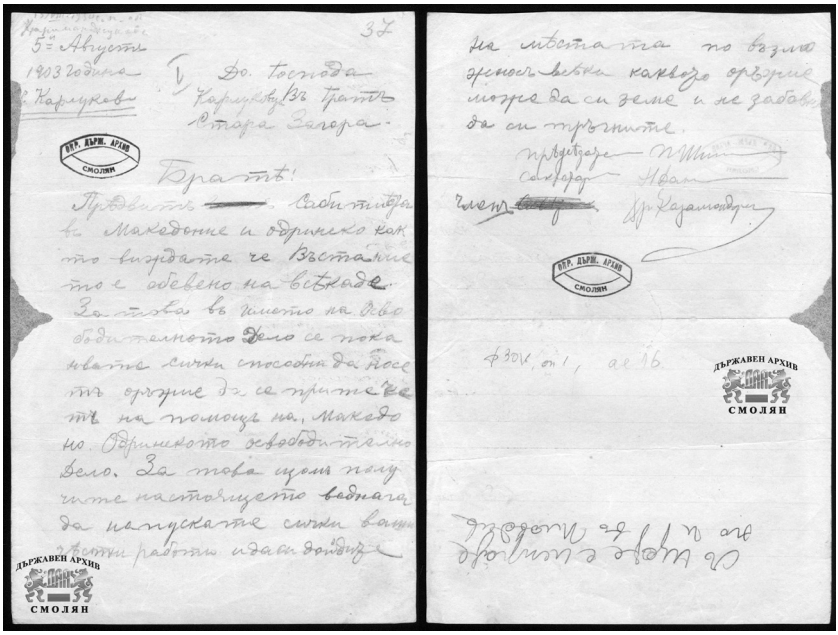

Призив до карлуковци (славейновци), заселени в Стара Загора, за участие в Илинденско-Преображенското въстание, подписано от Пею Шишманов, Никола Данаилов и Христо Караманджуков, 5.08.1903 г. (ДА-Смолян)

предприемат нападателни действия, но с присъствието им в участъците се целяло да се блокират турските войски по местата си. Въпреки това в селата продължават да се събират пари, облекло и снаряжение, което е видно от писмо на Хр. Караманджуков от 16 август 1903 г. до жителите на Устово. В него той изисква да се представят на околийското боево тяло два списъка, първият ” на момчетата, които ще влязат в околийската и селската чета и друг - кой от селяните по колко пари ще може да внесе помощ на въстанието и кой ще подари в натура брашно, сирене, масло, овци, хаби, цървули, шалове, пояси, платно и пр. и да се започне събирането им.”[21]

[21] Караманджуков, Хр. Родопа през Илиндеско-Преображенското въстание. С., 1986, с. 194.

Той получава и специални поръчки за закупуване на оръжие и боеприпаси при пътуванията си до София: „400 патрона „Лебел“, 10 бомби, 20 револвера с патрони, 5 пушки добри, 100 патрона манлихерови, 30 ками, манлихерови патрони - 1600, маузерови - 800, берданови - 600, мартинови – 2600, манлихерови изхвъргачи - 8, маузерови пружини - 6“.[22]

Усилената подготовка за въстанието и движението на четите не остават незабелязани от българските гранични власти. Със секретна телеграма на 15 август 1903 г. командирът на IV-та погранична рота капитан Геров донася на началника на граничния район, че „по положителни сведения… в Ахъчелебийско ще избухне въстание”. Копие от телеграмата е изпратено и до Министерство на външните работи и изповеданията. Очевидно информацията му е доста точна, тъй като по-нататък той отбелязва, че от селата Горно и Долно Дерекьой са излезли 15-20 четници, началници на района са Пейо Шишманов и Христо Караманджуков, а „емигрантите в селото Чепеларе постоянно се изгубвали и минавали в Ахъчелебийско”. Това, което Геров не знае, е че съгласно решенията на конгреса четите трябва да заемат предвидените участъци, но без да предприемат акции, поради липса на достъчно оръжие.[23]

Своите предварително определени участъци заемат и тримата членове на боевото тяло. Четвърти участък, обхващащ селата Чокманово, Аламидере, Фатово, Дуганово, Габрово и Пещера, е под непосредственото ръководство на Хр. Караманджуков. [24]

Неуспешният край на въстанието налага в края на месец август участъковите чети да се прехвърлят в свободна България. Вместо да оказват помощ на въстаниците, които

[22] Пак там, с. 145-146.

[23] Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Военна подготовка и провеждане. С., ВИ, 2003, с. 283-284.

[24] Караманджуков, Ал. В: Сб. Преображенско въстание. Спомени и документи. С., 1955, с. 109.

изпитвали остра нужда от оръжие и боеприпаси, полицията и граничните власти разгромяват Чепеларския комитетски пункт, откъдето е било пренасяно оръжие за революционните дейци, и то в момент на най-усилена дейност. Също така арестувани и интернирани са мнозина от съмишлениците на организацията. По време на въстанието, когато поради натиска на турските войски районните чети от Смолянско се прехвърлят на територията на Княжеството, за да изработят нов план за действие, те били обградени и обезоръжени, а четниците интернирани. Това се потвърждава и от едно писмо на Хр. Караманджуков от 31 август 1903 г. до председателя на Одринския революционен комитет, в което пише: „Като се видя невъзможността да действаме по предначертания ни план оттатък в Турция, бяхме принудени да се оттеглим отсам в България… Четите от II и III участъци квартируваха в балкана на Чепеларско землище. Преди да се срещнат с останалите две чети, били открити и заобиколени от български войници, които ги заставили да се предадат…"[25]

Българското правителство извършва такива действия, за да не изостря отношенията си с Османската империя. Затова Христо Караманджуков критикува и определя държавната политика като"пълна забрава в тоя действително затънтен много, но иначе с извънредна важност и ценност български край. Ние имаме пред вид тая немара и това равнодушие и си обясняваме по тоя начин до голяма степен нашите общодържавни и общонародни неуспехи и погроми…"[26]

В края на август 1903 г. петнадесет изтъкнати деятели на революционната организация в Ахъчелебийско искат с цел „избистряне лошото положение на общите ни работи да се събере общо събрание всички тези, които се считат за отговорни. Необходимо е да присъства Пею Шишманов като ръководител". Сред подписалите документа са Христо Кара-

[25] Караманджуков, Хр. Родопа през Илиндеско-Преображенското въстание.С., 1986, с. 199.

[26] Гиневски, Хр. Миналото на Средните Родопи – XIX началото на XX век. Възраждане. УИ ВСУ „Черноризец Храбър", Варна, 2008, с.208.

манджуков, Ст. Чакъров, Иван Сбирков, Никола Данаилов, Димитър Левов, Владимир Коруев и др.[27]

След разгрома на въстанието Караманджуков емигрира в България и постъпва като редовен студент в Историко-филологическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски".

Въпреки съществуващите му предубеждения към Вълчо Антонов, ръководител на Западната инспекционна област на Одринския революционен окръг, с когото е имал противоречия и спорове, и след въстанието продължава контактите. В писмо до него от 20 декември 1903 г. Антонов заявява, че е против борбите вътре в организацията и че осъжда и двете течения.

Караманджуков оценява освободителното движение в Македония и Одринско, ръководено от ВМОРО, като „навременно, целесъобразно и полезно". Но с уточнението, че е"трудно да се анализира, обсъжда и преценява едно тъй сложно положение, в каквато форма ни се явява въобще проблемата за характера, ролята и значението на македоно-одринското движение."[28]

Така Христо Караманджуков се нарежда сред най-значимите фигури на Вътрешната македоно-одринска революционна организация в Пети Ахъчелебийски-Скечански революционен район. С революционните си идеи и пряко участие в националното движение за освобождението на Отечеството той е съизмерим с идеите на съзидателите на новата българска държава.

---

[27] Караманджуков, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното революционно движение. С., 1934, с. 307.

[28] Пак там, с. 305.

Младен Сърбиновски

ВИЛАЕТ НА ВЪРХОВИЗМИ

Откакто Вавилонската блудница Европа позволи след Сан Стефано, в Берлин през 1878 г., да се направи аборт на Македонския въпрос от българската национална цялост, тя сама си избра да се придвижва из балканското пространство, обута в ортопедични обувки. Оттогава европейското игнориране на този регион стана разбираемо. Колкото по-малко Европа се движи из това пространство, толкова по-малко обува ортопедичните си стелки. От време на време, тук, в този врящ котел от емоции, тя си изгаря пръстите, но иначе кракът й не би стъпил. В такива случаи игнорирането повече или по-малко й помага.

Малкото камъче Македония отдавна е препъникамък за Балканите. Македонската жива рана е твърде малка, за да инфектира Европа, но е достатъчно неприятна: тя е люто подкожно цирейче на несгодно място върху старото курвище. Македония е дребна и невидима, но за сметка на това осезаема: вбито в патъка на наконтена дама камъче, от чието боцкане тя понакуцва. Повече от сто готини мърда със стъпалото, премества тежестта на притискане в обувката си, от време на време я събува и изтръсква, но отвътре нищо не пада. Дали камъчето се е напъхало в подметката, или се е сраснало с обувката, но редом с безупречната си грациозност, салонните обувки са непригодни за разходка из Балканите. Само грубите ортопедични чепици са тези, които отколе помагат на Европа да не куца по нашите безпътища. Впечатлението, което оставя, и на което старата дама толкова държи в балканското си издание, е гротескно - сияйни, скъпоценни рокли в грозни, нелъснати ботуши. Хубави, обгрижвани крака в медицински обувки.

За балканските очи този европейски имидж е нормален, те познават Европа само във времена на пожари. Нейната

дворцова префиненост, в която само неколцина балканци са забивали нос, тук е осмяна по села и паланки. Тук пеят други петли, друга мечка играе, особено пък в Македония.

България се е препъвала три пъти на това камъче, три пъти си е трошила главата заради него, но случайно ли е поставено то така или сръчно е подхвърлено? Възможно ли е България да се спъне за четвърти път, да преглътне носенето на нови патерици, смятайки, че ни познава повече, отколкото ние се знаем? Защо бягаме от всяка искрена среща, при положение, че тя очевидно не ни мрази? Греши ли влюбеният, когато любимата му бяга? Да. Грешката се състои в това, че когато той разперва ръце за прегръдка, държи очите си затворени.

Тъкмо това отдалечаване, обезбългаряване, денационализация е процесът, който България не може да схване, разбере и приеме за Македония повече от един век. Бедната Македония, вечната „мъченица и страдалница", през втората половина на двадесетия век се превърна в недосегаема любовница за българите. Три четвърти от населението в Македония през XIX век има същата духовност и национални чувства както и в освободеното българско отечество, но три четвърти от ледника са постоянно под вода. Четвъртинката на леда над водата е видима, а допирът с нея е студен. За тази студена Македония от втората половина на двадесети век България не иска и да знае, но пък само с нея има реален допир и се стряска от ужас. Топлата и възрожденска Македония отдавна я няма, тази лелеяна за тях Атлантида се среща много повече, запазена в ръкописи, предмети и семейни спомени. На тукашния адрес обаче тя отдавна не живее. На нейно място тук вече задълго се е заселил ледения айсберг Македония, който изпада в истерия само при споменаването на името България. Рационално студено или емоционално нажежено: Господ знае кое е по-опасно. Откъснатият сантиметър лед на Берлинския конгрес става опасен поради прекомерно бързото си движение и ускорено топене, при това откъм подвод-

ната, невидимата си част. Видимата, горната, управляващата част ръководи и подтиква движението и топенето. Настъпи обаче време, когато и другият, второилинденският започна да потъва след самоунищожаваща се основа. Недъгавостта на македонизма пропусна всички възможности за каквото и да било спиране, за него вече няма допълнителни поправителни изпити. Работата приключи, македонистичното спукване е неизбежно. Тръгна вода на давия. Подлъгвани с домашен хляб, късно се сетихме, че македонизмът е пълен с натъпкани парченца стъкло, които отвътре ни разпарчадосват. Хем те порязва, хем продължава да ти бае на главата, да тежи и да твори митовете на божествения македонски синдром на самоунищожението. Македонистичен турбоцинизъм: железен пердах с кадифена ръкавица. Откакто водата стигна до под брадите ни и цялата нация бе обзета от паника, онези, които ни давят, сега се питат: как да забавим засиленото македонско топене.

През XIX век, преди Сан-Стефано и Берлин, когато македонският проблем не съществуваше отделно от целокупните български проблеми, глобалният световен план се развива под знака на т.нар. империализъм; големите европейски държави владеят по-слабо развитите народи от другите континенти. Империалистическите сили се отнасят по същия начин и към Балканите. Сред най-многочисления балкански славянски народ еуфорията от възможността за вечно оттегляне на имперска Турция от Балканите трае едва три месеца след победата на Русия в Руско-турската война и Сан-Стефано през 1878 г. Само след три месеца, в Берлин, Западните сили повторно връщат на Болния от Босфора централната част от Балканите. Възможността Русия най-сетне да излезе на Средиземноморието чрез новосъздадената българска държава, най-голяма на Балканите, в етническите си граници от Варна до Охрид, с излаз на Бяло и Черно море, за Европа е опасно! Тази съвършено точна дипломатическа сметка, преди всичко на Бисмарк, се превръща за Македо-

ния в агония, която трае и до днес.

Оправданият страх от Русия подтикна западния империализъм да раздели България на три части. За да се анулира пълното руското присъствие сред българите, на по-щастливата, освободена мизийска част е вменено германско царско семейство (първа точка от Берлинския договор); втората (Тракия, т.е. Румелия) става турски протекторат; а третата, македонската, прокълнатата, най-българската част, където беше запален огънят, от където започнаха и тръгнаха Възраждането и учението за освобождение, частта Македония, от където идеята се пренасяше в другите български територии, беше върната на дивата Турция с овехтели реформи (23-та точка от Берлинския договор), за да кърви непрестанно повече от един век.

Нещастието не се състои в това, че беше взето решение за разчленяване на голямото българско етническо тяло, лошото е, че западните империи не обезопасиха протекторати за защита от руските влияния и в другите части. Ако днес имахме френски, британски или германски родове от царчета, щяхме да получаваме заплати по пет хиляди марки и е сигурно, че никога нямаше да мънкаме след това за България, Сърбия или Гърция, а Европа щеше да се простира от Исландия до Константинопол, за разлика от днес, когато не смее да си протегне краката по-далеч от Виена. Европа е рационална, но няма смисъл от рационализъм: повече има смисъл от ирония, при положение, че третото действие от драмата ни го докара болшевизмът.

След Берлин 1878 в нашето народно творчество започна да циркулира метафората за Европа, като за Вавилонска блудница. Жалбата по Сан-Стефано, по откраднатата свобода, по свободното княжество България дойде много бързо: Кресненско-Разложкото въстание от същата година показва тъкмо това – непримиримостта от откъсването от майката. Димитър Попгеоргиев Беровски и Дядо Ильо Малешевски, вдигайки знамето на бунта, пеят за единна цялост с Бълга-

рия. А и какво друго би могъл да си помисли човек, когато е само на десетина километри от своите сънародници при границата край Осогово, която никога досега не е съществувала. Да гледа от планината свободните си сънародници, а той да търпи турските золуми. Два се оказват изходите за справяне със злата съдба: тайно през границата да носи пушки на своите, за да поправи сам неправдата или да се изсели в освободеното отечество и да заживее по-човешки живот редом с по-щастливите си събратя по съдба. Тук е измислена първата лъжа и първото извъртанене на нещата в македонистичната историография в Република Македония, върху която е подреден друг декор. Първите «върховисти» сме всъщност ние от Македония. Кресненското и Разложкото въстания са типични върховистки въстания, които целят да поправят неправдата, въстания, в които се мре заради обединението с България. Ильо Малешевски и Димитър Беровски са «върховисти» тринадесет години преди да бъде сформиран Върховният македонски комитет през 1895 г. от страна на хора с висши военни чинове в Българската армия, произхождащи от Македония!

Кое сърце би издържало да не помогне на нещастния си брат, коя душа ще откаже да изпрати оръжие или доброволно да тръгне към вилаета на злото! Свързани съседи, обща съдба, обща рана, за която да се гине, е дълг. Няма жертви и катастрофи, които Македония да не оправдае: това е мит, който непрекъснато гълта човешки трупове; кръвта е единствената движеща сила, единственото гориво на патриотизма, чрез което работи адската военна машина.

Първите и най-големи върховисти се формират в Македония: чувството, че сами те не са в състояние да направят нещо във Велика Турция, е правилна логика, която се потвърждава десетина години след Илинденското въстание. Върховисти се и Гоце, и Даме, които никога не преустановяват съвместната си работа с Военния комитет и след формирането на Вътрешната организация. Освободеният брат, който иска да помогне на поробения нещастник, има една основна слабост: Европа

декларира, че няма да позволи романтичният сън за съвместно съжителство да се случи наяве. Груев пръв разбира това и организира отвътре формирането на БМОРК, ТМОРО, ВМОРО, ВМРО.

Като гледам днес острото противопоставяне на каквито и да било по-специални връзки и сътрудничество между СР Югославия и Република Сръбска от страна на международните сили, още по-ясно ми се очертава политическия гений на Даме за излизане от затворения омагьосан кръг. Едва стотина години по-късно косовските албанци, заедно с Ибрахим Ругова и Адем Демачи, преживяват премеждията, през които са минали Делчев и Александров. Организирането отвътре, в поробената част, на отделна организация, която ще се опре преди всичко на вътрешни сили и която ще следи внимателно и международното положение, така че в определен момент да се извоюва свободата, е много по-профилирана политическа стратегия за разлика от онази, външната, която е с помалко политически такт. Тази по-умна възможност показа, че е несъстоятелна по време на Илинденско-Преображенското въстание. Върховистката линия е по-реалистична, централистичната е с по-голям политически усет, но и двете имат своите Ахилесови пети. Първата е неосъществима, а втората немощна, т.е. и двете тактики са осъдени на провал. Кой ли път да се избере, когато всеки води към пропастта? Дали обединението, което се осъществява между Върховния комитет и ВМОРО през пролетта на 1911 г., две години преди окончателното разпокъсване на Македония, е израз на отчаяние? Това са теми за антични трагедии, от които в македонската македонистична литература е използван само патосът. Нашите писатели само доизкусуриха нещата.

Тук се извършва втората лъжа в историографията и литературата в Република Македония. Очернят се върховизмът и Сан-Стефано, докато те не придобият размерите на фантом, т.е. върховистите са българи и искат да си присвоят Македония, а централистите са македонци и воюват срещу тях.

Опашати лъжи! Откъснатите сантиметри Македония бяха насочени да се движат в противоположна посока на главата им. След това може да започне форсирането на колективната омраза към България. Какво от това, че героите и от едната, и от другата организация са еднакво прославяни, възпявани и уважавани от населението, какво от това, че и едните, и другите са едни и същи по род и съзнание, че се карат, помиряват, работят в тясно сътрудничество и гинат в името на един и същи идеал - лъжата отдавна е наша съдба и природа. Нищо не помага. Както комунистите извлякоха полза от Марксовия „Капитал“, така и македонистите до ден-днешен правят същото за сметка на върховистите. Нека обаче опитаме да споделим това размишление за българския върховизъм в самостоятелна Македония и Титова Югославия!

Всички години на обществени вълнения в Македония от 1878 до 1893-та са израз на неизкристализиран, емоционален върховизъм, появил се естествено и съвсем в реда на нещата. Това не е организационно профилиран върховизъм, повече е физиологическа реакция, близане на рани от двете страни на етническата цялост, разделена с граница. Българското възраждане и просветителство (македонистите в Скопие подмениха думата Възраждане с Преродба) и църковните движения за Екзархията, между другото, са най-големите духовни експортни стоки на българщината от Македония в този период. Македонските българи се единствените измежду всички националности в областта Македония, които не внасят и не внедряват духовност и институции отвън, а ги изнасят по-нататък. Постоянно, над едно хилядолетие от времето на Кирил, Методий, Климент, Наум, Самуил, Владислав, Делян, Войтех, Акиндин, Кукузел... българската култура е най-могъщата и поставя български отпечатък върху тази територия, превземана от различни завоеватели, наричана с различни имена и национално шарена през вековете. Трябва ли да учудва силно демонстрираното чувство за единство на доминиращото население от двете страни на границата, поставено изведнъж

пред голямо изпитание от страна на Европа.

Особеното състояние, в което са поставени Македония и Одринско след Берлинския конгрес, налага и възприемането на нова, специфична тактика. Даме и Гоце първи съзират късогледство в движената от емоции идея за обединение на Македония и Одринско с Княжество България. Тяхната тактика има смисъл. Сформирането на БМОРК (Български македоно-одрински революционен комитет) през 1893 г. в Солун е победа на разума над емоциите. Момент, в който след няколковековен мрак и отсъствие от Европа, в Македония само за една нощ изкристализира сила, която във всички смисли я приобщава към нея.

Кирилската азбука, преводът на Светото писание на четвърти - църковнославянски (старобългарски) език, и богомилството са уникални достижения и приноси към европейската култура на този малък народ. Този път в отчаянието си той пак реагира по европейски. Ако първият Устав на БМОРК от 1895 г. има за цел политическа автономия само на българското население в Македония и Одринско и примирение с промяната на границѝте, в новия Устав на ТМОРО акцентът е върху това той „... да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско, без народностна разлика, за извоюване на пълна политическа автономия на тези две области...“ чрез революция. Това е общомакедонска лекция за всички националности, най-демократичен европейски модел за времето си, вътрешно въвеждане на организационна инфраструктура от всичките недоволни елементи като отговор на външния европейски диктат! Затова през същата тази 1895 г. формирането и „навън“, в София, на Върховен македонски комитет за освобождение на Македония е стратегически поанахронистично, въпреки че симпатизантите на едната и на другата опция често си сменят организациите.

В началото по-малочислените националности от европейските части на Турция не са имали същата възможност за маневриране както българските организации. Просто не са

имали достатъчна база, достатъчно своя националност или свои привърженици сред другите националности. Има много примери на участие, подпомагане или симпатия от страна на другите националности по отношение на ВМОРО, особено на власите, но повечето играят ролята на преносители на дрязги от външни сили, инсталират нови върховизми и нови делби на Македония. Приемането на такава обществена роля не само че стои далеч от европейското Гоцево разбиране за вътрешното сътрудничество, но техният върховизъм е много по-ретроградeн дори от този на българския Върховен комитет. Техният примитивен балкански резонанс дава право единствено на тезата на Българския върховен комитет, че никой друг освен българите в Македония не се бори за нейната самостоятелност, което е потвърдено и от историята.

Другите върховизми първо трябваше отвън да създадат своя основа в Македония, та дори и да действат след това отвътре. Българският върховизъм, за който македонистите толкова се пенят, дълги години имаше огромно предимство на терена в сравнение с другите, беше недостижим. Затова всички застанаха срещу него. Стартовото предимство на българския върховизъм е очевидно: той нямаше нужда да създава свое население, защото се опираше на него още от първия ден.

Какви методи използват другите върховизми в Македония е дълга и трудна приказка, една от най-трудните, които познава Европа. Отвоюването на всеки метод за проникване в Македония води до необходимото опростяване на проблема: обикновено той събира случаи, свързани със сила и лукавост, което не означава, че кухнята на специалитета се разпознава трудно. Техният общ знаменател не е само антибългаризмът, а и вражеското отношение към Гоцевата идея за независима Македония. Те не правят разлика и не поддържат нито едната от двете български алтернативи.

По своята природа върховизмите в Македония могат най-общо да се сведат до два вида: български и антибългарски.

Вместо поле за културно сътрудничество се отваря пространство за конфронтации и нескончаеми сметки, превръщайки Македония в земя на балкански, православни върховизми. Околните народи по най-блестящ начин манифестират цялата своя интелигентност, умение и напредничавост чрез своите върховизми в Македония. Всеки отделен върховизъм е групов портрет за определена народопсихология, рентгенова снимка на безчестието, несистематизиран речник на омразата. А срещу тях съществува една малка група, която току-що е излюпила проевропейската си интелигенция с политическа програма, която направо европеизира Балканите, тя именно трябва да бъде пазена от всекиго.

Империалистическа Европа по това време е с изгубен слух, тя поддържа съвсем обратната тенденция - на балканизиране, която усилено се поляризира и се цепи под напора на центробежните сили, които я обземат. Двадесетина години по-късно тя избухва страховито тъкмо над Македония. Всъщност, има голяма по обем литература за пропагандите в Македония през XIX и XX век, но това е вече третото, умишлено извъртане на фактите, свързано с логическа непоследователност. Изведеното заключение в историческата наука в Република Македония не отговаря на онова, което се предлага от съжденията.

Нека представим накратко репертоара на антибългарските върховизми, които турската власт благосклонно поддържа. Пропускам жестокостта като най-важна характеристика - тя е описана в книгите от самото начало. Специалитетът на сръбската пропаганда в Македония от средата на XIX век нататък е поредица от методи за замъгляване и промяна на националното чувство у българското население и умело създаване на свое малцинство или поне на впечатление, че такова съществува. За тази цел постепенно се формира цяла система от вносни организации (църква, училища, сръбската четническа организация, „Свети Сава“,...) средства (подкупи, шантажи, убийства) и методи (колонизиране). Днешният македонизъм

като дериват на обществените обстоятелства е излязъл изпод сръбския шинел, това е същата инсталация, но пребоядисана и адаптирана към новите обществени състояния. Има многобройни случаи на осъждани лица от Македония в кралска Югославия, които биват съдени повторно и в Титова Югославия за същото деяние.

Гръцкият върховизъм е дълга история, той е протежиран най-често чрез немногобройното тукашно старо население - власите. Българското Възраждане от XIX век е преди всичко силно антипатриаршеско движение. Проявата на сръбските аспирации към Македония след Сан-Стефано и тяхното координиране с гръцките води до формиране на мощна ос север-юг, която успява чрез своите планове да си подели Македония през 1913 г., през Балканските войни. Техният доказан специалитет беше смяна на население. Влиянието на влашкото лоби в днешна самостоятелна Македония е огромно и чрез него днес се модулира македонизмът за божественото потекло на славянското население от античните македонци.

Великоалбанският върховизъм, иницииран от досегашните върховизми по тялото на Македония, има идентични планове: след като трите околни държави откъснаха от Македония части, защо и те да не сторят същото с регионите, в които живее албанско население. Най-младият по своята сила върховизъм пристига най-късно, но чука на голяма врата и има аспирации за част от Македония, доусложнявайки и без това прекалено сложното македонско положение. Митът за тяхното директно илирийско потекло и за илирийската Дардания в общоалбански граници вече е в пълен оборот. Специалитет в „делата“ им е извънредната популация. Като най-многобройни измежду мюсюлманското население в Македония, отскоро те изземват и ролята на обединители и знаменосци на мюсюлманския върховизъм при парирането на местните православни.

Кълбетата от интереси за нови империалистически планове на тази територия се инсталират и чрез посредници.

Знаците на имперска Турция към малобройното турско малцинство са в рамките на приличието, приличен е интересът и на Румъния към власите. Кой знае, може би утре дори и Индия ще прояви апетит към Македония заради циганите!

- Граница! Пригответе паспортите за проверка!

Есето „Вилает на върховизми" е включено в книгата на Младен Сърбиновски „Обеди нищожност" (Скопие, 1999). Вътрешноезиков превод от регионалект на книжовен български - доц. д-р Ана Кочева.

Младен Сърбиновски е един от най-известните писатели в Република Македония. Роден е през 1958 г. в с. Вруток, Гостиварско, при изворите на Вардар. Автор е на романи, пиеси, сборници с есета и публицистика: „Година от 13 месеца", „Крали Марко", „Хитър Пейо", „Македонските авгиеви обори", „Македонският Фауст", „Пазителят на небесната дъга", „Замразеният Дисни", „Приказки от Долната Земя", „Шашма", „Роман за Майка Тереза", „Нюйоркчани" и др. Творчеството му се отличава с оригинален изказ, отлична литературна култура, дълбок философски и исторически контекст. Даровит и честен творец, Младен Сърбиновски отхвърля доктрината на македонизма и я подлага на убийствена критика, като показва българските корени на днешната „македонска" нация. Редица негови книги са публикувани не само в Македония, но и в България, като особено силен отзвук има неговият роман „Шашма". През април 2016 г. се състоя представяне на този роман от литературния критик Недялко Бакалов и поетесата Елена Алекова в рамките на традиционните Литературни дни „Южна пролет" в Хасково, чийто почетен гост бе Младен Сърбиновски. Публикуваното тук есе е посветено на съвременната обществено-политическа и културна ситуация в Република Македония, показана на фона на традиционните исторически ценности, защитавани от Вътрешната македоно-одринска организация.

ПЪТЕПИСИ

Елена Алекова

ПАМЕТТА ПОБЕЖДАВА СМЪРТТА

По стъпките на тракийските мъченици
през есента на 1913 г.

В самото начало на октомври два автобуса с ентусиасти от София, Варна, Стара Загора и Нова Загора, Хасково, Пловдив, Кърджали и Бургас, главно потомци на тракийски бежанци от 1913 г. от Беломорска Тракия, пресякохме границата с Гърция в посока гр. Дедеагач (Александруполис). Но не за екскурзия в традиционния смисъл на думата, включваща посещение на светите за тракийците места или родни краища на предците, запознаване със забележителностите на това или онова селище, свободни часове за разходки и пазаруване, за съкровени размисли, проникновения и емоции. Не... Беше по-скоро пътуване в географията и историята на отечество без реални времеви и териториални граници, но намерило обиталище в сърцето на човека – на всеки българин с памет за миналото, с мисъл за бъдещето на родината; в сърцата ни. Беше потъване в битието и мъченичеството на хора, живели далеч преди нас, но прелели се в нас – плът от плътта, кръв от кръвта ни, име по име, спомен по спомен, предание по предание.

Мнозина от нас вероятно и не предполагаха какво точно ни предстои. Да, всички от разпратената ни по имейлите предварителна програма знаехме, че отиваме на... ТРАКИЙСКИ ПОХОД 2015-а. Знаехме, че ще минем през гр. Фере на път за с. Балъкьой (Мелиа), а после за с. Пишман и Армаганската долина... Знаехме, че ще се отбием в Дедеагач (Александруполис) и после – с. Доганхисар (Есими)...

Знаехме с подробности маршрутите на тези, които щяха да вървят по стъпките на предците, и на тези, които нямаха възможност да вървят, но оставаха съпричастни към похода с мълчаливото си присъствие... Знаехме всичко, но не и това, което в действителност се случи...

* * *

Влязохме в Гърция през ГКПП Капитан Петко войвода, който е на границата между Свиленград и с. Черномен, известно и като Чирмен или Чермен (Ормениo). Тук на 26 септември 1371 г. се е разигравала битката между войските на султан Мурад I, предвождани от Лала Шахин, османски военачалник от гръцки произход, и християнските войски под предводителството на крал Вълкашин и деспот Углеша. Тук християните претърпяват жестоко поражение, нападнати изневиделица през нощта. Поражението е повратно за агресията на османците в Югоизточна Европа. Това е първата битка, спечелена от тях не в качеството им на наемници на един или друг от тукашните владетели, заплетени в междуособици, а като завоеватели на полуострова. Това е битката, която предпоставя победоносния им ход на Балканите, непосредствено след която падат Пловдив, Драма, Кавала, Сяр...

Какво се случва след тази злощастна за християните битка? По думите на очевидец: *„...Едни от християните бяха изклани, други отвлечени в плен, а онези, които останаха и тях смърт несретна ги покоси, защото погинаха от глад. Такъв глад настана тогава, какъвто никога от създаването на света не е бивал и какъвто, Христосе милостиви, да не настава никога вече. Които пък се спасиха от тази напаст, те биваха изпояждани от вълци. Денем и нощем те нападаха и разкъсваха хората. Уви! Какво прискръбно зрелище бе настанало! Опустя земята, лиши се от всичките си блага, погинаха людете, изчезна добитък и плодове...”.*

Свидетелството е на монаха Исай Серски, средновековен книжовник и преводач, в неговото предисловие към прочутите съчинения (Ареопагитики) на Псевдо-Дионисий Ареопа-

гит, превода на които той завършва през същата тази злополучна 1371 г.

Какво се случва същото място след пет века и повече – през 1913 г., по време на освободителната за тези земи Балканска война? По думите на очевидец:

„Побеждавани след всяка своя крачка, турците напускаха полесражението, оставяйки след себе си опустошения, смърт и изгорени села. Българските войски, където и да отидеха, намираха само опожарени места, обезобразени трупове, умиращи селяни, опустошени градини и ниви и разграбени църкви...”.

Свидетелствата са на чешкия кореспондент за Балканската война Владимир Сиз в книгата му „От бойните полета на България. Впечатления на военния кореспондент” (2012 г.).

Кръгът се затваря. Османската империя в началото и края на нейното величие. Някой да вижда разликата между възхода и падението, началото и края?

Но този погром над беззащитното българско население не е всичко. Тепърва предстои голготата на българите християни от Източна (Одринска) Тракия, а после – след Междусъюзническата война през 1913 г. – и голготата на българите християни от Западна (Беломорска) Тракия.

* * *

Носим се по магистралата към Фере. Отляво и дясно, по-наблизо или по-надалече се мяркат селата Кадъкьой (Дикия) и Карач (Птелея), в далечината е с. Мараш (Марасия). От него преди време са прогонени предците на актьора Васил Михайлов, изиграл ролята на Капитан Петко войвода от прочутия телевизионен сериал по сценарий на Николай Хайтов така великолепно, сякаш се беше сраснал със самия Петко Киряков. Мараш е на 4-5 км от Караагач, квартал на Одрин. „Васил Михайлов ми споменаваше – обяснява Димитър Шалапатов, – че всеки ден дядо му, който е бил клисар на църквата в Караагач, е ходел там да я отваря и после се прибирал. Значи толкова далече е ходел всеки ден!”. Димитър Шала-

патов от Хасково, автор на забележителната книга „Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия" (2011 г.), потомък на тракийци, прокудени от тези някогашни изконно български земи, е нашият гид.

Пресичаме река Арда. На два-три километра оттук тя се влива в Марица, а в Одрин, на 6-7 км надолу по течението срещу църквата „Св. св. Константин и Елена", в тях се влива и Тунджа. Досами гръцко-турската граница е с. Чореккьой (Кастанес), вляво – с. Доуджарос (Ризия), следва Орестиада, по-нататък вдясно се очертава крепостта на Димотика, първата столица на Османската империя, втората е Одрин, третата – Константинопол (Цариград или Истанбул). В ясния слънчев октомврийски следобед се виждат съвсем отчетливо и църквите на Димотика. Някога в този град е имало силна гръцка митрополия и повечето български села в околията са патриаршистки, само четири от селата са се водели към Екзархията – Караклисе, Крушево, Башклисе и Каяджик. Виждаме – по-нататък – в далечината селата Салтъккьой или Салтиково (Лавара), Карабейли (Аморио)...

От Димитър Шалапатов разбираме, че селата Теке (Таври) и Мерхамли (Пеплос) са образувани по-късно – през 60-те години на XIX век от жители на Доганхисар, Тахтаджик и Пишман: „След Кримската война от 1853 – 1856 г. – обяснява той – животните поскъпват двойно и българите се замогват. И тъй като имат по много деца, особено в Тахтаджик, а малко къщи, те решават да се разселят тук, по равнинните села. Вече има закон, който утеснява спахийството, в смисъл, че земята трябва да се притежава от тези, които я обработват. Така че българите тогава започват да купуват земя". Сега научавам, че макар Мерхамли да е родното място на Димитър Маджаров, родителите му са от Доганхисар.

Минаваме през с. Сарлъ или Саранли (Арданио). Встрани от пътя мяркаме камбанарията на църквата в с. Окуф или Вакъф (Кависос).

* * *

Пресичаме гр. Фере. Какво се е случило тук през 1913 г.? В Карнегиевата анкета четем: *„...в периода между напускането на гръцката армия, което става на 6/19 септември, и окончателното пристигане на българската армия населението е било изцяло под властта на т.нар. „републиканска милиция", т.е. на гръцките андарти и на мюсюлманските башибозуци, организирани на групи от свещеници, училищни директори и секретари на гръцките владици. Българското население, което никога не е чакало нищо добро от тази милиция, изпаднало в паника и се устремило от всички страни към Дедеагач, където все още се намирали малко останали гръцки редовни войски. Но там военните власти не им позволили да влязат в града и тълпата от около 15 000 бежанци се настанила в един външен квартал на града на разстояние около четвърт час път. На 19 септември последните гръцки войски напуснали Дедеагач с кораб, а гръцкият владика осведомил мюсюлманските доброволци за напускането на гръцките войски. По тази причина бегълците, с изключение на около стотина души, нямали време да търсят защита и убежище в града. Башибозуците (милицията) ги открила и откарала във Фере и Ипсала като стадо овце".*

Според проф. Любомир Милетич (в книгата му памет „Разорението на тракийските българи през 1913 година") подкараните към Фере българи са наброявали 18 хиляди души. А по пътя, четем в нея... *„озверените башибозуци с бой и псувни карали народа с усилен марш да върви без почивка, за да стигнат час по-скоро до Марица. Тия, които от умора и немощ изостаяли назад, немилостиво били избивани*". В Урумджик, където бежанците нощували, им откраднали всичките пари, жените и дори малки момичета били насилвани. На другия ден четите на Димитър Маджаров и Руси Славов им се притекли на помощ и след като се справили с башибозуците и убили предводителя им, казали на населението да бяга през планината към България.

* * *

Вече сме в Балъкьой или Балиазми (Мелиа). Това е родното място на Димитър Карев, дядото на д-р Атанас Щерев, родът на баба му Яна също е от Беломорска Тракия – от с. Голям Дервент, където Димитър Карев учителствува и намира своята изгора - буйната мома Яна, която яздела кон не по-зле от момчетата. Атанас Щерев, чрез създадената от него фондация „Д-р Димитър Щерев", спонсорира вече седем-осем години тези походи под наслов „По стъпките на тракийските мъченици през есента 1913 г.". В организацията им помага Димитър Шалапатов, потомък на тракийски бежанци, който познава Беломорска Тракия може би по добре и от самите гърци. Всяка година походите имат различни маршрути. Тази година маршрутът ще бъде по пътя на бягащото от гр. Фере население, търсещо спасение през Балъкьой и Доганхисарския балкан към България.

Изкачваме се на връх Свети Илия, където се белее едноименен параклис и расте паламудов дъб. Всяка година на Илинден (20 юли по стар стил) на това място е ставал съборът на селото, на който идвали и гости от всички околни селища. Откъснахме паламудови клонки за венец. Впрочем идеята е при трите прехода да съберем клони от паламудов дъб, зеленика и пърнар за три венеца, които да поднесем на паметното честване в Маджарово само след три дни, на 3 октомври (събота).

След час вече вървяхме по пътя на бежанците към Армаганската долина. В мълчание. Всеки по своему премилаше през съзнанието и сърцето си чутото, четеното, преживяното.

Вечерта бяхме в с. Доганхисар (Есими), родното място на Капитан Петко войвода. С това село ме свързва нещо лично и същевременно... През юни 2002 г. бях тук с група тракийци, минахме през мястото, където някога е била къщата на Капитана и където все още стърчаха стари зидове. Взех камъче оттам с мисъл да го подаря на Николай Хайтов, който вече беше покосен от левкемията. Върнахме се, обадих му се, казах му

за подаръка, зарадва се, разбрахме се за среща, но... смъртта ни изпревари. На опелото в църквата „Св. Седмочисленици" помолих синовете му да сложим камъчето в ковчега му. Така и стана.

* * *

На другия ден рано-рано сутринта Дедеагач ни посрещна окъпан от светлина, спокоен и чист. Морето, цялото, блестеше. В далечината тъмнееше остров Самотраки. Димитър Шалапатов ни разказа историята на този сравнително млад пристанищен град, чието появяване е свързано с построяването след 1870 г. на Барон-Хиршовата железница. Дедеагач е известен най-вече с прочутия си фар, съществувал много преди да се появи градът. От пристанището правим снимки на някогашната митница на Атанас Буров, масивна жълта сграда, която светеше на слънцето и изглеждаше сякаш нереална. Разходихме се по оживените улици на града, запалихме свещ в църквата „Св. Никола", строена някога и със средства на българите, купихме си пъпеши от сорта „алтън баш", известен като „царя на пъпешите", произвеждан в околността, най-вече в Мерхамли, тъкмо от българите, след което се насочихме към Армаганската долина.

В книгата си проф. Любомир Милетич има специална глава, онасловена „Армаганската сеч". Тази сеч е била определена от хората, с които той е разговарял, като *„човешка касапница"*. След сражението при гр. Фере бежанците поели към България през Доганхисарския балкан. Понеже било сушаво, една част от тях, главно сачанлийци, защото селото им е в този район и го знаели много добре, се отделили от основния поток към долината Армаган, където имало чешма. Там и спрели за почивка. Там и били нападнати от 200 турски войници. *„Турската чета* – четем при проф. Любомир Милетич, – *потеглила от селото Бодурен, напада народа, почва да стреля и като се почва от все страни панически бяг, с щикове и ножове избива когото настига...*

За сечта в долината Армаган узнах на своето пътува-

не потресаващи подробности във Фере, Дедеагач и Гюмюрджина, и понеже някои твърдяха, че макар и да са изминали тогава (25 септември) два месеца, труповете на убитите, между които имало и много деца, още стояли непогребани и че никаква комисия не е ходила още да установи точно, какво е станало в тая „долина на смъртта", както някои я нарекоха, реших, макар че беше зимно време и че трябваше да се мине на коне труден път в планинската местност над селото Дуганхисар, да отида лично на самото място".

Благодарение на това именно самоотвержено пътуване на проф. Любомир Милетич, осъществено на 29 ноември 1913 г. заедно с войводата Димитър Маджаров и фотографа Георги Трайчев, ние днес знаем за трагедията, постигнала в Армаганската долина бягащите българи.

Седнахме на голото място, където нещастниците са седнали за почивка. Бяхме край чешмата, където са утолявали жаждата си. Преди ден-два някой явно бе идвал, защото видяхме край коритото огромни букети с цветя, все още свежи. Димитър Шалапатов разказа как по описанията на проф. Любомир Милетич и от снимката му с Димитър Маджаров в книгата са търсели и открили заедно с д-р Атанас Щерев долината – доскоро никой не е знаел точното й местоположение. Тракийци от Кърджали, потомци на сачанлийци (жертвите в Армаганската долина, както вече казах, са предимно жители от с. Сачанли), изпълниха народна песен, повествуваща за тези жестоки дни:

Зададоха се църни татари,
църни татари, църни манафи,
та заградиха село Сачанли,
село Сачанли, село Манастир.
Та отбераха стари и млади,
заведоха ги в Доганасъ.
Тамо ги кабул не правят.
Заведоха ги в Дедеагач,
заведоха ги в река Марица

да ги издавят, да ги изколят.
Млади войводи Димитър Маджаров
и Руси Славов ги отървават.
Слънцето трепти, трепти да зайде,
дечица малки плачат за майки,
плачат за майки – майки си нямат.

И думите на д-р Атанас Щерев: „Ние всички, като потомци на тия хора, идвайки тук, показваме, че тачим тяхната памет, и разбираме, че никога няма да ги забравим". Наистина...

Набрахме клони от зеленика за втория венец и тръгнахме към с. Пишман. Димитър Шалапатов продължава да ни връща в историята. Научаваме как войсковата част, безчинствала в Армаганската долина, отива на другия ден (26 септември 1913 г.) в това село, убива няколко души и го запалва. Жителите му го напускат. Пишман е последното разрушено по онова време село, и първото унищожено докрай и невъзстановено до днес. След погрома тук не се връща никой.

* * *

След около двучасов преход стигаме до мястото, където някога е било с. Пишман. Минаваме край гробището, което все още е запазено, макар и обрасло с дървета и храсталаци – едно от малкото запазени български гробища по тези земи. Запазено вероятно поради факта, че в селото повече повече никога не се възражда животът. (Непоносимо жесток символ на балканските ни нрави! Но... това е отделен въпрос.) Всред тревата откриваме зидове и основи на някогашни къщи, понататък – на църквата. Част от камбанарията също е запазена. Стърчи, порутена и самотна, напомняйки за някогашния живот на някогашните българи. Някой запали свещици и се помъчи да ги задържи горящи, въпреки силния вятър, закрепявайки ги в пукнатините. Запазил се е, непокътнат, и старият мост над реката, която някога е течала тук пълноводна, а сега е пресъхнала, със смешното някак име Милашка. Само

гробището е запазено, мисля си, и – като гробището – старият мост, строен някога, за да свързва два бряга, може би – два свята. Кой знае... Стои като безмълвен страж на селото, което отдавна не съществува нито в действителност, нито на картата, но което е продължило да живее в душата на хората, битували тук, и продължава да живее днес в душата на техните потомци, на всеки, който мине оттук и запали в порутената комбанария треперлива свещица. Кой може да изтрие тази памет? Никой! Тази памет е жилава и неизтребима. Предава се от душа на душа. И не изчезва.

В от землището на с. Пишман събрахме клони от зеленика за третия венец.

През баирите се насочихме, вече в автобусите, към Ивайловград – по път, по който според нашия гид минават повече български автобуси, отколкото гръцки. Тази негова случайно изпусната реплика напълни очите ми със сълзи. Не, наистина няма да загине паметта за това заличено село, докато на тоя свят има поне един жив тракиец!

* * *

От Ивайловград на другия ден се отправяме към Черничино. Оттам ще започне третият ни преход – по стъпките на онези около 2 хиляди тракийци, намерили смъртта при река Арда край с. Ятаджик (гр. Маджарово).

Когато минаваме покрай мемориалния комплекс на Илиева нива, посветен на тракийското дете, Димитър Шалапатов обяснява: „На плочата е написано: „В памет на 200 убити деца", тъй като очевидец от 1913 г. е казал, че тук наоколо има 200 избити деца. Според мен обаче паметникът е за всички избити деца през 1913 г. не само тук, не само в колоната от Дедеагач насам, но и в цялата Източна и Западна Тракия". Колкото и да не ни се вярва, злосторници са осквернили и този свят паметник, представляващ жена с две деца, като са взели фигурите на децата – вероятно заради бронза. Нашият гид ни успокои, че се работи по неговото възстановяване. Го-

ворено е със скулптора Емил Пенчев и най-вероятно до догодина паметникът ще бъде готов.

По пътя от Черничино до Маджарово бежанците са били клани най-безпощадно. Нападали са ги отвсякъде. Месеци след смъртта им над планината се е носел мирисът на смърт. А кости можело да се намерят дори след 30 години.

Данните, изнесени в Карнегиевата анкета, за мъченическия път на българите от Фере до Маджарово са оскъдни (тъкмо това кара проф. Любомир Милетич да тръгне по тоя път и да направи своята анкета). Освен сражението край Фере е регистрирано в Карнегиевата анкета и сражението на четите край с. Пишман (или Пишманкьой), а после във връзка с бежанците е добавено: *„Ново клане ги чакало на брега на река Арда. След като преминали реката, те се преброили и установили, че са 7200 души”.*

Равносметката е потресаваща. Според проф. Любомир Милетич *„...това, което е станало по кървавия път, изминат от нещастните български бежанци, изплъзнали се от ръцете на башибозука при Фере, докато да стигнат българската граница при с. Ятаджик на р. Арда, както и по пътя на други тълпи бежанци, тръгнали по друга посока и попаднали в турски ръце, надминава по ужас най-ужасните масови избивания, на които българщината е била подлагана дори и в историческото Баташко клане. Защото в подирното главно са избити хора от един ограничен местен кръг и в течение на късо време, когато тук страданията и убийствата засягат по-многочислено население от двата пола – на около 17 български села – и продължават дълго време с най-сурова безпощадност”.*

Вървим по пътя на страдалците мълчаливо. Всеки в своите мисли. В своето скръбно съпричастие. Думите се губят, оставяйки място на сълзите. Впрочем, плачели са някога – тогава – и войниците, и четниците, и войводите...

Мостът над р. Милашка в с. Пишман

* * *

След няколкочасов преход пристигнахме в Маджарово. Паметното честване пред мемориала бе започнало. Дойде моментът за поднасяне на венците. Развели българския трибагреник и тракийските знамена, с песента за Капитан Петко войвода на уста поднесохме венците от паламудов дъб, зеленика и пърнар пред мемориала и се поклонихме пред кротското мъченичество на тези хора, курбан на времето, жертва на безмилостни исторически обстоятелства и по същество на най-обикновена, всъщност – необикновена, човешка жестокост, необяснима и непоправима.

Но... въпреки всичко паметта побеждава смъртта. И този ТРАКИЙСКИ ПОХОД 2015 г. го доказа. Паметта е по-силна. От уста на уста, от сърце на сърце тя намира мостове от миналото към бъдещето. И няма да си тръгне дори със смъртта на последния тракиец, на последния българин. Защото е вградена в българското време. И в българската земя. Завинаги.

Затова са жалки всичко онези, които днес се суетят по честванията или осуетяват чествания, колкото да изкярят някой и друг политически дивидент, без да тачат паметта, защото паметта обезсмисля всяка суета и всяко лицемерие.

Проф. д.и.н. Камен Манолов Гаренов

ТЕРЕННИ БЕЛЕЖКИ ЗА НОЧЕВО, КЪРДЖАЛИЙСКО

НОЧЕВО е село в община Черноочене, област Кърджали. Географски е разположено в Източните Родопи с координати /GPS/ - 41° 52.59‘ с. ш. 025° 11.60 и. д. и надморска височина 633 м. Има около 44 жители, които по етнически състав са турци с мюсюлманско вероизповедание. Акцентът на проучването е поставен върху живота на местното население върху обиталищата на древните траки с интересна топонимия.

Една пътна табела на второстепенния път между Кърджали и Асеновград сочи - село Ночево 6 км. Отклонението е вдясно, малко след с. Паничково в посока Асеновград. На-

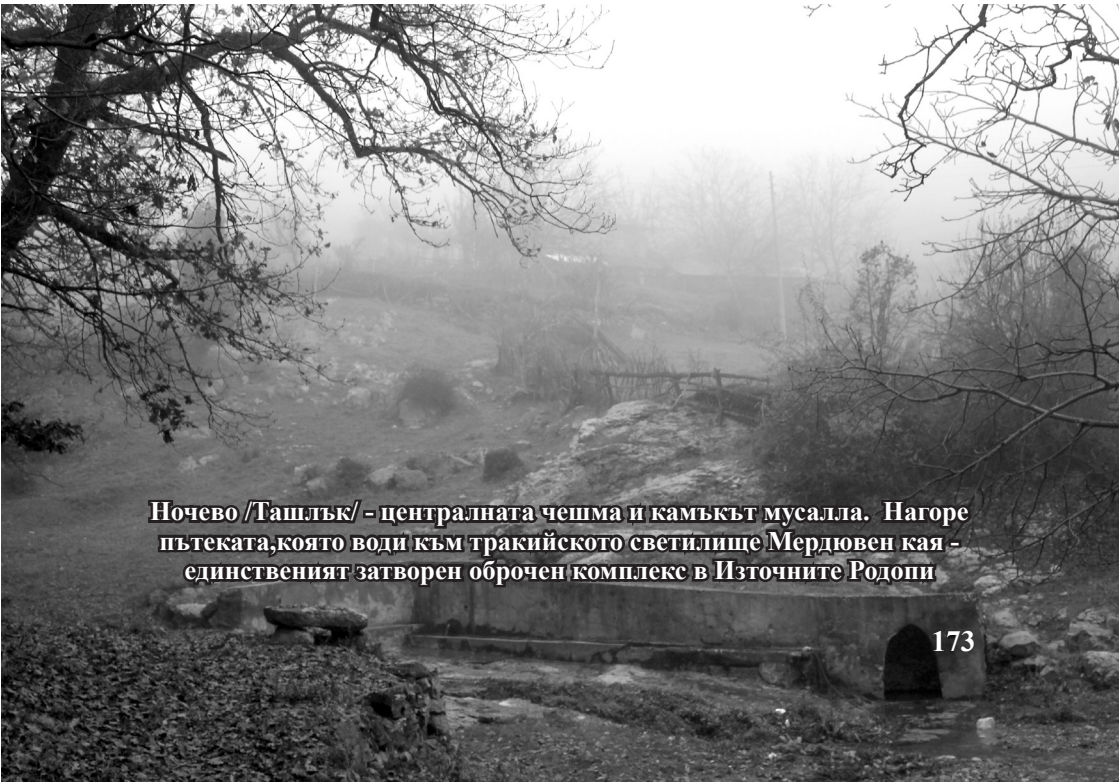

Ночево /Ташлък/ - централната чешма и камъкът мусалла. Нагоре пътеката,която води към тракийското светилище Мердювен кая - единственият затворен оброчен комплекс в Източните Родопи

стилката на шосето е обаче в състояние, което не буди никакво доверие и не вярвам някой да тръгне по него, освен ако не знае къде отива. Не знаят, че точно където е отклонението за Ночево, е границата между Кърджалийска и Пловдивска област и че точно тук е минавала и границата между Османската империя и Княжество България. До 1885 г. Ночево е в чертите на Източна Румелия. След Съединението Турция окупира Кърджалийска околия и през януари 1886 г. България се съгласява с договор тези територии заедно с малка част в Родопите около Девинско да останат в Османската империя. След Балканската война с. Ночево се връща в пределите на България. В Кърджалийско това е едно от многото чисто турски селища, останали зад граница – т.е. в българската етническа територия[1]. От онези времена, за които никой нищо от селото не помни, е съхранено само названието на една от махалите – Емин чауш. Но откъде идва името на тази махала също не знаят – знаят само, че Emin çavuş[2] е някакъв офицер. А какъв е този офицер и защо махалата носи неговото име - не се помни.[3]

Памет имат само за името на същинското си село Taşlık (Ташлък), както се е изписвало и именувало по османо-турските документи до Освобождението – „قلشا , Taşlık – 1856”[4]. Същото си име населеното място носи чак до 1934 г., когато с министерска заповед № 3775, обнародвана в „Държавен вестник” на 7 ноември 1934 г., е преименувано на Ночево. А от населено място за село е признато чак през 1968 г. с указ

---

[1] Факт е, че в Кърджалийска област преобладаващото население е с турско етническо самосъзнание.

[2] Всъщност в турско-българския речник е обяснено така: çavuş: сержант, подофицер; старшина /морски войски/ Вж. Tűrkçe – Bulgarca sözlük. Ankara, 2007. с. 389.

[3] Впоследствие доста от местните хора ми казаха, че тази махала в старо време се е казвала Помак махала.

[4] Вж. Андреев, С. Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV- началото на XX век. С., 2013., с. 197.

№ 232, обнародван в „Държавен вестник” на 26 март същата година.[5]

Ташлък на турски значи „камънак”. Първата махала, която е на самия път, носи името Памук. Памук махала официално се води към село Паничково, но местните хора я припознават към Ночево от старо време. Насред пътя за махалата се препречва първата огромна скала с дълбока щерна, която постоянно е пълна с вода[6]. След като се подмине Памук махала, следва отклонение за махала Емин чауш и пътят продължава да се спуска плавно надолу, като се минава покрай неугледна чешма, която обаче има дълъг зид - суха зидария, от добре изсечени правоъгълни каменни блокове, които създават впечатление за старинност. Има надпис с арабски букви.

Професор Фол[7] ми беше казвал, че при с. Ночево се намира един от най-големите регионални стари религиозни центрове в Родопите. И че, според вярванията на траките, всеки,

---

[5] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 182

[6] Когато правех моите обхождания, служителят от община Черноочене, който ме придружаваше, ми каза, че това е щерна и те така я водят по туристическите си реклами. Впоследствие обаче, при едно от многократните ми преминавания по този път, от местен стар жител разбрах следното: В махалата е имало някакъв каменар, който е пресметнал, че за строежа на собствената му къща ще му излезе по-евтино /”даха уджус гелди”/ да изкърти скалата, отколкото да прекарва камъните отдругаде. За да не му се скарат държавните власти и да е по-незабелязано, взел да копае не по склона, а на дълбочина и така, докато си набави камъните, отдолу започнала да извира вода и се е образувал гьол, от който започнали да поливат тютюна и да поят добитъка. За да не падне някой в дълбокото, го заградили. Постепенно историята с каменаря се забравила, докато накрая този гьол намира мястото си в туристическите справочници като „щерна”.

[7] Александър Николаев Фол /3 юли 1933 - 1 март 2006 г./ е виден български историк – траколог и филолог. Работи в областта на историята на Стария свят и на Югоизточна Европа през древността, индоевропеистиката и тракологията, историята на старогръцката и тракийската култури. Основател е на Института по тракология (по-късно Институт по тракология „Проф. Александър Фол“, днес — част от Института за бал-

който е преминавал границите на свещената територия, се е пречиствал и телом, и духом.

И мен ме обзе такова чувство, може би защото за първи път посетих това място в един мъглив ден и всичко беше забулено в някаква особена белота… И като приближиш се натъкваш на тракийски ниши, пещери или каменни къщи на сега живеещото турско население, на древни и съвременни култови съоръжения…

Последната точка на пътя опира до дългата централна чешма на селото. Няма пръст, няма кал, всичко е камък. Някакъв поток шуми през камъните и разделя чешмата от каменно погребално съоръжение - мусалла[8]. На тази каменна тераса между чешмата и обредния камък се събират всички живи

канистика с Център по тракология) на Българската академия на науките. Професор е от 1975 г., вкл. по антична и българска култура в Софийския университет /1991/ и по стара история и тракология в Нов български университет (1999). Счита се, че е бил особено близък с Людмила Живкова Бил е първи заместник-министър на културата (1974-1979), министър на народната просвета (1979-1986) и министър на културата, образованието и науката (1989).Носител е на орден „Стара планина" (2003) и на най-високото отличие на СУ — медала „Св. Кирил" със синя лента (2000). Кавалер е на френския Орден за изкуства и науки (1998). Почетен професор на Нов български университет (2003). Помня, че до последно беше много жизнен и не се уморяваше да води студентите си на теренни проучвания. Нашият разговор се проведе при едно негово идване със студенти от Нов български университет в Кърджали през лятото на 2000 година /мисля, че беше август/ в сградата на музея.

[8] Мусалла е каменна плоча, на която полагат починалите мюсюлмани. Върху нея в миналото е ставало ритуалното измиване на трупа и се е извършвало опелото. Оттук идва и името на връх Мусала в Рила. В смисъл, че който се качи на толкова високо, умира. Или който отиде на върха, все едно е на ритуалното съоръжение мусалла и докосва Бога, т.е. и вероятността да се върне /да оцелее/ е малка. Затова юруците, които са пасели стадата си в Рила, около върха, са го нарекли Мусала, като предупреждение – никой да не се качва там. Тук искам да спомена един забравен случай: Преди години направих опит да прекръстя връх Мусала на свети Иван Рилски, но предложението, което отправихме към тогавашния президент Желю Желев, не получи никакъв отговор – остана само написаното в пресата. В случая вж. в. „Македония" от онова време.

от селото, когато почине някой. Мълчат и наблюдават измиването на починалия, положен върху мусалла. Тук е, както казах, краят на селския път и символично може би показва края и на житейския цикъл. Нагоре по склона е гробището, по другия склон са изоставеното училище и все още живото кметство. По средата и още по-нагоре са каменните къщи, а най-отгоре се издига едно от светилищата на траките, наречено от местното население Мердювен кая. Такъв затворен оброчен комплекс, който да свързва най-древните вярвания и сегашните религиозни наслагвания, на друго място в Южните Родопи няма.

Merdűven kaya /Мердювен кая/ – нарочно изписвам името на турски, за да се почувства по-добре емоционалният заряд на израза. Защото смисловото значение, което влагат местните турци в това название - Мердювен кая, е „духовно възкачване”[9]. То е това, което от православната църква се нарича „лествица”.[10] И въпреки че неуките козари, които са дошли тук да пасат стадата си, са нарекли колибарското си селище Ташлък – камънак, те са отдали дължимото и на предците: Нагоре по планината целият тракийски оброчен комплекс е наречен Cin evi – Домовете на духовете.[11] А реката носи име-

[9] Тур. merdiven /мердивен/ - стълба.

[10] Думата „лествица” или „лестница” /както още казват по някои краища на Родопите/ е архаична форма и в българския език означава „стълба, стълбица”. Думата „лествица” обаче в православието има и духовна натовареност и с нея се посочва духовното възкачване. В Библията се разказва как праотецът Яков /при турците Якуб/ имал видение – стълба /лествица/, по която са се качвали и слизали небесните ангели. През VI в. такова название е получила книгата с наставления за монаси, написана от игумена на Синайския монастир – Св. Йоан Синайски. В старобългарския превод тя се нарича „Небесна Лествица”. Подробен анализ на тази книга вж. Димитър Кенанов – „Небесното безмълвие. Книгата „Лествица” от св. Йоан Синайски и нейният старобългарски превод”, Велико Търново 2013.

[11] Още едно уточнение – местните турци наричат траките „дженевите”. По-опростен превод – къщата на духовете /от cin /джин/ - дух и evi /еви/-къща/

то Улу дере – Величка.[12]

Свещената територия е осеяна с изсечени в скалите олтари, басейни за пречистване и жертвоприношения и скали с издълбани в тях ниши. Важно място в този лабиринт по всяка

---

[12] Бележка: Турците казват Tanrı ylu /Танръ иолу/ – Бог е велик. Турската буква „у" обаче е меко буквосъчетание „ио" или „йо" – иолу, и трудна за произношение за тези, които не знаят и не четат турски език. По тази причина българите, когато я пишат или изговарят, използват буквата „у" – Улу дере, но при превода се използва същинското значение на думата - велик /„ylu"/. При този случай обаче тур. топоним „Ylu dere" /Улу дере/ става „Величка река" А в буквален превод би трябвало да се нарече „Велик дере" – от тур. Улу – велик и турцизма дере – пак дере. Проблемът, който възниква тук, е, че в турския език няма женски род и отнесено към река /ж.р./ Улу /велик/ си остава „велик". От друга страна турцизмът „дере" в българския език си е останал, защото няма аналогичен превод.. За „река" турците имат друга дума - „nehri" /нехри/.

В крайна сметка на всички е ясно, че смисловото значение на топонима „Улу дере" се отнася за една река /но не река като Арда или Марица - но не и поточе/ - която минава покрай земите на велики – в духовно отношение, хора. Така е намерен и смисловият превод на български език, на това тълкуване Улу дере – в буквален превод – Велико дере: Най-напред дерето става „река". Но за да се покаже, че не е река от мащабите на Арда и Марица, а малка рекичка – на турски „дере", названието е умалително „Величка" и по този начин „Улу" – велик, преминава в женски род. В крайна сметка и на български език става ясно, че Улу дере е малка рекичка, която преминава покрай нещо велико /в случая – покрай величавите в духовно отношение траки/.

Но… тези велики неща са отминали, смалили са се – това сега е само „дере" – рекичка и някъде надолу става река… и т.н., и т.н.. Нарочно се спирам на този езиков случай – с оглед на това, че и моите студенти трябва да се научат да ровят в пластовете на топонимните наслагвания и да знаят, че от всеки наглед дребен детайл при теренните изследвания може да излезе нещо съществено. А иначе в българската география всичко това е изразено лаконично: – река Величка, която е горното течение на Харманлийска река и минава край с. Ночево. Трябва обаче да отбележа, че това са наши – кабинетни понятия – за местните хора това няма никакво значение. Ако ги питаш как се нарича реката, която минава през селото, казват: „Няма име" Е, надолу е Улу дере. Действително в този район, нагоре около Памук махала, са изворите (от много притоци) на р. Величка.

вероятност са заемали пещерите-утроби, защото плетеница от каменни стъпала и изсечени в скалите пътеки водят към тях. Според проф. /Ал./ В. Фол[13] в тези пещери-утроби само „тесен кръг от посветени аристократи са изживявали тайнството на сътворението, като са наблюдавали акта на сливането на светлината с утробния пещерен мрак. Именно този акт е вярваният от траките свещен брак /хиерогамия/ между Великата богиня-майка-Планина /Земя/ и нейния Син-Слънце" И пак според траколозите „посветените в свещения брак и сътворението запазват мълчаливо знанието, тъй като то им дава сила" да живеят в хармония с природата.[14]

Отгоре, от Мердювен кая, като сочи с ръка, сегашният кмет на селото Исмаил Шабанов[15] ми обяснява: „Отсреща Йончево, горе Паничково, айне тарафанда Емин чауш махалеси, ве Пармак кая,[16] надолу Сърница, Хасковско, и тука

---

[13] Разместване на имена или разместване на мисли…"/Ал / В. Фол". Искам да не се забравя всеизвестният факт, че Ал. Фол е видният траколог, а Валерия /Фол/ е негова ученичка, с която той започва да има връзка, когато тя му е била студентка. Впоследствие сключват брак и имат дъщеря Александра. Преди да се ожени за Валерия, професорът е имал и друга съпруга – Гинка Асенова, от която има син Калоян. Никое от децата му обаче не поема неговия път и така В. Фол разполага с архива и непубликуваните му изследвания.

[14] По-подробно вж. Фол, В. Скални топоси на вяра в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността. Институт по тракология „Проф. Александър Фол". С., 2007. с. 235, 264

[15] Исмаил Мюмюнов Шабанов /роден през 1960 г./ беше повече от 20 години кмет на с. Ночево. По моят въпросник за теренни проучвания имах да го питам: „Хубаво ли е селището и от какво се определя оценката?" и той ми отговори простичко – „Тук съм си отворил очите…" Той беше получил началното си образование в родното си село и продължил „нагоре". Но след време се отказва от суетата на света и се връща в тишината на родната земя. При моето посещение на 18.11. 2014 г., когато го и разпитах, той беше пастир на едно малко стадо и същевременно кметуваше, обгрижвайки малкото останали тук хора. Както биха казали религиозните дейци, беше пастир в буквален и в преносен смисъл.

[16] Тур. „айне тарафанда Емин чауш махалеси ве Пармак кая" - в същата страна махала Емин чауш и скалата Пармак.

малко каршидаки[17] - показва на североизток – крепостта Калето – което ние наричаме Юксек кая – най-висок връх, висока скала, тепе... Под нас, надолу, сега ще слезем да ти покажа Ин кая - Коджа ин[18], както ни дойде, така казваме"[19].

Към гореказаното добавям следното описание: Самотната скала Пармаклъ кая. Името идва от камъка с форма на човешки пръст, стърчащ по вертикала в средата на скален масив, в които са изсечени 43 трапецовидни скални ниши. Според тълкуването на някои археолози този камък има форма на фалос, един от символите на плодородието, около който е възникнало древното светилище.[20] В подножието на скалния масив има пещера, в която се вижда да са влизали прилепи. Тя е с допълнителна обработка в основата и прилича на ритуална пещера-утроба, дълбока по оста около 9-10 метра, подобна на тази до село Ненково. Светилището е изградено от траките векове пр. Хр. и е сравнително добре запазено. Пармак кая е тракийско

---

[17] Тур. „каршидаки" – отсреща.

[18] Тур. Ин кая – хралупест камък, Коджа ин – голяма хралупа, а в преносния смисъл – пещера, голяма пещера.

[19] Трябва да се отбележи, че в това обяснение има някаква логика: По данни на БФСп /Българска федерация по спелеология/, пещерата Коджа ин се намира в местността Шарапаната, с. Ночево, община Черноочене. Картокирана е под № 5374 от клубна експедиция „Родопи"-Кърджали с ръководител Минчо Гумаров на 20 юни 1985 г.. Описана е като: суха пещера, едноетажна и неразклонена с дължина 8 м и без денивелация. Турците обаче знаят и друга пещера в своето землище – Коджа ин /е-е, по-голяма пещера/ която обаче не ми показаха. Тя също е картотекирана от БФСп /Българска федерация по спелеология/ под № 4376 и е с дължина 11 м и денивелация 2 м.

[20] За местното население названието Пармак кая не е с толкова сложности. На турски „parmak" - /пармак/ - означава пръст /от ръката или крака/ , „kaya" - /кайя/ - камък. Така че за тях това е „каменният пръст" или „камъкът с пръста" – със все и едно смислово значение. „Някой го е забелязал, привидяло му се като пармак и като го е нарекъл така - така си е останало" – това е най-простото и логично обяснение, което ми даде един овчар. Защото и на мен ми се наложи да попитам къде е този „пармак". Той не се забелязва отдалече – трябва да се приближиш откъм долния край, до пещерата-вулва и в профил се вижда даже, ако ти го покажат.

светилище, намиращо се на левия склон на Улу дере, на много близко разстояние от махала Емин чауш.[21]

Наоколо има още нещо интересно: Под тази „Еминчауш махала" има малък язовир. Местните хора го наричат с много старата българска дума „Чайлък"[22] А под язовира, надолу по реката и между Чауш махала и същинското с. Ночево, има останало още едно старо топонимно название – Демир капъ (Желязна врата), което обаче не можах да проуча. Разказаха ми само, че и там са ровели иманяри и си е пак „капъ балъклънъ"[23]

В контекста на настоящото проучване е много важно да отбележа, че топонимът Демир капъ по българските земи има една характерна особеност: Той е обозначавал портите на културното средище и кодирал свещената идея за „вход и изход" към етничния „космос" в неговите две проекции – митична /идеална, концептуална – обобщителна/ и миторитуална /конкретна, веществено-сетивна/. И в случая на с. Ночево тези проекции са налице – митичната, обобщено иде-

[21] Тук давам и GPS координати – E 025°.11.089' / и. д./

[22] На езика на протобългарите „чай" значи река. Този топонимен израз и сега е запазен – примерно асеновградската река Чая. Като пример вж. Д. Ангелов, В. Гюзелев. Известия в арменски извори. стр. 121 Когато обаче споделих това с един доста буден местен жител, той вдигна ръце – „А… тогава може да има грешка, може да сме имали предвид „чаирлък", ама си казваме „чайлък". Като имам предвид обаче близкото селище Душка, което също е със много стара топонимия, по-скоро съм на мнение, че може и да съм открил забравена прабългарска дума – „чайлък" – за заграждение на река /язовир/, по думата за река – „чай". А иначе „чаирлък" си е чаирлък и означава ливади в полето. А за какво поле и ливади може да става при изворите на р. Кайлика, може лесно да се провери…. Но дори и в този случай остава въпросът – защо им е по-лесно да казват „чайлък"…

[23] „Капъ балъклънъ" – затворено за рибите. Там е теснина с малък водопад, който пречи на рибите да продължат нагоре по реката. Риба има до там. При съвременните изкуствени съоръжения – прегради по реките, винаги се оставя отделен улей, по който рибите чрез отскачания да могат да се движат нагоре по течението и по този начин да не се пречи на размножаването им.

ализирана духовност на траките, с веществените, видимите доказателствени материали /нишите/ за мито-ритуала. Оттук произтича възможността за описание на едната сфера с елементи от другата.

Според проф. Тодор Моллов, преподавател по фолклор във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий", „топосът „Демир капъ" може да обозначава различни обекти /пунктове, точки/, които са вече белязани от етничния митологичен /във фолклора-митопоетичен/ модел". Според него това са точки от „етнично усвоеното пространство /етнично землище/" и този модел за маркиране е запазил жизнеността си от времето на Първата българска държава, работел е и след „християнизацията", а в случая при с. Ночево, според мен, е налице несъмненото му усвояване и в следващите времена.[24] Все пак отново ще отбележа, че не можах да проуча на място достатъчно добре топонима.

Крепостта Калето се намира на един връх със същото име, горе-долу на половин час от центъра на село Ночево, в североизточна посока. Върхът е висок 809 м. Имало крепост (вероятно средновековна) с двойна крепостна стена. Крепостта е почти разрушена от времето и най-вече от иманярите, които са достигали дотук даже и с булдозер. Вътре в крепостта има останки от сгради, включително и от църква, на места основите са доста добре запазени. На Калето има и пещера, която се казва Чатал ин. По всяка вероятност тя също е била обитавана или използвана за ритуални нужди.[25]

---

[24] По-подробно вж. Т. Моллов. Култ и обрядност /Годишник на асоциация Онгъл Т. 2. 2001/ С., 2001, с. 241-247./

[25] По данни на БФСп /Българска федерация по спелеология/, пещерата Чатал ин /Разклонената пещера/ се намира на връх Калето, с. Ночево, община Черноочене. Картокирана е под № 2829 от клубна експедиция „Аида"-Хасково от Борис Колев, Генко Андреев и Гаврил Милев на 4 август 1984 г. Описана е като: суха пещера, едноетажна и разклонена, проходна, с обща дължина 65 м и денивелация 3 м. При източния вход са издълбани 4 трапецовидни култови ниши, а още няколко има от западната част на скалата, над входа на една малка пещера.

Слизайки надолу по склона от Мердювен кая използваме виещите се, изсечени в скалите тракийски пътеки, на места все още запазени с 80-90 см ширина. Встрани, край скалите, където свършват пътеките, се виждат гнезда от иглика. На времето в гората са пеели много кеклици, „сега няма".[26] Стигаме до Коджа ин - Голямата пещера:

Трябва да отбележим, че „коджа" в местния турски диалект има и друго значение – като се каже например „коджа адам", се има предвид голям, важен човек. Тази пещера освен в миналото и доскоро е имала важно значение за местното население. Първо, в нея личат скални дообработки и по всяка вероятност е била обитавана в праисторическо време - преди траките. Местното население е запазило преданието, че в тази и в други пещери траките са съхранявали придобитото от тях злато и че турският аскер по време на империята е охранявал тези места и са изнасяни каруци със злато. Реалният спомен за вторичното използване на тази пещера е от времето на социализма. Около 1956 година, за да не им вземат добитъка при колективизацията, хората са избягали в гората и са живеели в тази пещера. По време на „възродителния" процес, когато държавата, след като е взела имуществото на хората, решава да отнеме и етническата им идентичност, те пак побягват и пак живеят в пещерата Коджа ин и в друга една пещера, която е в същия район – Ташлък.[27] Днес в тези пещери пладнуват стадата и се крият от дъжд и слънце пастирите.

Надолу от Голямата пещера, в ниското, на полегат склон

---

[26] Отбелязал съм и този разговор, защото наблюдението на флората и фауната при теренни изследвания също дава насочваща информация.

[27] По данни на БФСп /Българска федерация по спелеология/, пещерата Ташлък се намира в местността Шарапаната, с. Ночево, община Черноочене. Картокирана е под № 5373 от клубна експедиция „Родопи"-Кърджали с ръководител Минчо Гумаров на 20 юни 1985 г.. Описана е като: суха пещера, едноетажна и неразклонена с дължина 9 м, с денивелация 1 м.

са се виждали шарапаните. Сега обаче наоколо е залесено[28] с черен бор и каменните съоръжения не личат. Шарапаните[29] до село Ночево са били три. Две от тях се намират в тази местност /под Голямата пещера/, която и самите хора наричат Шарапаните. Двете съоръжения представляват изсечени върху монолитна скала резервоари за течности с улеи между тях. Предполага се, че в древността са служили при направата на вино и са били използвани при различни религиозни обреди - има и теории, че в тях е промивана руда.[30]

Едното съоръжение е сравнително добре запазено: съхранили са се два от басейните /резервоарите/ му и улеите. Първият от резервоарите му е с правоъгълна форма със заоблени краища и е дълбоко около 20 см. Другият е с формата на полусфера /диаметър 0,80 м/ и е дълбок 65 см. На втория резервоар ясно личат два улея, което предполага наличието и на следващо ниво.

Другата шарапана е сравнително близко до първата и се намира на около 20 м от един стар път, който води нагоре към селото.[31] От нея е запазен само единият от резервоарите, но улеят показва къде се е намирал другият. Шарапаната е голяма. Има кръгла форма с диаметър на кръга около 180 см. Дълбочината е 30 см, изсечена скосено към дъното.

И на двете шарапани височината им от земята е такава, че на места стига до кръста. Третата шарапана въобще не може да се види. Тя е била огромна и нагоре по Улу дере, там където сега е селото. Но дали, защото е препречвала пътя, дали заради недоглеждане – хората гузно избягват да обясняват, само казват, че „всяка къща е шарапана", по една или друга причина е била разбита и камъните са използвани за строежи.

---

[28] Две години преди моето описание – следователно през 2012-а.

[29] От турски „şarap" /шарап/ – вино. Съоръжение за правене на вино.

[30] Това обаче не е вярно. Вж. изследването ми за с. Душка.

[31] Всъщност, ако някой иска да стигне само до Шарапаните на с. Ночево, най-добре е да тръгне надолу по пътя от центъра на селото /покрай кметството/ и ще се озове направо до тях.

Встрани от шарапаните, съвсем близко, в североизточна посока минава поток и в отсрещния бряг по един много полегат склон все още личат следите на старо селище – запазени са очертанията на хармана, където под каменен купол и сега извира вода, от която е пиело селото; запазени са очертанията на сокаците и плановото разпределение на къщите. Премерих пътя, който е минавал през обраслото селище. Беше доста широк - четири крачки. Камъните, които са ставали за градеж, обаче ги няма. Те са взети за новото селище. Останали са да стърчат тук-там само камъните на старото гробище – то обаче се намира оттатък потока, под втората – повредената, шарапана.

Наблюдавах обраслия склон на бившето селище от смълчаното гробище. Кметът на селото ми каза, че когато бил дете, много възрастна жена /"буюк анне"/ разказвала, че тяхната къща е била до шарапаните. Защо и как е основано селото на това място, не знаят – гледали са кози и толкоз. Когато са взели да орат наоколо за земеделие /предимно тютюн/ и преди, и сега понякога излизат стари лозови коренища[32]. Днес само по каменните плочи на гробовете, които са без надписи и с най-проста обработка, може да се съди, че селището е било колибарско, с прости и бедни обитатели, които са се прехранвали само със скотовъдство – предимно гледали кози. Въпреки това в гладните и разбойнически години то не е било пощадено от нападението на дребни разбойници. Предполагам, че това е станало по времето на Митю Ганев[33] – 1921-1925 година. Защото в селото се помни, че и тук Последния войвода е имал помагач: „Има-

[32] Днес всички ниви край шарапаните са изоставени и не се обработват.

[33] Митю Ганев е известен разбойник, който е вързлувал в Хасковска околия. Имал чета, с която често е помагал на крайно бедното турско и българско население, поради което причина е разполагал с широка мрежа от ятаци и наречен от народа Последния войвода. Виж повече в труда ми за с. Светлина.

ме един кръстен на Айдънлъ[34], името му е било Мюмюн". Обикновено, когато селянин се е връщал от пазара с някой лев от продажба на добитък, е бил ограбван. Понякога са идвали и турци от далечни села и са крадели момичета. Така или иначе се е оказало, че е по-добре да се оттеглят на по-защитено място навътре в планината и първото селище е било изоставено.

В новото селище, сегашното с. Ночево, през различните години е имало напъни за по-цивилизован вид. Помнят един „мухтар Юмер[35], който много се е грижел за селото", но в кои години е било това, не знаят. През 1952-а е направена голямата централна чешма с много корита, в които може да се пере и да се напои добитъкът. През „1974 година пускат тока в Ташлък". Имало е начално смесено училище, което първоначално се е помещавало в сградата, която е била и джамия. „Изучавали са география и четене и писане на български език, другото е било на турски". После до самото кметство са направили друго училище с четири класни стаи – учело се е до четвърти клас. Школото е просъществувало до 1980 година, сега е изоставено – деца в селото няма. На времето са ходели в неделя да пазаруват в с. Искра – „на един час и половина пеша", сега ходят по всяко време на пазарището при с. Паничково – на самото шосе Кърджали-Асеновград. А за неотложни нужди до канцеларията на кмета има рафт със стоки от първа необходимост и дълготрайност – захар, сол…

Селото постепенно замира. През 1968 година е било с 257 жители,[36] към 1 януари 2007 година е имало 95 жители,[37]

---

[34] Тур. айдън – светлина. Този прякор е на името на село Светлина, Хасковско, откъдето е Митю Ганев.

[35] Мухтар – селски /кметски/ отговорник преди Освобождението. Названието в Родопите се е употребявало и дълго време след това, като понякога има смисъл и на старейшина.

[36] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 182

[37] По данни на НСИ – Национален регистър на населените места в България

Хората взели да се изселват към с. Буково, Първомайско, „още по времето на комунизма" Поради намаляване на жителите през 2000 година кметството на с. Ночево се закрива и трансформира в „кметско наместничество"[38]. Кметът /кметският наместник/ ми каза, че в двете махали на селото живеят около 44 човека.[39] Събори и землячески срещи с изселниците не си правят. „Курбан се коли само на Байрям, аз курбан съм правил само на изборите. Веднъж и никога вече!" – ми каза кметът.[40]

На излизане от селото се обърнах назад: Все още се виждаше изтърбушената сграда[41] на бившето училище, все още се вееше българското национално знаме върху все още съществуващото кметско наместничество… И тази зима селото ще заспи със „Пой раз" – Северния вятър[42], и може би ще се събуди отново с беломорския полъх на „Akyel" / Ак иел/ – белия вятър, но какъв ще е утрешният ден и ще имали живот за това селище в бъдещето – никой не знае…

---

[38] Кметството на с. Ночево се закрива с Решение 22 на Общински съвет-Черноочене от 22.03.2000г., обн. В ДВ бр. 62 от 28. 07. 2000 г.

[39] Данни от 18. X. 2014 г. – когато посетих селото и разговарях с кмета.

[40] Наистина този случай го разнасяха по медиите през 2009 година: Пример: „В черноочанското село Ночево пък кметът затворил секцията и поканил членовете на комисията на чеверме, а застъпниците оставил да чакат пред затворената врата на СИК." /тази публикация е от Невена Картулева | 05.07.2009 20:12/

[41] Сградата на училището допреди няколко години е била все още в много добро състояние. За съжаление са имали неблагоразумието да я дадат за ползване на горското стопанство – те от своя страна са настанили една зима в него цигани дървосекачи – и понеже дървата са малко, те изкъртили врати и прозорци за подпалки на печките…

[42] В литературния турски език северен вятър се нарича „kuzey rűzgărı" /кузей рюзгяри/, а защо тук ми казаха „пой раз" и защо така съм го записал – не обърнах внимание.

P.S.

В селото бях благодарен да разговарям с още един местен човек – Зейнур Мюмюн[43]. Тук цитирам неговите изречения така, както съм ги записвал на терен:

/посочва нагоре към тракийските светилища/ - „Нищо не се е променило, човек е вярвал, че душата отива в небето".

- „За нишите не се спазват никакви посоки… в пещера съм виждал легнала ниша, но отгоре с пещера… само 4 ниши са голяма рядкост".

- „Намирал съм гробове с мечове и копия и гердани – трупоизгаряне – траките са имали трупоизгаряне и трупополагане".

- „Нагоре има много пещери-вулви на 1,50 м., има капаци и олтари, между пътеките, където да копнеш, излиза керамика. Намирал съм и питоси с много ситна пепел, местна керамика – едър пясък, а край тях кремък - праистория".

- „Кръгли сгради /колиби/ в тях съм намирал останки от кости на прасета. Край реката Ев кая /тур. - каменна къща/ – с огнище, в огнище съм влизал. Коритото на реката е слязло с 10 метра".[44]

- „Намирал съм шлака, над шарапаните има стопилки-бронзови, сребърни и железни – един камион шлака".

---

[43] Зейнур Мюмюн – 1969-и набор. Завършил е строителния техникум в Кърджали – по тогавашната подготовка днес може да се равнява на висше строително образование. Изключително технически грамотен, но си личеше и едно допълнително самообразование. Всъщност идването на журналиста Ненко Станев беше заради него и аз прилагам публикацията му от в. „24 часа" допълнително:

[44] Това предположение ме накара да си спомня и един друг разказ. И. М. от същото село, когато бил 24-годишен, по невнимание край с. Подкова е прегазил дете с булдозера си /всъщност детето се е качило само на булдозера в движение и така е станало произшествието/. Бил оправдан, но и много се изплашил – върнал се в с. Ночево и там бабите го водели на врачка, надолу по реката до с. Боян Ботево. Когато вървели по реката, на височината над реката видял нещо като лабиринт, вход на рудник… / който би трябвало да е на нивото на земята/. След много години се върнал да търси мястото, но не го намерил.

- „Под земята са траки, нагоре е Византия, където има траки, няма римляни. Траките познавам по монетите – Север – това е Тракия. Намерих тука в селото, при един дъжд пръстен с вълк – това са беси.”[45]

- „Нагоре, по нивите на Помак махала, сега по новото време на демокрацията взеха да казват Емин чауш махала, са намерили обица с кръстче”.

- „В крепостта /има предвид Калето/ църквата е Византия, каменни плочи има. Там са намирани глинени кандила – отгоре с три куки – бронз”.

P.P.S.

Всъщност журналистът Ненко Станев дойде с мен и заради една друга закачка, която засяга същата тема. Прилагам част от публикацията му от в. „24 часа”:

„15-годишният ученик Зейнур Мюмюн е авторът на скалната рисунка край кърджалийското с. Ночево, която предизвиква оживени коментари в социалните мрежи от месец насам. Изображението е с размери около 1 кв. м и е издялано върху гладка скална тераса на огромна и отвесна канара. Тя е част от вероятно най-големия тракийски култов комплекс, в който могат да се видят стотици трапецовидни ниши, скални гробници, шарапани и дооформяни от човешка ръка естествени пещери.

Част от рисунката представлява женска глава и е трудно забележима, защото очертанията й са плитки. Мъхът върху скалата допълнително скрива рисунката. Втората фигура е значително по-ясна. Тя е на медитиращ човек в йогийската поза лотос, под който са разположени 2 кобри и стъпала. Десетки снимки на скалната рисунка могат да се видят в социалните мрежи, форуми и сайтове. Мненията за изображенията са на двата полюса. “Уникална рисунка в скалния град при с. Ночево. Изобразява раждането! Ночево - начеване. Начало!”,

[45] Относно бесите виж Фол, В. 2007. Скални топоси на вяра в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността. Институт по тракология „Проф. Александър Фол”. София: 235, 264

е написала в профила си във фейсбук жена, наричаща себе си Антоанета Първа.

Част от любителите на мистиката свързват произхода на рисунката с най-древната световна цивилизация, за която твърдят, че е възникнала по днешните български земи. Правят се дори връзки между траките, египтяните и индийците. Твърди се, че женската глава е на неизвестна древна богиня - на Кибела или на Великата Богиня Майка. Някои от разпространените снимки са допълнително обработвани, за да се подчертаят различни знаци и символи, което предизвиква нови и най-невероятни хипотези и връзки.

От публикации и изображения в мрежата става ясно, че част от привържениците на древния произход на рисунката са си направили труда да вземат отпечатък от нея.

“Рисунките са на повече от 4000 г. Така поне беше казано отгоре на един от нашите сензитиви при първия поход”, коментира една от разпространените снимки Венцислав Стайков. Други пък споделят мнението, че рисунката е правена преди потопа. “Валерия Фол знае за рисунките. Според нея те са съвременни. Склонен съм да й се доверя”, пише от профила си Николай Нинов. Мнението му предизвиква бурна реакция между любителите на мистиката.

“Аз съм авторът на скалната рисунка. Ако знаех, че издяланото от мен ще предизвика такава сензация, щях да нашаря целия район”, призна пред “24 часа” Зейнур Мюмюн от Ночево. Той е израснал между скалите и ги познава като пръстите на ръцете си. Местните го сочат като най-добрия. “Беше през 1984 или 1985 г. Още бях ученик и обичах да рисувам, дори ходех на кръжок. Взех от библиотеката една книга за Египет. Хареса ми много и реших да издълбая Нефертити на една от скалите”, разказа Зейнур.

По-късно му попаднала книга за медитацията. “Много исках да медитирам. Ходех на скалата, седях и се мъчих да направя медитация, но нищо не се получаваше. Тогава реших поне да нарисувам медитиращ човек”, обяснява произхода на

останалата част от рисунката Зейнур. Той е категоричен, че скални рисунки от праисторическо време около Ночево няма. Според него изображения върху скали могат да се видят на 7-8 километра от тракийския комплекс край селото. Рисунките са над скални ниши. Аз ги наричам саби. Представляват дъга, пресечена с 2 черти, обяснява мъжът. Според него жалко е, че никой не се е заел да изследва района на Ночево. Тук са правени само теренни обхождания от археолози, но не и разкопки.

"Перперикон е нищо в сравнение със скалите край Ночево", твърди Зейнур. Той допълва, че районът изобилства с пещери утроби, някои от които имат и каменни капаци. "Има и останки от тракийски жилища. Те са от суха зидария, а отгоре сигурно са били покривани с дървени конструкции", твърди Зейнур. Според него краят на древното селище е дошъл след силно земетресение.

"Обикновено нишите са високо по скалите, но има и такива, които са близо до земята, а често са и обърнати обратно. Това означава, че огромни скални блокове са се откъснали и са паднали на земята при земетресение", твърди Зейнур. Според него природното бедствие е било последвано от болести. "Когато в района са дошли римляните, те са знаели, че траките са загинали от зарази, и не са строели на техните места", обяснява мъжът. Според него векове по-късно в района са се настанили византийци. "Те са били готованци. Строели са върху строежите на траките", смята Зейнур. Като пример посочва крепостта над Ночево, известно на местните като Калето. Първо стената е била построена от траките, а после основите са използвани за градеж от византийците, казва Зейнур."[46]

[46] Вж. в. „24 часа" от 23 ноември 2014 г.

Д-р Кирил Бакърджиев

Откъси от трилогията ДОГАНХИСАР – ГРАДЕЦ

КНИГА ПЪРВА
РОДНОТО СЕЛО НА КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА

Наименование на селото

Диалектното название е Дуганасър, а литературното – Доганхисар – сложна дума от две части с турско значение: доган / орел / и хисар / крепост /. Структурата на диалектното название е съгласно фонетиката на доганхисарския език, в който звукът „х“ не се изговаря. А звукът „о“, когато ударението не пада върху него, се изговаря почти винаги „у“. В точен превод на български наименованието е Орлова крепост. То не е популярно. Всички българи от съседните села назовават селото Дуганасър. Изключение прави с. Дервент, където се изговаря Дванасър. Авторите на сб. „Капитан Петко войвода“ са допуснали неточност по този въпрос, като дават название Дованасар и Дванасар.

Хр. Попконстантинов именува селото Дуван - Хисар. Той пише: „Според едно предание, това село, в старо време, се наричало Градец. Когато дошли турците и превзели онези места, преименували го на Дуван – Яшар, което на български значи: който се роди, живее. Нарекли, казват турците, селото така, защото местността била прекрасна и привлекателна, населението здраво и юначно, а земята плодородна. Малко по малко Дауван – Яшар се променило в Дуван – Хисар. На това предание едва ли може да се вярва. По-логично е названието

да се свърже със старите грамади от крепости около селото“. Авторът не е посещавал Доганхисар. Най-вероятно информацията му за селото е получена от стари доганхисарци, дошли на гости по онова време при близки хора в княжество България. Но той правилно е доловил, че името на селото е свързано с крепостните развалини, по-специално с хълма-крепост Градище. Кога е строена тази крепост, нямаме данни. През бурните векове на Средновековието тя е била обект на разрушение и възстановяване. Нейната съдба е неделима част от живота и бита на българите от котловината. Народният поет е вплел името ѝ в бележитата народна доганхисарска песен за трагичната участ на вградената невеста:

Града се гради, убава Стано,
Града Гюндера.
Денем са гради, убава Стано,
Нъщем са бори.
Дърву по дърво, убава Стано,
Камел по камел…

Във византийски хроники и български публикации Градище се идентифицира със средновековната крепост Аетос. В Устава на Ференския манастир „Св. Космосотира“ от 1152 година се споменава същата крепост като владение на манастира наред с шестнадесет села. Повечето от селищата са с християнски имена и с малки изключения те са в Доганхисарската котловина: с. Чехово, според Бакалов, по спомени на дядо Тодор Саракостов, развалините на селото са между параклиса Рангеле и Градище, с. Чернево – до 1923 година именувано с. Каракая, турско село към доганхисарска община, днес Мавропетра и т.н. Множеството славянски селищни имена показва, че през дванадесети век българското присъствие по тези земи е плътно. Същевременно във византийски църковни списъци от това време се споменава за населено място Аетос, като седалище на епископ, подведомствен на гр. Траянополис. Няма съмнение, че става въпрос за днешното село Доганхисар.

Османската традиция по наименованието на селища в завладените територии не е оригинална. Превеждат се местните названия на турски и се вписват в административните регистри. Тъй че името на с. Доганхисар е дадено в превод на Аетос (орел). В раздел „История“ наново се спираме на селищните наименования в котловината. Наред с византийското и османското название на селото, до средата на по-миналия век, доганхисарци са го назовавали Градец – умалително съществително нарицателно за градецът на Доганхисар.

Местоположение и топонимия

Доганхисар се намира в Дедеагачката планинска област на Югоизточните Родопи. Красивата планина Китка с едноименен връх и богата растителност от смесени, а на места чисти букови и дъбови гори от връх Раювица до връх Келебек, представлява кичест венец, който огражда от изток, запад и север Доганхисарската котловина с дължина около 25 км и ширина север-юг до 20 км. На югоизток планината се снижава постепенно и ветрилообразно към долното течение на р. Марица и беломорския бряг. На запад от връх Белия камен над с. Фъндаджак планината приема названието Келебек, чиито склонове по-нататък се разстилат към селата Бадома, Чобанкьой, Калайджидере. Общо планините над селото населението назовава Горния Балкан, а под селото, на юг към с. Дервент – Долния Балкан.

Разположено е почти в средата на котловината върху равнинно плато – склон на планината Китка, с постепенно снишение на юг към напречната планинска верига Сустепе.

Северната граница на селото е Бърцету, върху което е построена Абажувата ветрена удинца, западната – Долът, по който текат водите на Горната чошмя и Стерните – вградени извори. Долът до гробищата св. Никола се назовава Делииванва падина. Източната граница е правата линия от Кишкува чешма на Бърцето до Мажарув геран, южната – от същия кладенец по пътя за Дедеагач до пресечката му точка на Дола при гробищата св. Никола.

АВТОРА НА КАРТА С.П.Г.

Карта на село Доганхисар от Стою Герджиков

КАРТА ПЛАН НА СЕЛО ДОГАН-ХИСАР С ЧАЛОТО МУ ЗЕМЛИЩЕ И СЪСЕДНИТЕ СЕЛА ИЗРАБОТЕНА ПО ПАМЕТ ОТ СТОЮ ПЕТКОВ ГЕРАДЖИКО РОДЕН В СЪЩОТО СЕЛО НА 25 МАРТ 1894 ГО. АЗ СЪМ МАЛКО ГРАМОТЕН ЧОВЕК С НАЧАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ И МОЯТА КАРТА Е ИЗРАБОТЕНА ПРОСТИЧКО НО ВЪВ ВСЯКИ ЛИНИЙ ТЯ Е ТОЧНА И ИСТИНА НАНЕСЕНОТО В НЯ Е ДЕЙСТВИТЕЛНО ГР-Д-1981-ГО. СВИЛЕНГРАД УЛИЦА ПИОНЕР НОМЕР 8 СТОЮ ПЕТКОВ ГЕРАДЖИКОВ. ТАКА ИЗГЛЕЖДАШЕ СЕЛО ДОГАНХИСАР ПРЕДИ ОПОЖАРЯВАНЕТО ОТ ТУРСКИЯ АСКЕР И БАШ. НАЗ. СЕПТ. 1913 Г.

Църквата „Св. Богородица“ в с. Доганхисар

Село Доганхисар

Върху равнинния терен на Марул‘во гумну са застроени кунака, урището, амбаря, Абажувя /х/ан, Саракостув‘я ан, Бакаржувя ан. В съседство, на изток по Яново гумну са разположени: училището „Св. св. Кирил и Методий“, църквата „Св. Бугрот‘ца“, дюкяни, работилници, частни домове. Северозападно от централното хорище са махленските хорища Кавакова градина и Пенда. В източния край на селото се намират: Селската (Гурчувата) чешма, Ивилва чешма, Кръстюва чешма. Водите им се стичат в Марин дол и от там – в Гулямата ряка. В съседство на Ивилва чешма е малката поляна Мадана – Ограда.

За водоизточници, освен споменатите чешми и Маджаров кладенец, са използвани още: Кишкув геран, Кунжув геран, Педя геран, Белия геран, Селския геран, Църквин‘я геран, Илимон‘вия геран (Илимонче) геран, добил слава с меката си вода, способстваща за бързо отделяне на маслото при биене на мляко.

До Кишкова чешма са Кишкуви гроб‘е, а близо до Селската чешма са Чикърви гроб‘е с параклис св. Тодур. В южния край на селото до Дола са гробищата св. Никола, с едноименна черква-костница. По на север, край Дола, се намира параклисът „Св. Атанас“. На северозапад от селото, на пътя за с. Фъндаджак, са гробищата Прясна неделя с параклис „Св. Бугрот‘ца“, а в съседство са Белите гроб‘е. Според предание, тук са погребани българи от търговски керван, убити от разбойници. След време близките им сложили на гробовете бели мраморни плочи, от които дошло наименованието на гробището. Има още Демир‘ви и Къпинкини гробища в местността Къпините.

На изток от селото тече Голямата ряка, която се влива в Бяло море до развалините на древния град Дориск /Траянопол/. В турски карти се отбелязва с наименованието Бююк чайдере.

На запад от селото тече Малката ряка, която се влива в Бяло море близо до гр. Дедеагач. В турските карти е известна

като Ески дере.

Изворите на двете реки се намират в планината Китка, под връх Белия камен‘. Многобройните малки рекички се вливат в двете споменати реки, като скатът, върху който е разположено селото, е водораздел на водите в източна и западна посока до билото на Сустепе.

Най-близо до Доганхисар са турските села: на север: Вындажак /Фындаджак/, според едни 70 къщи, според други – 40 къщи; на запад – с. Ожикюв /Хаджикьой / - около 20 къщи; с. Каракая – около 35 къщи; на юг – с. Батурлен /Бадурен/ - около 20 къщи. По-отдалечени са българските села: на север с. Тавтажик /Тахтаджик/ - чисто българско село от около 90 къщи; на изток – с. Пишмянкюв /Пишманкьой/, чисто българско село; на северозапад - с. Сачанли, второто по големина българско село в Беломорието след Доганхисар.

Пътища

Според исторически източници от античната и късноантичната епоха през Доганхисарската котловина минава отсечка от Via Egnatia - Шапчи, Каракая, Ходжакьой, Доганхисар и по-нататък Домуздере – Фере. Пътят бил по-къс с тридесет километра, отколкото като се мине през с. Дервент. Голяма част от търговските керван предпочитала движение по тази отсечка до построяването на железопътната линия Солун – Дедеагач. Ако не се отбивали на почивка в селото, те завивали от края му, направо за с. Домуздере. В народния фолклор до днешни времена е запазена бележитата припявка:

Мър‘ излези, момне,
горе над селу!
Та да видиш, момне,
колку турци врят,
колку роби карат,
роби и робини.

От селото излизат осем пътя:

1. Път с. Доганхисар-Дервент- Дедеагач. Този път добива извънредно голямо значение след прокарване на Барон-

хиршовата железница Цариград-Солун и основаването на гр. Дедеагач след 1860 година. Околийският център от Фере се премества в новия град. Тук се установяват голям брой предприемачи и делови доганхисарци като занаятчии или търговци. В Дедеагач се основава българска прогимназия, в която учат ученици от селото. Тук след време се организира Околийският революционен комитет.

2. Път Доганхисар-Домуздере-Лъджакьой-Фере. Този път е имал твърде голямо значение, когато Фере е бил административен околийски център. По този път минавал целият търговски трафик. От друга страна този път свързва с. Доганхисар с чисто българските села от Ферeнска околия: Чемерен, Лъджакьой, Турбалъкьой, Балъкьой и др. за поддържане традиционните междуселски, етнически, църковни и просветни връзки. Голямо е значението му по време на македоноодринското революционно движение като куриерски канал за скрито движение на революционни дейци и чети.

3. Път Доганхисар-Фъндаджак-Сачанли-Гюмюрджина и Сачанли-Манастир-Аврен-Крумовград. Този път придобива твърде голямо значение през 1900-1923 година. По време на македоно-одринското движение се използва като канал за нелегална дейност с Гюмюрджинския и Ахъчелебийския революционни райони, за движение на четите от България за Тракия и обратно. По същия път през Балканската война се придвижва 11 Македонска дружина под командата на кап. Зографов на 11 ноември 1912 година от с. Сачанли за с. Доганхисар и гр. Дедеагач. По същия път от България през месец юли 1913 година пристига четата на Руси Славов. По същия път през месец септември същата година се придвижва башибозушкият отряд, който след разгрома на с. Сачанли на 9 септември разгромява и с. Доганхисар. Този път беше използван по време на гръцката окупация за движение на българските чети и бягащото българско население за България.

4. Път Доганхисар-Ходжакьой-Шапчи-Гюмюрджи-

на. Използва се за търговски връзки с гр. Гюмюрджина, но също така за нелегална връзка със селата Калайджидере, Чобанкьой, Гюмюрджина. По същия път за Гюмюрджина и България се придвижва част от населението на Доганхисар, след бягството на българските власти през 1913 година.

5. Път Доганхисар-Тахтаджик-Шапканата-Коджаеле и Тахтаджик-Г. Дервент, М. Дервент. Поддържа се активна традиционна и нелегална връзка със споменатите български села. По пътя за Коджаеле след 1900 година действа нелегален канал за Харманли и Любимец за прехвърляне на оръжие, чети и нелегални дейци. По този път през 1913 година от Курбалък войводите Маджаров и Славов преведоха за България спасеното население при гр. Фере. По този път след реокупацията на Западна Тракия от България през същата година се завърна голяма част от населението на Дедеагачка околия. Най-после по този път се движеха четите в периода на гръцката окупация 1920 - 1923 година и бе преведено бягащото българско население от гръцкото интерниране.

6. Път Доганхисар-Домуздере-Турбалъкьой-Фере. Всъщност това е част от отсечката на Via Egnatia. По този път са се движели от незапомнени времена стадата овце и едър добитък пролет и есен на паша в остров Гяурада в устието на р. Марица. По него се поддържала пряка връзка с околийския център гр. Фере. През революционните години безпрепятствено са се движели четите и нелегалните дейци.

7. Път Доганхисар-Пишманкьой-Софлу. По него се поддържали традиционни търговски връзки с гр. Софлу. Произведените пашкули били експортирани главно в този град. Поддържали се постоянни междуселски контакти от роднинско-семеен характер или революционно-политическо естество.

8. Път Доганхисар-Бадурен-Домуздере, а от тук отклонение или за с. Лъджакьой, или за Фере. След основаването на гр. Дедеагач този път изгубва значението си и служи като междуселищна връзка.

Землище и топонимия

Ако се позовем на Устава на Ференския манастир от 1152 г., трябва да кажем, че цялата Доганхисарска котловина е била притежание на манастира чак до с. Каракая, днес Мавропетра. Установените четири турски села около селото в първите векове на османското робство стесняват селището. Разполагаме с няколко топонима, които неопровержимо свидетелстват, че турските села са разположени върху земи на нашите деди. В землището на с. Бадурен има местност Кара гроп /Черен гроб/, в с. Каракая – Булгар тарла /Българска нива/, а в с. Фъндаджак – Папаз тарла /Попска нива/.

Общо взето, трябва да се подчертае, че в землището доминира българо-славянската топонимия, установена от времето на първото славянско заселване в котловината, с примес на топонимия от църковния календар, което говори, че християнството е възприето още в първите години на заселването. Има топоними, които не са свързани с българо-славянския език, а идват направо от старите местни жители траките. Твърде показателен е топонимът Пенда урище /хорище Пенда/ от името на тракийската богиня Бендида. Характеристиката на топонимите е пъстролика. Една част са свързани с географски белези на дадена местност. Друга – с определен физически белег, например Кукар чешма /кукар – нечист/, трети – антропоними, главно чешми и географски обекти, които носят лични или родови имена на хора. Има топоними, които ни насочват към определено историческо време, когато са утвърдени, например Куманово падалу в планината Кикеле – времето на Калояновия поход в Беломорието, придружен от конницата на куманите.

Интерес към топонимите на с. Доганхисар проявяват: Ст. Шишков, който в началото на века публикува 72 топонима, Попаянов – 58, авторите на сб. „Петко войвода“ – 29, без да посочват обектите. Авторите не познават структурата на доганхисарския език, поради което отделни топоними са записани изопачено и не дават представа за богатството

на езиковите форми. Разбойников и Сапунаров публикуват почти пълен сбор от 186 топоними на селото, без да фиксират географското им положение. Разпределят ги по четирите посоки на селото: изток, запад, север, юг. От тях, 109 носят чисто българо-славянски наименования, 32 - смесено българо-турски, две са неопределени: Пенда и Стерна, а останалите – турски. Авторите установяват също така, че топонимите на турски са по периферията на землището в съседство с турските села, което е нещо естествено.

За по-пълно описание на местностите по топоними смятаме за най-целесъобразно да проследим изходните пътища на с. Доганхисар и течението на двете реки.

Път Доганхисар-Ходжакьой. Излиза от западния край на селото, пресича Дола и се насочва югозападно. Вляво остава сградата на турската казарма, в която като предпазна мярка срещу въоръжено въстание османската власт настанява постоянен гарнизон от 1903 г. до 1908 г., когато бе обявен Хуриетът. В следващите години казармата е мандра, а през 1913 г. е опожарена от башибозука. Вдясно от пътя е местността Гризловка с едноименна безводна чошмя /чешма/ Гризловка. Наблизо е Костува чешма, построена от баба Петра Забунка в памет на сина ѝ Коста, починал на двадесет и две години – Коста Тодоров Забунев, чичо на починалия в Хасково Коста Забунев /Пазаитев/. Вляво е чешмата Кузна с каменни корита и обилна бистра питейна вода, която се използва от населението на Бакшова, Черкезова и Чаушева махали. На запад е местността Крушките, засадена с лозя. Следва вдясно Ягупската /Циганската/ чешма. Тук било позволено циганите да разпъват шатрите си. На север се простират черничеви градини. Сред тях е чешмата Тюлменка. Близо до нея са Чулакувата и Енджебазувата черничева градина.

Тук тече Малката река с естествени вирове в мраморното каменно корито. Мястото се нарича Белилуту, защото момите и младите жени идвали пролет и лете да белят изтъканите ленени платна. Има голям мраморен камък с четири мрамор-

ни стъпала – Стенъта, на които с дървена бухалка – копан, момите отупвали мокрите платна.

Под Белилото има мост, по който се минава за местността Арпажик – представляваща ниви и пасища. Тук е чешмата Бакържийка (още Матина чешма), построена от дядо Георги Стаев Бакърджиев в памет на дъщеря му Мата, починала като девойка на седемнадесет години. На северния край на местността се извисяват многовековните Райкови гръмве (дъбове).

Близо до чешмата Кузна се отделя път за гр. Дедеагач, който слиза по течението на Малката река. Отгоре надолу по нея са построени следните удинци /воденици/: на Кръстю Райкулев, Апостоловата, Шенковата, Коюмджиевата /майстор Ивановата/, до Белилото е на Коста Янакиев, последната е на Янайко Янайкев.

След пресичане на Малката река ходжакьойският път навлиза на запад в местността Селищету, която представлява ниви и между тях грамади от камъни. Местността се простира до р. Адъдереси. На север са Маркова чука и Суркови ниви. По предание селището е било село, което през османското робство е преместено в днешната местност Малък Доганхисар. В селището се намира чешмата Самбашовка, а недалеч от нея са Сюлевите извори, вградени като стерни.

Пътят пресича р. Гарагашка и навлиза в местността Адъта, която представлява работни равнинни площи. Вдясно до реката са стари гробища, вероятно на старото село. На запад Адъта е ограничена от р. Адъдереси. След пресичането й пътят навлиза в ходжакьойското землище. В р. Адъдереси има голям вир с наименование Гюлмаз, в който през лятото, при втората стрижба на овцете, скотовъдите ги къпели. Тука се намират бърчината Сиврията, изворът Косбунар и местността Каракуша. Бърчината е обрасла със зеленикова гора. В южния край на Адъта се намира чешмата Пелтечка. В близост до нея са Пелтекувият, Аймановият, Валжувият и Делигьоргювият ягъл. Адъдереси е богата на риба мряна и сладки речни раци.

Придвижваме се по отклонението на пътя за Дедеагач до чешмата Кузна. Той минава близо до Гьоргюва чешма вдясно под Райкова чука и слиза в Малката река до Арнаутвата воденица. Под нея се намира Пеюв скок /водопад/. Долу е голям вир, който изобилства от риба аел - Anguilla /змиорка/. За топонима на водопада се разказва следната легенда. В старо време наблизо бил ягълът на чобанина Пею. Той се славел се като пъргав, силен и снажен момък. Един ден сред младежите чобани от околността се повдигнал въпросът дали някой би се наел да прескочи водопада. Пею заявил, че може да го прескочи с два овена под мишници. При скока брегът се подронил и Пею загинал трагично във водопада.

До Пеюв скок в Малката река се влива рекичката Муржила, чиито води се стичат от Длегата чешма, с големи вирове в каменното корито и чиста кристална вода. По думите на дядо Тодор Чакалов тя е естествен резерват на рибата змиорка.

До чешмата са Брашникувият и Кисекчувият ягъл. Югозападно от Пеюв скок, оттатък реката, е местността Оршите, а на запад от нея са Касапвите ниви и гористият склон на планината Келебек – Чепелка. Вляво на реката е местността Гюзлета. Тук са Ташакманувият и Гюл‘мезувият ягъл, а също така двата обли хълма: Малку и Голяму Калище /кале/ с руини от крепостни съоръжения по тях. Наблизо планинските склонове от двете страни на реката са притиснати и се образува теснина, известна с името проход Оревът /Ореха/. В съседство с реката е местността Бакчета, където излиза прекият път Доганхисар-Дедеагач. Тук през 1905 г. бил убит зверски големият доганхисарски революционер, член на Околийския комитет в Дедеагач, касиер на революционната каса в селото Кирю Челеков.

Нека сега тръгнем по прекия път Доганхисар-Дедеагач. Той излиза от югозападния край на селото. Пресича Дола при параклиса „Св. Атанас“ и навлиза в Илжицките лозя в съседство с местността Крушките. Минава край Илжицките чешми. На запад от тях е билото на възвишението Варатца. На

югоизток се простира местността от ниви Пуляната, известна като Горната и Долната поляна, разделени от слабо възвишената Пулянска бърчина. На юг Пуляната е ограничена от Чуките. Тука се намира Турникувият ягъл, а в близост с него е местността Чонгара. В местността Поляната се намира Паралията нива, собственост на Груд Жожев Попчев. При оране били открити златни монети /антики/ с образ от едната страна на кукумявка – емблемата на древна Атина. Често след проливни дъждове по тези места откривали заровени монети.

По-нататък по пътя, вляво, са ниските равнинни площи от ниви – Кутелету, чешмата Кючучка, Бакържувя чеир и хълмът Маринова чука с развалини от стари крепостни стени и параклиса „Св. Марина“. Всяка година на 17 юли по църковния календар – Деня на св. Марина, жените от селото ходят с колаци, палят свещи, прекаждат с тамян, ако има свещеник – прави се молебен, след което колаците се разчупват и раздават. Тука са още Иванчувите чукаре, Шокаруви ниви, Кадън дере, Чалък тепе и Дирлайвия врис /извор/. В местността Бакчета край Малката река пътят се слива с отклонението от Ходжакьойския път. Вляво от реката е местността Сливките, а насреща – оттатък реката – Бостанлъка, който от юг се огражда от Чепелка. На границата със с. Дервент е Алекшувата воденица, собственост на същото село.

Пътят за с. Фъндаджак излиза от северния край на селото. Той минава край Горната чешма, Чакалувите и Сапунаревите хармани. Вдясно са: Белите гробе, западният склон на Бърцету и местността Сгурету, за която има предание, че тук била топена руда. Следват Райкулвата бакча, Камушвата бадемова градина, Попвата и Бакшувата ниви. В съседство с тях е Малък Доганасър - местност, обрасла със стара гора и между дъбовите дървета – грамади от камъни на разрушени жилища. Според предание тук били установени хората от Селището, а след години се преместили на земята на днешното село Доганхисар.

В източния край на Малък Доганхисар се намира Сапу-

нарвият ягъл, а на север от Ривуви ниви е могилата Гробът. По-нататък следва билото на Липувца, обрасла със стара смесена гора. Източно се намира Райкулюв бурун, а зад него до голямата река е Карабашвата нива. Вдясно над Липовица е вече Фъндаджакско землище от стари изоставени лозя и пасища.

От лявата страна, след като пътят напусне селото, се намира гробището Прясна неделя с параклис „Св. Богородица“. Недалеч от гробищата е Гьоргюва чешма. Следват Киркуви чеире, Стаюва чешма, Касапвият ягъл и Касапвата кория. Между пътя и Малката река е Попвата нива и местността Кургалъка с красиви и буйни гори. Тука е изворът на малката рекичка Кърсанга. Тук е също така Гюведина падина, изворите на която се намират при Зарвият ягъл. По-нататък пътят навлиза в Папазтарла на Фъндаджакското землище, където е Мучувият ягъл - на турчин от същото село. Вече на билото на планината Китка се намира вр. Белия камен /камел/. Под него е един от изворите на Малката река. На запад са по-ниският връх Старцету и Келвълчув кедик. Тука е гористата местност Янкувица – с грамади камъни и следи от старо селище. Също така тука е един от големите извори на малката река Капеода. Наблизо е Миув /Михов/ кедик. На юг от Янковица са Петрувите колиби. На запад от връх Белия камък вече по билото на Келебек планина са Саржалувите пуляни – богати пасища. В южните склонове на планината са изворите на реките: Гаргарашка, Адъдереси и Ходжакьойска, всички те са притоци на Малката река.

На запад от Янковица е Жожува чука. В подножието й се намират ягълите на: Митрю Чакалув, Миу Янкалув, Стамат Караматев, Стоян Яламов, Кирю Карамитрев. По-нататък е местността Арман кедик. В западния край на тази местност, отвъд малка рекичка, приток на Гаргарашка, са друг Караматев /Гаматев/ ягъл и гробът на Коста Грузданкин, първата жертва на турския башибозук през 1913 година. Тука е Ялабуковият ягъл. Оттатък Турската чука, зад р. Адъдереси

е Грущиловият ягъл, а на север от него е местността Кюплюджа /от кюп – голяма глинена делва, каквито се намират много често при оране/ и едноименната чешма Кюплюджа. На запад, вече в съседство със землището на с. Каракая, са местностите Янък тарла и Булгар тарла, Демир капъ и Икизят гръм. Тук, в горното течение на Малката река, в каменното й корито се намират двата вира: Бъчвата и Сивидата. През 1912 г. в последния се удавил младежът Иван Жанков.

Пътят с. Доганхисар – вр. Китка се спуска от източния край на Бърцето и селото. Вляво е лозарската местност Какача. Пресича Голямата река при Карабашовата тепавица, минава през местността Пичигъза, пресича Сарпдере и излиза на вр. Китка до Гулямия гръм с карталово гнездо и Карталувия врис. На северозапад от върха до вр. Белия камък билото на планината е поляни с тучни пасища. Нарича се Тукмалъеле. Склоновете на юг са обрасли с величествени дъбови и букови гори. В местността Пичигъза, до Голямата река, е скалистият връх Камберкая, а в подножието му е Жанкувият ягъл. В съседство е местността Бижурца /още Бижуруву бърце/. Под вр. Китка е Мадемят, рудник за оловно-медна и сребърна руда, експлоатиран до 1912 година от западни фирми. От пътя за вр. Китка при Карабашовата тепавица на Голямата река се отклонява път за с. Тахтаджик. Катери се в североизточна посока по стръмните склонове на планината сред кичести гори. Излиза на билото при Двата гръма и Славчувя врис, откъдето се спуска към селото, разположено край едноименна река.

От Двата гръма, в югоизточна посока, билото на планината и склоновете й до Голямата река се наричат Бойкува пуляна. Близо до реката са Милушвите ниви и двата Сапунарви ягъла. В съседство на Бойкова поляна са местностите Пирели бурун и Елешница. Следват възвишението Аливу бърце и Алива падина. Наблизо е дълбоката падина Бакара, където след башибозушкия погром на селото през 1913 година са намерили подслон много семейства до реокупацията. По-на-

татък по билото се стига до вр. Раювца. Тук планината носи древнославянското наименование Кикеле. Под вр. Раювица е местността Кадърца, в съседство – Узун бурун, а насреща е Кумануву падалу – стръмен връх. В подножието му са Абажуви кулиби и Карабаквият ягъл. Наблизо е падината Раздолету. В северозападна посока се спуска гористият склон Ушувица. На горния край се намира красивата местност Св. Илия, с едноимен параклис, където всяка година на Илинден доганхисарци провеждат традиционен събор. Наблизо са Кишкув ягъл, Гъркови ниви и Гъркува чешма. Под чешмата е зеленчуковата градина на Демир Грозев Мавров. От чешмата към Голямата река се спуска голямата падина Оршки дол. Мястото е диво и непристъпно. В трагичните есенни дни на месец септември 1913 година тук са намерили убежище много семейства.

В планината Кикеле се намира местността Мурата, а в съседство са горските масиви Каракуша и Данекидия, където оловноцинковата руда и слюдовите находища са на самата повърхност на земята. На изток са разположени Падалата. Между Бакара и Оршки дол, близо до Голямата река се намират Карамитрювят и Гайдажувят ягъл. Представител на последния род в началото на века е талантливият гайдар Енчо Петелчев. На изток от Оршки дол е скатът Голакът, обрасъл с голяма гора. Склоновете му, в близост с Голямата река, са потънали в пищна целогодишна зеленина от драналика и кумбарика. В подножието на Падалата е ягълът на Кирю Педев. На югоизток от Кадърца са трите дълбоки падини – Кертемите – с отвесни скали и пещери в тях, скрити във вековни гори. Тука през 1923 година се събирало бягащото население от гръцкото интерниране, после превеждано от четите в България. Тук е извършено и злодейското убийство на Демир Саржев. На югоизток са гористите местности Курбалък и Сърбина, известни като база на избавеното българско население при Фере през 1913 година, откъдето Маджаров предприема бележитя трагичен поход за превеждане на спа-

сеното население в България. Наблизо са Армагана и Саржува колиба, свързани с масовото избиване на жени и деца от гюмюрджинските села през трагичната 1913 година, описани от проф. Милетич.

На запад сред гористи местности е Косдере, където са намирали приют четите през перода 1920-1923 година. От Кертемите води началото си р. Гюмлю, преминава през равнина от работни площи със същото име. Влива се в Голямата река срещу с. Бадурен. Западно от Армагана е Армутливата колиба.

Пътят за с. Пишманкьой се спуска от източния край на селото до Селската чешма, минава край Кръстева чешма, пресича голямата река под Сиракувата воденица в посока североизток, после пресича Косдере, минава край малките хълмчета Малка и Гуляма Алъла, под Ивилова колиба и край Чалтъктепе, пресича р. Гюмлю и излиза в Пишманкьойското землище до Келстамувия врис.

Нека сега се спуснем по поречието на Голямата река, където пресича пътя с. Доганхисар – Китка при Карабашвата тупайца /тепавица/. Целта е да бъдат описани местностите отляво на реката към планината Китка и отдясно на реката. Под пресечката е Абажувата воденица с тепавица и дръща. Вдясно от реката, до Бърцето, се простира местността Печин – Кочин, хълм, обрасъл с древна гора от клен, габър и зеленика. Тук се намира чешмата Памачка, с два чучура, от които струи обилно кристално чиста вода. В съседство е Риганьова падина с богата растителност от риган /Origanis Vulgaris/. Всяко лято до 1922 година Мавер Радиков, Стаю Бакърджиев и Георги Коюмджиев /Миалката/ монтирали казани за дестилация на риганово масло, което се търсело твърде много на пазара.

Там, където се влива рекичката на Риганьова падина в Голямата река, се намира Памаквата воденица, комплектована с дръща. На южната страна на падината е Неделкувата чешма. По-надолу по реката е Чикървата воденица с тепавица. Насреща вдясно е местността Огредите – масиви с лозя. По-на-

татък са местностите Саета и Лъките, заети с лозя и черничеви градини. Тука е чешмата Кадийка. Брегът край реката се нарича Перилата. Тук жените идвали на пране. Следват местностите Кременьоунище /Кремъково огнище/ и Йовчуви лозя. Отляво на реката, където се влива рекичката на Оршки дол, се намират Варбалувата воденица и тепавица. Оттука надолу каменното корито на реката на места е издълбано и образува така наречените Райманувиви вирове. В източния висок бряг са Райманувите дупки, има пещерни входове, а може би стари рудни галерии, в които децата ловели прилепи. По-надолу, където се влива рекичката от чешмата Рангеле са Петелчувата и Шенкувата водениции, собственост на двама стопани. Срещу тях, вляво на реката е Янув орев (орех), многовековно дърво, за брането на който се събирали представители на десет рода. Недалеч от него е единичната висока канара Комнюв камень. В съседство на него е местността Къпината – стари изоставени лозя с единични орехови и бадемови дървета. През местността протича Мадемдере. В източния край се намира ниското връхче с наименование Съ-надиица. Следва красивата гориста местност Козалан. Тук се намира многовековен единичен бор. От коренището му блика изобилна кристална вода. Изворът се тачи като обител на св. Андрей. На календарната дата 30 ноември жените, придружени от деца, идват с колаци, палят свещи, прекаждат с тамян. След това разчупват хлябовете и взаимно си правят раздаване. Югоизточно е Редата – редица от високи канари, а по-нататък е местността Аккайряк. Следва Айдаровата воденица, а при устието на Марин дол е Атипувата воденица, чийто собственик е от с. Бадурен.

Пътят Доганхисар-Бадурен излиза от селото в южна посока до Маджаров кладенец и се насочва към чешмата Щербювица до Дола. Вляво са чешмата и параклисът „Св. Рангеле“ /Архангел Михаил/. Разположени са сред голяма поляна и вековен бряст до чешмата. Параклисът се почита извънредно много от населението на селото. Голямото честване се прави

на Рангелувден – 8 ноември. Според едно предание, болярин-ът от крепостта Градище в празнични дни по подземен път идвал да се черкува в параклиса, а според друго – в черква-та „Св. Никола“ по път, постлан с чувь /кадифе/, придружен от войници с вдигнати маждраци /копия/. Нафората вземал с върха на копието, което майката на болярина преценяла като греховно, но синът не се съобразявал с мнението й. Недалеч, в южна посока, е хълмът Градище със стръмен източен, южен и западен склон, с развалини от крепостни съоръжения.

И така пътят минава през Бобеву и Маврову бърце, свива под Градище, минава през поляната Чинилата, пресича рекичката на Марин дол и излиза на параклиса „Св. Гьоргю“ в северните склонове на планината Св. Георги, край Църквините чеире, пресича р. Акманджадереси и стига в с. Бадурен.

Пътят Доганхисар-Домуздере е отклонение от бадуренския път при чешмата Щербювица. Взема югоизточна посока, минава край чешмите Челечка, Тупачерка, Костува, Патрачка, Пандърка и Бейлицкия чеир. Вляво, към Марин дол, са Каравълковите лозя и Зюбервата зеленчукова градина. Стига се до Малаквия ягъл. На юг от него е местността Цервету, /Церовете/ с едноимен извор – стерна, ниви и балкан. Тука е още Матина чешма и Попвата зеленчукова градина. След това минава близо до Дирлайвите колиби и пресича р. Акмаджадереси. През Янайкевия кедик и Кюлюнккая слиза в бадуренската местност Юреня. По-нататък продължава за с. Домуздере.

На юг от Церовете, по посока изток-запад, към Малката река се простира билото на планината Сустепе. В северните и склонове има голям извор – Бялаодъ, и в близост параклис. От тук води началото си малката река Бялаодъ. От лявата й страна е местността Мисирликя, където вирее отлична царевица. Реката тече на запад и се влива в Малката река. В подножието на северните склонове на Сустепе се намират Черкезвите, Катранжувите и Стамболовите колиби. Стамболът тук е имал пчелин от 300 пчелни семейства. На изток от Сус-

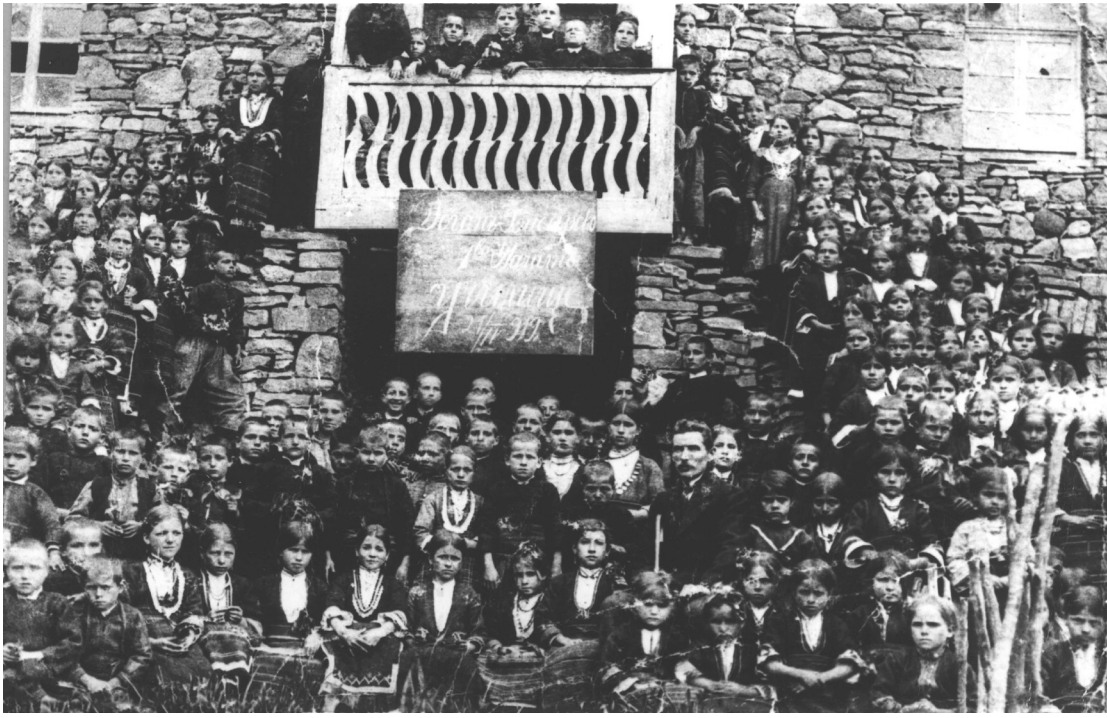

Ученици от с. Доганхисар пред училището „Св. св. Кирил и Методий“ през 1919 г.

тепе е бърчината Габрувца. В западните склонове са Чикъряновата колиба и Кукар чешма. Водата й е жълтеникава, блудкава на вкус. Преценя се, че минава през подземни пластове с минерали, от които добива цвят и вкус. Източният склон на Габровица е известен с името Бижурца. Тука расте много божур. Всяка пролет, в навечерието на празника Св. св. Кирил и Методий идват учениците, берат букети и правят венци за училището. Тука растат още паламудови дървета (Quercus aegilops). Има богата варовикова кариера и варница за печене на вар, поради което местността се нарича Киречликя. Има и една колиба за подслон – Пандървата колиба. Между Чикъряновата колиба и Малаковият ягъл са Върлите падини, водите на които отиват в р. Акмаджадереси.

Съгласно отбранителния план на селото при нападението на турския башибозук на 9 септември 1913 година населението се изтегля на Сустепе. Оттука с горчива мъка хората наблюдавали вечерта заревото на горящото село.

АВТЕНТИЧНИ РАЗКАЗИ НА БЪЛГАРИ ОТ БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ - УЧАСТНИЦИ В СЪБИТИЯТА ПРЕЗ 1913 - 1923 г.

КНИГА ВТОРА
РЕПУБЛИКА ДОГАНХИСАР-ГРАДЕЦ; ЗАЩИТА И РАЗГРОМ

Тъжна хронология

Българският комендант на войските между р. Места и р. Марица, полковник Кърджиев, със седалище в гр. Дедеагач, на 9 юли 1913 година издал заповед войските и администрацията да се изтеглят в България. В гр. Гюмюрджина нямали известие за напускане. Командирът на гарнизона полковник Кирков, околийският управител Москов и кметът на града Анастасов насила задържали военните части и администрацията. На 10 юли и те получили заповед, че трябва да напуснат Гюмюрджина. На 11 юли в града пристига полковник Кърджиев с план за взривяване на грамадните складове със зърнени храни и артилерийски снаряди. На 12 юли нашите войски на брой 3000- 4000 души /7-а погранична дружина и опълчение/ започнали да се придвижват по шосето за Маказа.

На 11 юли близките села до градските центрове получили официално известие, че властта се изтегля и тези от хората, които се боят от башибозук, могат да тръгнат след войската, която щяла да спре в Гюмюрджина и да дочака населението. На 13 юли сутринта складовете били взривени. В 10.00 ч. войската, без да дочака населението, напуща град Гюмюрджина. Към 12.00 ч. същия ден турците, предварително организирани, въстанали и пресекли пътя на керваните българи към града. Започват грабежи и жестоки убийства.

На 14 юли в безстопанствения град Дедеагач дебаркират гръцки войски. Турският башибозук, предварително организиран, напада, ограбва и опожарява десетки български села.

Хиляди бездомни семейства се приютяват в Доганхисарския балкан, търсейки закрила в най-голямото българско село на Западна Тракия, където на помощ на населението се отзовават четите на Димитър Маджаров и Руси Славов. В крайна сметка село Доганхисар е застигнато от същата грозна участ като останалите села.

Защита и разгром на с. Доганхисар

А. Армутлиев: „На 9 септември 1913 г. по обед излизахме с А. Карамитрев от общината на с. Доганхисар. Посрещна ни Коста Грозданкин от околоселската охрана и пастир на селските говеда. Той ни съобщи, че забелязал голяма маса от хора да се придвижва към Доганхисар откъм турското село Фъндаджак. Какви са, не можа да ни каже. Само се белеели, като че облечени в бели ризи. А. Карамитрев го върна да проучи дали са българи, или турци. След разгрома на с. Аврен очаквахме в Доганхисар да пристигнат жителите му. Беше изпратен Стамо Челеков да извика Маджаров, който веднага се отзова. След кратък разговор беше решено да се обяви тревога и ако почне бой, да се бие камбаната, за да може населението да се изтегли към Сустепе. Маджаров замина за Варатцата, където беше разположена на позиция четата му, а аз, заедно с А. Карамитрев, П. Марков и други, заминахме по посока на височината Арпаджик на предварително определени позиции, откъдето очаквахме да дойдат турците“.

Тук по протежението на чешмата Кузна, Вятърната мелница, Бърцето е известно, че са били на позиция: дядо Митрю Саръкостов, синът му Вълчо, Стаю Педев, Кирю Педев, Яно Туков, Яно Делимавров, Пею Гърков, Митрю Аркумарев, Георги Делиев, Недялко Беделев, Стою Шопов, Стамо Мизамов, Митрю Цървенилов, Стамо Армутлиев, мерхамлийци и други. А. Армутлиев продължава по-нататък: „Заехме позиция. Не след дълго срещу нас се зададе човек по бели ръкави, без оръжие. Вървеше бавно. А. Карамитрев му извика със силен глас да побърза, за да разберем какъв човек е и какво иска. Човекът не промени хода си. След него започ-

наха да приижда̀т много въоръжени хора. Разбрахме, че са турци. Местността беше открита и изложена на нашия огън. Турците изглежда̀ прецениха, че са в неизгодно положение и бързаха, с прибежки, след невъоръжения турчин, бегом, да преминат това място и да се настанят в коритото на Малката река, където вече щяха да бъдат неуязвими за огъня на нашия ляв и десен фланг. А. Карамитрев, съвместно с Ивил Калоянов, решиха да дадат сигнал за бой с единични изстрели. Посрещнахме турците със силен залпов огън. Те дадоха много жертви и се оттеглиха обратно в гората. Направиха втори опит, но и той излезе неуспешен. Третия опит направиха в гъста многочислена верига. Командваше ги турчин на бял кон. Там, където веригата се огъваше, препускаше командирът, викаше, ругаеше, но падна, прострѐлян от наш куршум. Като видяха това, турците пак се оттеглиха. Настъпи мъчителна пауза. Помислихме, че са се отказали и са се върнали назад. Голямо беше учудването ни, когато чухме честа стрелба в тила на четата на Маджаров. Тя бързо напусна позицията си. С усилен ход се отправи към Илжицките чешми. Яви се смут. Оказа се, че турците са направили обход по течението на реката, далеч от обсега на нашия огън, и се явиха в гръб.

След изтеглянето на четата и в нашите редици по линията чешмата Кузна, Вятърната мелница и Бърцето се появи безпокойство. Турците използваха това положение и със силен бяг минаха откритото пространство и се настаниха в коритото на Малката река, като почнаха обход и на десния фланг. А. Карамитрев, като видя, че има опасност от обкръжаване, нареди да се хвърли в коритото на реката единствената ни ръчна бомба, направена от Стамо Челеков, и даде заповед за изтегляне към източния край на селото. При изтеглянето ни, на стотина метра зад Варатцата, срещнахме дядо Караникола от Мерхамли, натоварен с една торба патрони на гърба, която току-що донесъл от същото село. Като ни видя, че отстъпваме, почна да вика с висок глас: „Еее-еей, хорааа, къде бягате, брей? Затова ли ви нося джепане чак от Мерхамли“?!... Ми-

наващите край него вземаха патроните с шепа. А той, горкият, с втренчен поглед, с широко отворени ръце, с яростен глас изпсува на турски: „Аврадънъ сиктимини кьопеклери, янгън миллет – Мамицата ви кучешка, изгоря народът!“ и покрусен, тръгна след нас.

Преценихме, че турският отряд беше не по-малко от 2000 човека. Отбраната на Доганхисар продължи около пет часа, от 13.15 ч. до 18.30 ч. През това време цялото население, жени, деца и стари хора, се изтегли към местностите Оршки дол и Сустепе, а само малка част към Косдере. Благодарение на добрата организация и дисциплина както по време на евакуацията, така и по време на сражението се дадоха малко жертви. Простреляна беше от случаен куршум баба Райковица. Не се завърна Коста Грозданкин. Загина, с пушка в ръка, със смъртта на храбрите, дядо Митрю Саръкостов, четник от първата чета на Петко войвода. Падна убит дядо Ангел Чикъров. А дядо Иван Петелчев, дългогодишен общественик и революционен деец, който неведнъж е спасявал селото от надвиснала опасност, стар и сляп, останал с бабата си вкъщи, пада убит от удар с приклад на пушка по главата, нанесен му от турчин след нахлуване в селото. Четата и всички въоръжени защитници се изтеглихме на Сустепе, където беше събрано населението. Ние се пръснахме да търсим семействата си, а Маджаров и другарите му заминаха за с. Домуздере“…

От този момент нататък съдбата на доганхисарци се прелива в общата съдба на българското население, което търси благоволението на западните консули за спасението си. През следващите дни кервани хора от горските лагери, заедно със стадата си, се насочват към пристанищния град Дедеагач. Това движение, в основни линии, завършва около 14 септември. Голяма част от доганхисарци, пък и хора от другите села, приемат с несигурност и подозрение установяването в Дедеагач. Остават по балкана. Връзката с града се поддържа. Цари сравнително спокойствие до 19 септември, деня, в който гърците предават града на турските автономисти.

Плененият керван тръгва за Фере

Мавер Калоянов Радиков: „Народът се беше събрал при казармите в гр. Дедеагач. На 23 септември, когато башибозуците го подбраха да го карат с бой, дигна се такъв сърцераздирателен общ вик на многохилядна тълпа, че цял Дедеагач потрепери. По пътя от казармите до града убиха десетина човека, между които синът на Комню Домусчиев – Калоян Комнев на 19 години, и двамата му зетя – Кел Митрю на 28 години и Кирю Митрев на 25 години. Техните скелети стояли месеци наред на сто крачки от гарата, наполовина заровени от самата им майка, която като ги видя един върху друг заклани, след три дни умря. Понеже не могла хубаво да ги зарови, пак се отровили и така си останали. В самия град мнозина загинаха: Вълчо Чикъров заедно с жена му убили и ги прикрили в един куп беловина от царевица, близо до болницата в града. После българи ги заровили. В българската махала имало много убити, аз познавам двама: един от Доганхисар, на име Ивил, а другият е от Сачанли – и двамата убити пред къщата на Ярък Бакчеджи“.

Никола Кирев Дирлаев: „Дойде България и селото заживя спокоен живот. Лошо стана, когато съюзниците се скараха. В селото дойде известие, че турците идват отново. Кирю Сираков беше по това време кмет на гр. Ипсала. Изпратил една група доганхисарци в Кешан на разузнаване, да разбере дали е истина. Между тях бил и Кирю Анадолиев.

Нашите първенци организираха тогава постове около селото. По това време бях чобанин. Бравите смесихме с бравите на вуйчо Стамо и се прехвърлихме в местността Данекидия. Когато турците нападнаха селото, отново ги разделихме и отидох в местността Сустепе. Тука смесих нашите брави с бравите на кумеца Георги Кочев и брат му Атанас. Към нас се присъедини и Петко Ялабуков с неговите брави. Тука се събраха хората след запалването на селото. Гръцкият консул казал да идем в гр. Дедеагач, уж от там щели да ни изпратят в България. Но той ни излъга. Предаде ни на турците.

Аз тръгнах с майка ми и всички хора към града. Багажа сложихме на едно магаренце. На него беше качен по-малкият ми брат Стаю. Татко участва в сражението с турците за защита на селото. След нахлуването им в селото се прибра при нас. В Дедеагач имахме един чичо Кюсе Стамат, касапин, женен за гъркиня. Отседнахме у него. Тук докарахме и стоката. След известно време дойдоха турците. Една сутрин оградиха града и казаха: - Хайде, всички да излизат! Подкараха ни за Фере. С нас караха и стоката. Хората бяха от селата: Доганхисар, Сачанли, Окуф и др. Дервентци бяха избягали в България. Домуздеренци не слязоха в града, а се криеха в местността Кочковден. При тях беше четата на Р. Славов. Турците бяха башибозук. Облечени бяха различно. Главният им командир имаше кюляв на главата. Когато излязохме при с. Лъджакьой и минавахме през черничевите градини, вуйчо Стамо Чакалов се спря край пътя. Един турчин от охраната му каза: - Защо не вървиш? – Чакам семейството си. То е назад. Като отмина турчина, спусна се в черниците и избяга. От там, по реката, отива в село Дервент при четата, която се готвела да направи смут при Дедеагач и да отправи хората към балкана.Вуйчо казал: - Какво чакате? Народът отиде! – Къде? – За Фере. – Къде може да бъде тази вечер? – Най-вероятно в с. Урумжик.

Народ, стока, всичко вървеше заедно. Окуфци пътуваха с колите си. Нощувахме в с. Урумжик. Обраха народа. Разпискваха жените цяла нощ. Татко се спотайваше и викаше: - Мълчете! Сутринта тръгнахме. С нас вървеше Кръстю Чакалов. Беше ни чобанин. Рече на татко: - Ще бягам. По едно време чухме изстрели. Татко рече: - Убиха Кръстя! И действително, Кръстю остана близо до с. Урумжик, простреляна на един бряг, когато се опитал да го прескочи.

Ние, с други семейства, бяхме в челото на колоната, размесени със сачанлийци. Пред нас вървяха двама турци с коне. Щом наближихме гр. Фере, те завиха към р. Марица и изчезнаха от очите ни. Чу се изстрел. Гледаме един от изчезналите

конници се появи, маха с ръка на турците и вика: - Бягайте, бягайте!... Другият бил прострелян. По едно време турският големец каза към народа: - Ятанъс! Гелиора сезин копуклар, ама бизгене куртулуджайс, булгара юладжайс. /Легнете! Идват вашите нехранимайковци. Не бойте се. Ние ще ви избавим и ще ви отведем в България/. А пък те ни караха в Гяурада да ни изколят. Изплашихме се. Хората помислиха, че ни е устроена клопка. Отпред стрелят, отзад стрелят, хора падат, покосени от куршуми. Една сачанлийка на средна възраст, задяната с дрехи на гръб, се разтрепери и рече: - Тука ще ни избият! Права се напика. По едно време пристигна един четник: - Всички да бягат към балкана, имаме човек, назначен да ви води! Този турчин, големецът, който вървеше пред колоната, наблюдаваше с бинокъл. Каза на турчина, който му водеше коня: - Танюнют четеси гелиор. /Танювата чета идва/. Убиха го пред очите ми. Народът, през с. Балъкьой, се отправи към местността Чакмаккая, и от там – в нашия балкан. Големецът изглежда беше убит от Ангел Каратодоров. Аз наблюдавах, взеха му пушката и я дадоха на един мъж, като му казаха да върви след народа. Стоката също беше отклонена с нас. Нашите взеха коня на турчина. Имаше дисаги, казваха, че били пълни със златни неща от жените. Носеше се приказка после, че дисагите били скрити от сачанлийци.

Когато стигнахме на Чакмаккая, вуйчо Стамо Чакалов беше застанал на пътя и насочваше хората: всички села наляво, по посока Армагана, а доганхисарци – надясно. Та ни разделиха. При нападението на четата опашката на колоната не можа да се изтегли. Бяха повечето окуфци с колите си. Турците после изколили мъжете, а жените разкарвали, гаврели се с тях. След време ги предадоха на България, при Ивайловград. Ние вечерта влязохме в местността Азмаците, доганхисарско землище. Разположиха се хората. Накладоха огън. Мъжете колят и пекат месо. Ние се движехме с магаренцето. Имахме брашно. Майка месеше и печеше питки. Тъкмо бяха готови питките, дойде жената на Стаю Маджаров – Мара, и

извика: - Бягайте! Наблизо дойдоха турци и хванаха Никола Топачаров. Той беше куцичък. Турците урадисали върху него и го хванали. Ние скочихме и се прехвърлихме при реката на Пирелибурун. Всъщност работата била следната: башибозук, насочен към с. Пишмян да го оплячкоса, се натъкнал на сачанлийци. Почнала касапница. Загинали много хора. Рукане, цикане, писъци. До нас дойде един от нашите четници, качи се на един камък да гледа. - Какво гледаш, бягай, дай изстрели и дай малко помощ! - Каква помощ да дам, като нямам нито един патрон.

Тука били изхвърлени много деца. Събрал ги после дядо Митрю Саржев. Бравите му били запазени. Хранел ги с мляко. Един ден дошли турци от с. Саръкая. Опитал да избяга, но го застреляли. Децата останали без грижа и измрели.

От Пирелибурун отидохме в местността Киречликя. Тука се установихме 10-15 семейства. Направихме си колиби. Стока нямаше. Турците я бяха отвлекли. С нас беше вуйчо Стамо Чакалов. Дойде съобщение от Д. Маджаров да идем на Ючбунар за България. Никой от групата не отиде. Тези пък, които отишли, в Маджарово ги изпобили. След време дойде известие, че идва България. Отидохме си в село“.

Злокобната нощ в с. Урумжик

Рада Илиева Димитрова-Илчева: „Живеехме близо до турската казарма в с. Доганхисар. Даже като деца отивахме и турските войници ни даваха сладкиши. Когато се обяви Балканската война, турците избягаха. Онбашията имаше кученце. След няколко деня кученцето се върна. Хората се изплашиха, като казаха, че турците ще се върнат. След като се изтегли България, селото се организира за отбрана. Бяха поставени постове. Една вечер ни известиха да напуснем селото, тъй като ставало опасно. Народът се изтегли на Сустепе. Там отидох и аз с родителите си. Пренощувахме. На другия ден се почна стрелба. Ние се качихме на една височина. Гледаме откъм селото се дигнаха пушеци. Запалиха го. Ние треперехме и чакахме сведение. Дойдоха и казаха, който иска

да върви в Дедеагач. Гръцкият консул казал, че там е спасението. Изтегли се народът в Дедеагач. А после предадоха града на турците. Татко имаше кобила и две мулета. Заедно с него, майка и сестрите, отидохме в Дедеагач. Батю Демир беше войник на сръбския фронт, а Димитър беше с овцете. На Айманов Демир майката и тя беше с нас с децата си Демир и Добра. Настанихме се в Махалата. Татко се върна да вземе храна. Овцете идваха след нас, но останаха в Паламутлука. На другия ден, като съмна, дойде Димитър с гегата на рамо и рече: - Турците взеха овцете! След него дойде и татко. Кишкак убиха в Паламутлука. Взеха мулетата и кобилата. Ние се спасихме, но идваме с празни ръце. Обърна се към майка: - Слушай, жено, тука спасение няма. Ако държиш на мене, Димитър, децата, хайде с мене. Където и да е, аз ще ви изведа в нашия балкан. Майка рече: - Хубаво, мъжо, невястата Димитровица е с нас, Долка /на Долата Димитър майката-вдовица/ е с нас. Като тръгнем всички, ще станем много. Вие с Димитър вървете. Аз ще остана с момичетата. Останахме. Съмна се. Заградено навсякъде. Тези турци: - Калканъс, юрунъс /Ставайте, тръгвайте/! Вземайте си багажа. Аз бях на 13 години. Взехме, каквото взехме, но колко можеш да носиш! Излязохме на площада в Дедеагач. Там се събираха хората. Турците отиват, връщат се. Карат народ. Едни мерхамлийки дойдоха, облечени с потури, хубави, хубави… Калпаци сложили, маскирали се, турците да не ги познаят, че са жени, да не ги резилят. Като ни събраха, дадоха ни път към Лъджакьой. Тръгнахме. Вървим и плачем. Дойдохме в лъджакьойските черничеви градини. Стамо Чакалов влезе в един ров. – Мълчете, казаха хората. – Този човек ще направи нещо. А той се потулил и после избягал. Ние замръкнахме вечерта в село Урумжик. Казаха, че тука ще спим. Пък Долка, в напреднала бременност, задяната с едно алище и козинец. – Ивъ, тази душица дали така ще излезе, както се мъча, едва изговори и седна. А турчинът зад нея: - Ничин чтърънъс бурда? Калкън, калкън,юрунус! /Защо легна, ставай и тръгвай/.

Дигна жената. Събрахме се на купчинка да спим. Майките ни покриха. Седят над нас и плачат. По едно време турците тръгнаха от купчинка на купчинка, правят обир. – Давайте, давайте! На Митрю Джанков бащата седеше близо до нас, отидоха при него. – Давайте иширикя /низ алтъне/, казваше той към жените. Турците тук разпискат една купчинка, там разпискат друга купчинка жени. По едно време високо проплака една жена. Гласът й кънти в ясната нощ. Турците се юрнаха вкупом. Щяха да ни измачкат, да видят какво става. Пък те хванали една жена. Обуздаха ги, та оставиха хората на мира.

Съмна се. Хайде пак. Вървим, но вървим на смърт. Срещу Марица имало една гора. Казваха, че там ще ни изколят. Приближихме Фере. С нас имаше един на бял кон, ту напред, ту назад, Той ги командваше. По едно време гръмна една пушка. Спотаи се народът. Един мерхамлиец зад мене рече: - Легнете! Аз легнах до една трънка, до мене майка и сестрите. Но детско любопитство. Повдигнах глава да погледна. През това време един куршум звънна край ухото ми и уби до мене една коза. Опържи косата ми, но останах жива, незасегната. А мерхамлиецът рече: - Лежете. Това е български куршум. След малко дойде един младеж и извика: - Ставайте, братя и сестри, вземайте път към Шапканата! Станахме, бягаме, бягаме ама път, спори ли! Една женица, качила едно момченце на гърба, краченцето му счупено. Гърбът й цял в кръв. Викам й: - Детето ти цялото е в кръв. – Какво да го правя, ми отговори. Друго дете, завалено до храстите, умряло. Друго, повито оставено, плаче. Ей такива резилици. Бягай, бягай, бягай през тези жита. Не мога да си спомня, дали беше някъде до с. Окуф, турците хемен, хемен да ни застигнат. На нашите не стигаше оръжието. Но както и да е. Нашите се съвзеха и ги отблъснаха. Пристигнахме в местността Гюмлю, доганхисарско землище. Овце блеят, кози вряскат. Татко и батю ги няма. Руса Карамитрева, тя си е опуленка, кой знае откъде намерила месо, донесе и рече на майка: - Буле, вземи това

месо и го свари, че децата ще измрат от глад! А мъжете колят овце и кози, раздават на хората месо. Доганхисарци от Гюмлю се отделиха и хванаха из нашите балкани. А сачанлийци и къзларци, ябанджии хора, не познаваха нашите места, останаха си там, та после турците ги изчукаха. Част от хората се събраха в Курбалък, а ние дойдохме в Армутлукските балкани. Криехме се в едни дълбоки дерета. Тука с нас бяха семействата на: Петко Ялабуков, Стамо Куртев, Митрю Арнаутина, Църен Гого. Вечерта се сгъчихме, ей-сака, в краката на Църен Гого да се топлим и така преспахме. Вечерта някой попита Кочева Атанасовица: - Кой е с вас? Тя рече: - Илювица. – Илю ще пълни кесията със злато в Ипсала, пък ние ще пазим жената му, се обадиха гласове. Пък те помислили, че става въпрос за Туков Илю. Когато се съмна, видяха ни и останаха посрамени.

Сутринта татко дошъл и донесъл един шал грозде и пита хляб. Попитал за нас. Някой му казал, че ни няма тука. Тогава той раздал гроздето и хляба, като си помислил, че сме избити и заминал нанякъде. А същите хора после като ни видяха, почнаха да се тюхкат, че го заблудили. Пак те тръгнаха да търсят татко, намерили го и го докараха при нас. Татко рече: - Аз тези балкани не познавам добре, ще ви закарам в балканите около Малката река. Вечерта потеглихме. Минахме през селото. Имахме във фурната скрито сирене и хляб. Взехме ги. Взехме и един хромел да мелим булгур. Осъмнахме в местността Муржила. Тука бяхме: Камушът, на Стамо Абаджиев тъста, дядо Грущил, Стамо Кувтинов, общо около 5-6 семейства. По едно време дойде съобщение, че Маджар събира хората, да ги води в България. Татко рече: - Ако умирам, ще умра тука. Никъде не отивам. Нашите Грущиловци заминаха. Ние останахме в балкана и дочакахме България“.

Сражението

Атанас Митрев Кочков от с. Балъкьой: „През пролетта на 1913 година се обяви Междусъюзническата война. Българската войска се изтегли от линията Мидия-Енос. Турците

дойдоха в Одрин и пресякоха пътя към Свиленград. Българското население от Ферейско и Софлийско се събра и потегли за Гюмюрджина, за да се изтегли в България. Тръгнахме за Домуздере, през местността Гюмлю на Доганхисар, стигнахме на гара Кърка. Тука ни срещнаха двама българи и казаха: - Пътят за Гюмюрджина е пресечен и е невъзможно да се мине. Ние идваме от там. Когото пипнат турците – колят. Тогава се върнахме в Доганхисар. От тука се изтеглихме в местността Гюмлю и после се разселихме из балкана край Домуздере. Свърталището на четата на Д. Маджаров беше местността Св. Георги – Паламутлук в землището на с. Балъкьой. Тука имаше постоянна кухня за четата. Готвач беше Куртю Толтуков от с. Домуздере. По-късно от представители на всички села бе взето решение да се изпрати делегация до консулите с молба да спасят населението от турците и то да бъде преведено в България. В състава й влизаха: Стаю Киртикев от с. Доганхисар, братята Атанас и Георги Камбурови от с. Балъкьой, Кръстю Мошанов и поп Мавер от същото село, Стайко Коджагогов от с. Окуф. Консулите обещали да помогнат, при условие, че народът дойде в Дедеагач. Хората заминаха. Ние ги изпратихме до с. Бобалар. В Дедеагач било предложено на хората да се съгласят да ги изпратят на островите на Бяло море, като по-безопасно. Българите не се съгласили. Тогава гърците ги предали на турския башибозук. По пътя за Фере избягали много хора и съобщили на четите. Аз по това време бях в четата на Р. Славов в с. Домуздере, но се числях към четата на Д. Маджаров. По същото време пристигнаха от Султан тепе с оръжието си брат ми, Никола Кишков от с. Доганхисар и Никола Калчев от с. Окуф. При Р. Славов дойде куриер, изпратен от Маджаров, който предаде препоръка четата да тръгне за Фере, където трябва да се направи засада срещу турците, за да се освободи народът. Маджаров пристигна първи и прегради пътя за Марица, по който трябваше да минат турците. По на запад зае позиция четата на Р. Славов. Стана спор къде да бъдат посрещнати

турците: преди да влезнат във Фере или да бъдат пуснати във Фере и тука да се открие огън. Реши се да не бъдат допуснати във Фере, а засадата да се устрои в българската махала. Турците изпратиха двама кавалеристи да проверят пътя за Марица. Маджаров откри огън, единият беше убит, а другият се върна обратно и съобщи на турците за засадата. Турците се събраха на вятърните мелници. Ние наблюдавахме от Текето. Турците се пръснаха. Виждахме, че народът идва. Чу се глас: - Момчета, какво ще чакаме, да ги посрещнем. Да не ги пускаме в града! Заехме позиция до българската махала, Бадемлъка и железницата. Открихме огън. Турците се изтеглиха в местността Армутлу баалар /Армутлийски лозя/. Тука имаше стари руски окопи от времето на Освободителната война. Турците се настаниха в тези окопи. На народа посочихме пътя за Балъкьой. Които избягаха, се спасиха, а които останаха – турците ги изколиха. Тук от четниците паднаха: помощникът на Р. Славов Георги Петров от с. Г. Дервент, Димитър Марков от с. Окуф, Атанас Кайряков – учител от с. Балъкьой. Народът се изтегли. Между Фере и с. Окуф турците са заклали 72 души. Семействата на братята Пейко и Христо от с. Окуф бяха напълно унищожени. Р. Славов беше ранен и при придвижването, до река Шаплията – Турбалъкьойско землище, каза: - Не мога да вървя. Умирам. Ще ме убиете или ще ме карате! Тогава със Стаю Шопов от с. Доганхисар му взехме пушката. Дойдоха на помощ окуфците Георги Бояджиев, Петко Хаджигрудев и още няколко другари, взехме го под ръка. Качихме го на един кон.

Турците дойдоха до с. Окуф. Запалиха го. В с. Турбалъкьой изгориха десетина къщи. По-нататък не можаха да продължат. Опитаха се да ни преследват, но до Голата бърчина при Окуф Маджаров ги отблъсна. С нас през цялото време бяха: Ангел Каратодоров, Д. Пасков, Димо и Михаил Чепишеви, Д. Марков. Трябва да кажа, че А. Каратодоров беше най-стар между нас. Той организира охраната на р. Марица още когато се изтегли България. На него, струва ми се, беше

възложено да разсече каиците на р. Марица.

Народът се изтегли и разположи в Балъкьойското землище: в Сливето, Курчовка, Св. Георги, та чак до Курбалъка в Доганхисарското землище. Една група от 1000 човека се откъснали към Пишман и турците ги нападнали. Даже отвлекли жени и момичета. Обаче нашата чета се притече на помощ и спаси хората. Турската чета бе преследвана до с. Пишман, обаче не можахме да я настигнем. След няколко дни събрахме народа на Курбалъка и потеглихме за България. Пристигнахме на Коджаеле. Заваля сняг. Пренощувахме. По пътя турци не срещнахме. Сутринта слязохме в с. Чукур. Тука, по разпореждане на Маджаров, взехме двама турци за водачи. Въпреки това се въртяхме цял ден около върха и направихме осморка по р. Сютлюйка. Усъмнихме се, че ни заблуждават. Изоставихме ги. Дядо Иван Домузчията от с. Балъкьой не можеше вече да върви. Минавахме през едно турско село. Казахме на една кадъна: - Тоя човек оставяме. Няма да го изоставите гладен, докато се върнем! – Няма да го оставим, каза кадъната. Излязохме на шосето. Маджаровата чета вървеше отред, а Р. Славов – отзад. Минаваха две турски коли. Като видяха народа, отбиха се настрани, разпрегнаха воловете и седнаха да пушат. Колите бяха пълни с оръжие за Гюмюрджина. Д. Маджаров изпрати връзка с предупреждение да не се закачат колите, а да се приканва народът да върви напред. Р. Славов предложи да вземем оръжието и да избием турците. Ние се противопоставихме. Кой да се занимава с турците. Трябва да гледаме да прекараме народа. Пък и хората си седяха мирно. А като оставихме дядо Иван на кадъната, тя ни каза: - Олум. Гледайте да минете по-бързо. Снощи имаше тука наша чета, но къде отиде, не зная. Руси Славов се отказа от намерението си. На завоя вече за Чеир, след като народът премина, гледаме откъм Тепеджик тичат хора, кои на коне, кои пеша. Разбрахме че турската чета била там. А пред нас Мария Маврова и още една жена в напреднала бременност, ще раждат, а не можем да им помогнем. Маджаров разпоре-

ди да залегнем и да открием огън. Бяхме около десет души. Открихме стрелба. Турците се разбягаха и се върнаха. После прибрали тия две жени, взели ги със себе си и ги предадоха след време на българските власти в Ивайловград, с бебетата.

Когато колоната се навали към р. Арда, турците откриха огън. Хората слизаха по реката, край водениците, а турците стреляха от източните склонове. Ние излязохме чак вечерта към 8-9 ч. към Горно поле с дядо Яню Брадичката, четник на Р. Славов, най-стария между всички. Посрещнаха хората с храна. Като се съмна, минахме с. Долни Главанак, а след това дойдохме в с. Тънково. Тука ни беше заставата. Голяма част от народа докарахме в гр. Хасково, а друга част отиде в харманлийските села: Славяново, Иваново и др. По това време в Хасково се строеше кино „Заря“. Беше вече покрито. Изгонихме майсторите и подслонихме народа. Даже поставихме часови на Чифте фурна и фурна „Слънце“. Тези фурни даваха хляб само на наши хора. След 3-4 дни потеглихме обратно за Тънково, а от там пристигнахме в Горно поле. Тука намерихме една картечна рота със задача да настъпи към нашите места. Решихме да потеглим сутринта. Руси Славов прецени да поеме към Софлу, а Д. Маджаров – през Попско, Шабанови колиби, Доганхисар, Окуф, Фере. Хората се прибраха. Почна мирен живот. Маджаров подари на четниците си по една кола с чифт волове. Участници в четата бяха от с. Балъкьой: Атанас Кочков, Атанас Вълков, Вълко Кочков, Станил Алагьозов, Стайко Иванов, Митрю Чадърлиев, Иван Тепелиев, Иван Пелименов, Георги и Кирю Терзиеви; от с. Окуф: Ангел Каратодоров, Стайко Коджагогов, Костадин Каракирков, Никола Карчев, Никола Каваров, Димитър Марков, братята Михал и Димо Чепишеви, Никола Гажонов, Петко Хаджигрудев, Васил Карачобанов, Стоян Мирчев, от с. Мерхамли: Д. Маджаров, Матю от Текето, Стою и Коста Келвълчеви, Митрю; от с. Доганхисар: Митрю Аркумарев, Георги Делиев, Георги Поппетков-Пушкин“.

Отвлечените

Стамо Вълчев Гъров: „Като дете помня, че от село заедно с майка, татко и други хора потеглихме за гр. Дедеагач. Вечерта пристигнахме и спахме в Махалата на града. На втория или третия ден от пристигането беше направен голям митинг, на който говореха англичани ли, французи ли, не помня точно. След известно време бяхме предадени на турците и те ни подкараха по пътя за Фере, през с. Шехенлер, стигнахме в с. Урумжик. Тука преспахме. Преди да стигнем това село, баща ми избяга. Ние с братчето бяхме много жадни. Постоянно искахме вода. Баща ни каза, че отива да ни донесе вода и не се върна. Ние го чакахме, все се оглеждахме и останахме в опашката на колоната. Когато пристигнахме на другия ден във Фере, където двете чети били заели позиция, откриха огън. Ние не можахме да разберем каква е работата. Изпокрихме се по деретата и храсталаците. След като премина престрелката, изпокритите жени, деца и старци, около 60-100 души, турците ни събраха. Колкото мъже имаше, отделиха ги, закараха ги на 500 м напред и на брега на р. Марица ги изклаха, а труповете им хвърлиха в реката. От доганхисарци заклаха Петко Гузгунов, баща на Кирко Гузгунов. Жена му се досети, че може да стане нещо лошо и му даде да носи едното момиченце. Когато дошли на брега, турците взели момиченцето, оставили го на брега, а бащата заклали. Щом пристигнахме на брега, турците попитали чие е момичето. Тогава майката се обади и прибра детето. Кирко изглежда се беше скрил. Когато пристигнахме до реката, видяхме, че по водата плават калпаци. Разбрахме, че мъжете са изклани. Тогава аз видях девойки от Окуф, Балъкьой и др., хванати по две-три, прекръстват се и се хвърлят във водата. Майка ни също направи два-три пъти опит да се удави, но аз, макар и седемгодишен, съм чувствал, че това е лошо и с плач я молех: - Майко, не се дави! Тя се е страхувала, че турците ще се гаврят с нея.

Прекараха ни на един остров на Марица, където останах-

ме два-три дни. През това време турците пренесоха плячката: стока, покъщнина и др. След това докараха волски и биволски коли, натовариха децата и ни закараха в гр. Ипсала. Тук преспахме в една сграда, нещо като харем, дадоха ни хляб. На другия ден ни поведоха по шосето за гр. Софлу. За първи път видях шосе с телефонни стълбове. Колко дни пътувахме, не помня. Пристигнахме в града и преспахме през нощта. На другия ден ни качиха на влака за гр. Димотика. Тука ни свалиха от влака и ни поведоха по една рекичка. Стигнахме до едно турско село край р. Арда. Един турчин ни видя и каза: - Хора, по-добре тук да ви коля, но нататък да не вървите!

Беше в самото корито на реката, минахме един дървен мост, дойдохме на едно кантонче. После се върнахме обратно, стигнахме едно гръцко село. Затвориха ни в една плевня. Мъчеха ни, кога гладни, кога жадни. Ние, децата, излизахме на просия по къщите. Някой ни даваше хляб, друг лук. Стояхме 30-40 дни, докато се сключи примирието и Тракия се даде отново на България. Един ден турците станаха рано, дадоха ни храна. Към 10 ч. пак ни дадоха храна, в 12 ч. отново ни нахраниха. Ние се чудехме на какво се дължи това, тъй като обикновено ни даваха храна на 24 часа един път и то не всякога. Към 2 ч. следобед ни подкараха. Бяхме общо към 50 – 60 жени и деца. От Доганхисар бяха около пет-шест семейства: семейството на Никола Делигеоргиев, на Кирю Педев, нашето семейство и на Петко Гузгунов. Това семейство, когато бяхме в гръцкото село, го претърсиха и след това изчезна някъде. Въобще всички възрастни хора турците изколиха. Оттука ни поведоха към българската граница, някъде около Ивайловград. Конвоираха ни башибозуци. Тук ни посрещнаха български войници на коне в бели рубашки. Бяхме настанени в града, където прекарахме три дни. Зачислиха ни на храна в казармата. Всеки ден ходех с тенекиени кутии да получавам храната на нашето семейство. На третия ден ни отведоха в едно село, на 10 км от града, където ни настаниха да нощуваме. На сутринта дойдоха бащите ни и ни прибраха.

През Малък Дервент, Голям Дервент и с. Тахтаджик си дойдохме в село. Почнаха да се завръщат и другите хора. Някои се захванаха да строят, защото къщите им бяха изгорени. Нашата къща не беше запалена. По-късно хората тръгнаха из околните села за препитание. Баща ми и други селяни отидоха в Макри да берат маслини. Животът почна да си тече“.

Курбалък и походът за България

Трендафил Стоев Маджаров от с. Тахтаджик: „Към четири часа на ден Малка Богородица потеглихме за България от Доханхисарската планина Раювица. Дренките и гроздето бяха узрели. Стигнахме и затъмнихме на Гелим Мезар – Шапканата. Цяла нощ бяхме без огън, гладни. Сутринта стигнахме Кърлангъчката планина и излязохме на Коджаеле. Тука преспахме. Валеше дъжд, духаше студен вятър. Утринта беше мъглива. Наша баба Тойкя и още три баби намерихме умрели под един бук. Не знаехме пътя, но тръгнахме на изток. Минахме върха и видяхме колибите на Мерикос. Срещнахме един турчин и го взехме да ни води към Арнауткьой /с.Гугутка/. Той върви напред, ние след него. Всъщност цял ден сме обикаляли край Коджаеле. Разбра се, че ни е заблуждавал. Замръкнахме пак на същия връх. На другия ден слязохме в с. Гугутка. Селището беше изгорено. Имаше избити и непогребани хора. Миришеше на разложени трупове. От там стигнахме в с. Гюлеркьой. Осъмнахме, като смятахме да пресечем шосето Крумовград – Ивайловград, а ние осъмнахме в с. Джебелер /с. Планинец/. Огря слънце. В селото имаше башибозук, препасани, въоръжени. Д. Маджаров каза да се блокира селото. Той се здрависа с турците. Те не смееха да ни нападнат. Зад народа имаше двадесет души охрана. Народът мина. Напуснахме селото. Чак тогава турците откриха огън. Първата престрелка стана на Каракушовата сая /Попско/, на разклона за Черничево. Падна една мома от гюмюрджинските села. Втората – на Чаталкая, при двата извора. Падна един стар човек от с. Пишман – Никола Амбарлиев. След това препукване хората се изплашиха и изхвърлиха багажа си.

Жертви не дадохме много. Стотици загинаха в Тютюн тарла – чашката на сегашното хвостохранилище на гр. Маджарово. Маджаров беше на левия фланг, а Руси – на десния. От воденицата в рекичката се стреляше непрекъснато. Един Ангел от Чеир хвърли бомба. Минахме покрай джамията и старото училище на Маджарово. Народът се насочи към Арда. Реката беше придошла. Хората не знаеха брод и се хвърляха направо във водата. Когато аз пристигнах, реката беше почерняла от хора – живи, удавени, убити. От Горно поле бяха слезли към десет войници и заедно с четниците помагаха на хората да минават. По едно време от Патрон кая се откри огън. И нашите върнаха на огъня. Тези, които имаха сили, тръгнаха за Горно поле, а изморените седнаха да почиват. На другата сутрин Маджаров докара турци с лопати и кирки от Долен Главанак и погребаха убитите в общи гробове“.

Кървавата касапница при р. Арда

Кръстю Калоянов Морев: „Бяхме многолюдно семейство. Баща ни още от малки ни даде чирачета, за да не сме в тежест. По-големият брат Панайот бе даден да учи шивашки занаят при братята Ковачеви в с. Райково, живеещи в Дедеагач, а аз при един арменец, представител на шевни машини „Сингер“. Метях, чистех, помагах в магазина, а така също вършех домашна работа, като носех вода от чешмата до фара. Аз също исках да науча някой занаят и се пазарих като обущар при един арменец. Работата дойде така, че вместо обущар, станах бакалски чирак.

Татко бил в града и отседнал в Бобевия хан. Тука също така бил един търговец от Бук. Запознали се и търговецът споменал, че търси някое момче за чирак. Татко му предложил мене. Нито той ме беше видял, нито аз него. Пазарил ме татко за осем златни лири годишно, храна, спане и един кат дрехи годишно. Оставил търговецът половин златна лира на път за гара Бук, горе-долу на половин път до Солун. Заминах. Беше май-юни 1911 година. През 1912 година попитах бай Йордан, така се казваше чорбаджията, беше от гр. Велес,

какво ще ми плаща занапред. Той ми каза: - Кръстьо, ние сме доволни от тебе и ти увеличаваме заплатата от осем на шестнадесет лири годишно. Пита ме дали съм доволен. Отговорих утвърдително. Това бяха доста пари. Не харчех нито грош. Всичко спестявах.

Магазинът беше доста голям и може да се каже универсален. Какво ли не се предлагаше в него! Най-много се продаваше царевица, ечемик. Имаше всякакви видове бакалия, железария, кинкалерия, памучни тъкани, юргани, часовници със сребърни капаци, лекарства, хинин и др. Чорбаджията беше съдружник със зет си. Казваше се Коста, образован, интелигентен.

Дойде Балканската война. Зет му Коста беше мобилизиран в турската армия. Останахме сами и карахме работата само ние. Дойде 1913 година. Без да го питам чорбаджията ми каза: - Кръстьо, ще знаеш, че заплатата ти увеличавам на двадесет и четири лири годишно и десет процента от печалбата. Това беше за кратко време. Започна Междусъюзническата война. Не мина много време, нашите войски бяха разбити. Гърците превзеха гр. Драма. Не оставаше нищо друго, освен да бягаме. Той замина през балкана. Аз не пожелах да ида с него. Брои ми каквото имах да вземам и с влака се завърнах в Дедеагач, а от там – в с. Доганхисар. След няколко дни научихме, че нашите войски са напуснали Дедеагач. Градът бил завзет от гърците. Избягахме за няколко дни в гората. Когато научихме, че гърците не идвали в селото, върнахме се по домовете си. Беше лято, трябваше да се жъне и каква ли не селскостопанска работа. Димитър Маджаров и Руси Славов идваха с четите в селото. Стояха по няколко дни. Организираха копаене на окопи. Аз копах до Горната чешма, тъй като се очакваше турците да дойдат от посоката на с. Фъндаджак. Татко също не се спираше. Ако един ден прекараше в село, два дни беше в Дедеагач. След време научих, че изпълнявал разузнавателна служба. Така беше до Малка Богородица. През селото минаха сачанлийци. От тях научихме, че селото

им било опожарено от турски башибозук. Дойде фаталният ден. Турците нападнаха Доганхисар. Горяха, палеха. Между изгорените къщи беше и нашата. Когато се разбра, че консулите са обещали покровителство над християнското население, народът се отправи към Дедеагач. Картината беше страшна. С хората се движеше почти всичкият едър и дребен добитък. Преди гърците да се изтеглят, натовариха много гемии с говеда и брави. Това видях с очите си, когато отивах да нося храна на баща ми Калоян Морев, който беше затворен от гърците в затвора за българщината. Даже преди да се изтеглят окончателно са му предложили да замине с тях за Гърция. Той отказал, като изтъкнал, че има семейство, което не може да изостави. Когато турците подкараха народа за Фере, до фабриката „Протопата“ Стамо Чакалов от нашето село избяга, за да съобщи на войводата Димитър Маджаров, че турците карат народа към р. Марица.

Благодарение на това четите предварително се окопават от северната страна на железопътната линия при Фере. Щом турците наближават, нашите откриват огън и разбиват башибозука, като предупреждават населението да избърза към Окуф и балкана. Най-интересното беше, че с населението бягаше и добитъкът. Прибрахме се в нашия балкан. Тука останахме до съобщението, че четата обещава да преведе всички, които желаят в България.

Кмет на Доганхисар по това време беше Ангел Карамитрев, а татко беше заместник-кмет. Понеже Карамитрев каза, че заминава за България, и татко се съгласи. Тръгнахме. Вървяхме предимно нощно време. Щом стигнахме с. Ятаджик, сега гр. Маджарово, се завърза голямо сражение. Много хора от населението загинаха, а други се издавиха в р. Арда, която в този момент беше придошла. При станалата престрелка аз и по-малкият ми брат се откъснахме от майка и татко. При един десен приток на р. Арда се намерих с по-малкия ми брат, който също не знаеше нищо за майка, татко и най-малкото ни братче. Тогава започнахме да разпитваме

всички, които слизаха отгоре. Никой не ги беше видял. Тъй като стана много късно, а нашите ги нямаше, хванахме се двамата за ръце и навлязохме във водата. Един четник хвана брат ми и го изнесе на брега. Пред мене имаше друг четник. Хванах се за шинела му и така стъпих в България“.

Нощно освобождение на пленени

Георги Поппетков Калоянов-Пушкин: „Намирахме се недалеч от старата българо-турска граница. Пристигнаха при нас бегълци българи, които съобщиха, че в с. Адачалъ (Бориславци) имало няколко хиляди бежанци от Софлийско и Димотишко. Турски башибозушки групи ги подлагали на грабеж, безчестие, застрашавала ги поголовна сеч. Молели за помощ. Веднага след известието се събрахме на съвещание, на което взехме решение да се отправим за това село. Събранието проведохме с цялата чета. Като се постави въпросът дали да идем на помощ, или не, много от нашите хора, под разни предлози, не пожелаха да се присъединят към нас и да помогнат, особено тези от стара България. Те казваха, че това е работа на полка в с. Ефрем, който чакал заповед за реокупация. При срещата поведението на полковия командир полк. Петров не ми хареса. Аз лично се явих при него и го помолих да ни даде оръжие и бойни припаси, защото хората ни дотогава бяха въоръжени повечето с турско оръжие, а патрони нямаше. Полковникът отговори, че не може да ни въоръжи и ни прикани да се разотидем. Адютантът на полка, не помня името му, но се чувстваше, че в гърдите му гори огън и ненавист към това, което се случваше с нещастните тракийци и за проявеното бездействие към тях, ни извика и разпореди да ни въоръжат както трябва, снабдиха ни с хляб и съответни продукти и ни пожела добър път и добра сполука.

Около шестдесет души, не спали, не яли, уморени, мокри до гуша, се отправихме към Бориславци, в окрайнините на което стигнахме около полунощ. Направи ни впечатление, че в една висока къща блещука светлина. Решихме да открием огън по светлината. Така направихме. Впоследствие

разбрахме, че в тази къща се помещавал турският участък. Стреляхме залпово. Светлината угасна. След това намерихме селяните. Бяха три хиляди жени, старци и деца. Преведохме ги под наша охрана в пределите на България. Произхождаха от Узункюпрюйска и Малгарска околии“.

КНИГА ТРЕТА
ДОГАНХИСАР-ГРАДЕЦ; ПО ЧУЖДИ ЗЕМИ И БРЕГОВЕ

Стопанска разруха

Ангел Митрев Армутлиев – секретар-бирник на с. Доганхисар: „След преживените тежки дни на 1913 г. и реокупацията на Западна Тракия от България разпиляното население се завърна по родните си домове. Обори и навеси се приспособяваха за презимуване. Значителна част от домакинствата останаха в Дедеагач и Фере. Друга част се засели в изоставени турски села: Саранли, Къшлакьой, Бейкьой, Кьостеле, Бобалар, Бадурен. Новият живот започна при голяма мизерия, голи, гладни, липса на членове на семейството – през къща по две черни забрадки. Житната реколта на снопи и купни по харманите беше опожарена при нападението, царевицата не беше прибрана и отчасти беше похабена от дивите прасета. Хората видяха голяма трудност при есенната сеитба, поради липса на впрегатен добитък и семена. Държавата отпусна заем на домакинствата от 500 до 1000 лева. Това даде до известна степен подкрепа: кой си купи вол, кой крава, овце или кози. Нашите хора не бяха свикнали със задължения и се плашеха. Повечето вземаха по 500 лева. През турско време селото беше известно на околните села като кредитор от голям мащаб. Само с. Дервент имаше постоянни задължения от 500 златни турски лири. Просто беше традиция хората да се пазят от задължения. После левът се обезцени. Със стойността на една коза заемът в банката се покриваше. Така населението

не видя затруднения по погасяването. През 1914 г. с общи усилия беше възстановена изгорялата сграда на училището. Започна нормален учебен процес. Същата година бяха проведени избори. Спечелиха радославистите. Селото гласува за демократите. Обособи се една младежка група начело с Петко Митрев Цървенилов, която гласува с червена бюлетина. Групата беше арестувана и откарана в гр. Дедеагач. По същото време тука пристигна окръжния управител Розентал. Родителите на арестуваните отправиха молба синовете им да бъдат освободени. А Розентал се обърна и каза: - Вие, доганхисарци, гласувахте за демократите. Идете да ви помогне Малинов“!

Първа световна война

Петко Тодоров Шалапатов: „След събитията през 1913 г. разпиляното ни семейство се събра в Доганхисар. Къщата ни беше изгорена. Запретнахме ръкави малко по малко да слагаме всичко в ред. Но през Европейската война ме взеха войник в четиридесети полк в гр. Дедеагач. После дойдохме в гр. Фере. Тука ни изпоядоха въшките. После ни вдигнаха и доведоха в Драма, гр. Радулово, а от тука - на позициите на Карабаир срещу французите и англичаните, до края на войната. След разгрома ни изтеглиха в гр. Ксанти, а от там - в Мароня, където ни изволниха. Прибрах се в Доганхисар. При французите животът беше добър. Установих се в с. Саранли, където се годих. Когато научихме, че гърците идват, преселихме се в България. След това с Г. Армутлиев се върнах в Доганхисар, за да си взема дрехи и покъщнина. През 1922 г. наново слязохме в Тракия и на Кършлата намерихме четата на Маджаров. Тука дойдоха и турски чети. В четата на Маджаров останах шест месеца. Участвах в акцията при с. Кърка. След това се прибрах в България и повече в Тракия не се върнах. Установих се в с. Бориславци“.

Френска окупация на Западна Тракия

Стою Петков Герджиков: „Участвах в Европейската война в първи гаубичен полк на Беломорския фронт. Войната

свърши през октомври 1915 г. Дойдох си в село. Не след много, българската войска напусна Беломорска Тракия. Дойдоха съглашенски френски войски. За губернатор беше назначен френският генерал Шарпи, със седалище в гр. Гюмюрджина. Животът беше мирен. Населението не почувства притеснения. На 5 май 1920 г. дойде едно окръжно, което приканваше, който желае, да се изсели доброволно в България, даваха безплатен превоз по влака, а животните и колите – пеша до Свиленград. Ние, от с. Мерхамли, не се колебахме. Децата, жените и старите хора качихме на влака, а с колите и стоката образувахме един дълъг керван. Минахме през Ивайловград, после по дървения мост на р. Арда до с. Кумарли – гагаузко село. Кумарлийци били въоръжени и щом минахме моста, откриха огън. Ние също бяхме въоръжени - с оръжие от минали години. Отвърнахме на огъня. Започна истинско сражение. От гагаузите падна един човек. Изглежда това им подейства психологически и се отдръпнаха от пътя. Ние дадохме жертва само едно магаре. Керванът се състоеше от 130 волски коли, 10 000 овце и 1000 говеда. После разбрахме, че гагаузите са разчитали да ни сплашат, за да вземат като плячка стоката и колите. Ние ускорихме крачката и до вечерта пристигнахме в Свиленград, на гарата. Намерихме жените и децата. По настояване на временната бежанска комисия, ние, селяните от Мерхамли, бяхме изпратени на Гиговия чифлик, между Елхово и Ямбол. Чифликът бил на някой си Гигов от гр. Сливен. Това беше в земеделско време при управлението на Ал. Стамболийски, месец юни 1920 г.

След време дойде при нас войводата Маджаров, със задача от Централния тракийски комитет да сформира чета от млади момци. Покани ме да отида в четата. Аз отказах. Записаха се братовчедите ми, братята Никола и Кирю М. Дюлгерови, Иван Ангелов Василев и Марко Кирков, който едно време беше чирак обущар при Стаю Г. Бакърджиев от с. Доганхисар, и още други. Четата трябвало през гр. Одрин да иде в Ипсала, на сборно място, където щял да чака някакъв

турски бей също с чета. Целта била двете чети да нападнат с общи сили през Марица гърците и да ги прогонят от Западна Тракия. В крайна сметка не могли да се разберат. Войводата с четата си през Мерхамли се прибрал в България.

В чифлика изкарахме мизерен бежански живот. През 1921 г. се заселих в с. Лисово. Тук държавата ни оземли. След години се замогнахме. През 1947 г. се заселих в гр. Свиленград.“

Мата Тодорова Каванозова /Калайджиева/: „При бягството от Тракия през 1913 г. с влак от Дедеагач пристигнахме в гр. Харманли. Тука останахме един месец. Когато се умири положението, на ден Димитровден, семейството ми слезе с влак до гр. Фере. В Доганхисар къщата ни беше изгорена. Тук, във Фере, вече беше семейството на вуйчо ми Георги Каванозов. Той ни предложи да останем. Устроихме се в една стара, изоставена къща. И тука имаше опожарени домове. Баща ми се залови с познатата му професия – скотовъдство. През Първата световна война татко не отиде войник. Вуйчо отиде и се върна жив и здрав. По време на войната не преживяхме мизерия, защото си имахме овце, а освен това сеехме едно-друго. Земята беше плодородна. Изкарвахме черен боб, фасул, царевица. Българската власт се изтегли. Дойдоха за кратко французи и италианци. Животът не беше лош. Спокойно беше. Но през месец май се разнесе дума, че французите си отиват и идва Гърция. Българите от Фере и околността започнаха да се изтеглят в България. На празника Кирил и Методий семейството ми вече се беше прехвърлило в България. Настанихме се в гр. Нова Загора. Бравите с татко и батю Георги дойдоха пеша. От Нова Загора отидохме в Стара Загора. Установихме се в района на казармата. По-късно се преместихме в гр. Чирпан. Зимата беше тежка. Овцете не бяха свикнали с климата в България. Нямаше с какво да ги храним. Измряха. От Чирпан дойдохме в с. Кюстюкьой. Щяхме да измрем тука. Нямаше къщи да се подслоним. Направихме овчарски колиби, покрити с папрат. Беше една студена зима. Снегът вееше

върху нас. Татко и майка ставаха, тръсваха от юргана снега и пак ни покриваха. На гръб пренасяха дърва и направо в баджата. Колкото добитък беше останал, измря. Майка се притесни и почина. Дойдохме в с. Свирково, Харманлийско. Аз се ожених и не видях майка на смъртта. Мъжът ми беше от с. Окуф. Караше кабриолет. От с. Свирково татко пак се върнал в с. Кюстюкьой. Ние с мъжа ми се установихме в Хасково. Направихме си къщичка в Македонския квартал. Добре, но ходихме на гости в Тополовград. Брат ми беше женен тук за мерхамлийка. Имаше много тракийци: Димитър Марков, Токмака и др. Мъжът ми рече да идем да живеем в Тополовград. Оставихме къщичката в Хасково и тръгнахме. Върнахме се пак в Хасково след девети септември 1944 г.“

Кирю Марков Дюлгеров: „Някъде към 20 май 1920 г. генерал Шарпи извика по-будни българи в Гюмюрджина да им съобщи важна новина. Представител от Софлу бил Вангел Георгиев – Македонеца, от софлийските села - Васил Асарджиев, от Дедеагач – Коста Митев, кмет на същия град. На тази среща генералът казал: - „Досега Тракия беше френска провинция, но от 25 май ще бъде предадена на Гърция. Аз съжалявам много, но не мога да помогна на вас, добрите българи, които в моите очи сте съвестни и трудолюбиви хора. Съобщете на вашите българи, които желаят да се изселят в България, да направят това до 22 май. Давам разпореждане границата с България да бъде отворена и хората с влак или пеша с колите си и добитъка си да минат границата и няма да им се пречи. Тези, които желаят да останат под гръцка власт, да си останат! Сбогувал се и казал: - Предайте на всички българи да знаят, че идва гръцка власт в Беломорска Тракия“.

Ние, българите от Саранли, Окуф, Балъкьой и Турбалъкьой, бяхме събрани в с. Мерхамли, на събор на Летен Атанас в Радиковата къща. Не съборът ни вълнуваше, а чакахме да изслушаме новината от нашите пратеници в Гюмюрджина при ген. Шарпи. Изслушахме Вангел Георгиев и Васил Асърджиев за срещата им с генерала. Всички събрани решихме

единодушно да напуснем Тракия. Това предадохме на хората от селата. На другия ден българите от ферейските села тръгнаха за България - кой с влак, кой пеша или с товарни вагони и коли.

Такава решителност не проявиха селата от Дедеагачко: Доганхисар, Дервент, Еникьой, Лъджакьой, Бадома. Напуснаха само отделни семейства. Като последица – населението преживя тежки изпитания.“

Васил Янев Шалапатов: „В късната пролетна нощ на 27 срещу 28 май 1920 г. немногочислена група от семейства от с. Доганхисар потъна в дебрите на родната планина Китка на път за България. Хората вървяха унило, безшумно, в тежко мълчание. В съзнанието ми се нижеха картини от детските ни игри и образите на другарите ми: Тодор Катранджиев – Дочката, Бойко Камбуров, Митрю Грущилов, Грозю Камушев, Кирю Пишмянов, Стою Шопов, Търню Катранджиев, Апостол Стоев и други. С малки почивки вървяхме ден и нощ, кога гладни, кога жадни. Вървяхме с подути и изранени крака, изтощени, изприщени, възрастни и деца, през планински пътеки и урви. Пресякохме Югоизточните и Източните Родопи, минахме р. Арда и в една юнска вечер замръкнахме в Стойковия хан в гр. Хасково, който се намираше на сегашната ул. „Македония“ с ул. „Кърджалийска“. Осъмнахме без завивки, без домакински вещи, без ядене. А малките деца, какъвто беше малкият ми брат Колю, неспирно плачеха за хляб. Тогава Калоян, големият брат на Янко Атанасов Калоянов, събра децата и ги поведе по ул. „Македония“ на просия, непозната за с. Доганхисар. След два дни семействата бяха устроени на квартири в къщи на квартал „Овчарски“, тогава Чобан махле. Нашето семейство се подслони в полуразрушената къща на Славчо Киркошев, до старото съборено училище, сега квартален парк. Първата вечер получихме храна от хазяина, а покривки - от майката на Любен Паталов. Градът не се оказа обетована земя. Коричка хляб се придобиваше с горчилка и пот.

Баща ми започна работа като каруцар. Беше крайно трудолюбив и честен човек. За тези му качества, комисионерите Леон от Раковски /Димитровград/ и Русев от Хасково го имаха като техен личен каруцар и редовно го осигуряваха с товари.

По предложение на хазяина аз станах воловарче при неговия зет Димитър Карагьозов. Бай Димитър беше много добър човек. Майка му баба Петра се отнасяше с грижа към мене. В продължение на пет години аз работех и учех едновременно“.

Кирю Костов Енджебазов: „Дойде България и почна мирен живот. Така продължи до 1915 г. На 5 март същата година ме взеха войник в гр. Фере. С мене беше Петко Айдаров, Коста Коюмджиев, Тодор Джанков, Митрю Делиев. Тук останахме малко време. Изпратиха ме в Десети артилерийски полк. След като положихме клетва, ни пръснаха. Аз заминах в Двадесет и пети полк в Карабаир, Драмско. Доганхисарци нямаше вече с мене. Имаше само един пишмянковец – Иван Мавров, който доскоро живееше в с. Малко Попово, община Маджарово. Тука стояхме три години. Бяхме на позиционна война. Пред нас имаше французи и гърци, а вдясно бяха англичани и сърби. Батареен командир ни беше капитан Милев, а взводен командир – Ангел Кънев от гр. Хасково. Той беше стар човек. Смениха го и издигнаха мене на негово място. Животът ни беше много тежък. Натиснаха ни въшки. Тук бяхме до месец септември на 1918 г., до общото отстъпление. Изтеглихме се в гр. Гюмюрджина. Тука предадохме оръжието си.

Върнах се в село и се отдадох на земеделие и скотовъдство. Така карах до 1920 г., когато дойдоха гърците. По-рано дойдоха французите. Петко Саръиванов беше на служба при тях като полицай. По тяхно време оръжието на Десети родопски полк беше струпано в Дедеагач. Пазеше се от една италианска рота. Французите ни дадоха от това оръжие за самозащита. Със същото оръжие младежите спасиха и преведоха много българско население. Гръцките власти научиха, че в

Доганхисар има оръжие и подложиха хората на голям тормоз. По това време станахме съюз с турците. Образува се българо-турски комитет за съвместни действия срещу гърците. Още преди да дойдат гърците аз напуснах селото заедно с Георги Армутлиев, Груд Бойчев от с. Хасарли, Кирю Марков, Стоян Чолаков и Д. Маджаров. Отидохме в гр. Ипсала до р. Марица. Срещнахме се с турските главатари на четите Руфат бей и Карабекир. Гърците почнаха настъпление. Турските чети се оттеглиха в България заедно с конете и мулетата си в с. Кочаш, Свиленградско, откъдето се пръснаха из България. С нас беше също и Георги Попкалоянов-Пушкин. За нас също нямаше перспектива и заминахме за Доганхисар. Още преди идването на гърците нашето семейство напусна селото и с кола тръгнахме за България. Пристигнахме на кочашкия брод на р. Арда след време. Тук се срещнах с доганхисарски младежи, които отиваха в Тракия, и се върнах с тях. Татко преминал реката. Отишъл в село Текето, Хасковско. Не му харесало там и се върнал в с. Кочаш, където се установил за постоянно местожителство.

Ние дойдохме в Доганхисарския Балкан. Аз се отделих от групата и един ден слязох в селото да прибера годеницата си. С мене беше Ангел Пандъров. Влязох в къщата на годеницата. Майка й се развика, а селото беше пълно с гръцки войници. Упорстваше и не искаше да я пусне. Аз се ядосах, станах и рекох: - Сбогом, бабо! Тя тогава се обърна към дъщеря си със сълзи на очи и каза: - Стани, стани, майка. Тогава аз смело я хванах за ръка и излязох. Стигнах на пътя за Катранджиеви. Минаваше гръцка диврия. Свихме се под плета. Диврията отмина. Станахме и се насочихме към определеното място за среща с Ангел Пандъров. Той трябваше да изведе жена си и да чакат в тяхното лозе, на края на селото. Дойдохме, но не намерихме Ангел. Погледах се наоколо. Гледам, някой лежи. Сритах го – дядо му Катранджия, на Чолака Тодор бащата. – Срико, къде е Ангел? – Аз дойдох да му донеса хляб, но него го няма. Пък нося и една торбичка с брашно!

– Ставай, тръгвай с мене! Имахме определен втори събирателен пункт на Габровата нива, до Голямата чешма. Добре, но Вълко Тасев също извел годеницата си Калина Камушева. Баща й се вдигнал и известил диврията за случилото се. Изведнъж се чу пукотевица, стрелба. Пък една ясна месечина свети, годеницата ми се държи за ръката и трепери. Катранджията, както си вървеше с нас, изчезна. А той изостанал и диврията го хванала. Аз оставих годеницата на Киртикевата градина и се върнах да го търся. - Срико, срико, бре! Няма го. Върнах се обратно, взех годеницата и отидох на Габровата нива. Наблизо беше Чикъровата воденица и тепавица. Чуваше се шумът от въртенето на камъка. Отидох и чукнах с приклада вратата. Излезе старият Чикър. – Срико, две крини брашно искам! Човекът даде с готовност.

Пренесох брашното на Габровата нива. Чакам Пандъра. Никой не идва. Скоро ще се съмне. Трябва да вървим. Гледам, идва човек насреща ми. – Стой! Разбрах, че е Митрю Габров. Пък той през деня тръгнал да бяга в България, но объркал пътя и се връща да се предаде на гръцките власти. – Митрьо, ще дойдеш с нас! Пристигна и Пандъра с жена си и с малко дете-пеленаче. Плаче, плаче. Беше вече съмнало. Останахме да денуваме тука. Вечерта тръгнахме, минахме местността Пичигъза, стигнахме на връх Гелиммезар. Пандърът рече: - Енджебаз, ти си заблуден. – Защо да съм заблуден? – Според мене връщаме се обратно за село. Пък знаех, че беше ефрейтор във войската. – Учил ли си ориентиране в службата? – Учих. – Тази звезда коя е, онази коя е. Бърка ги. Месечината залязва, той казва, че изгрява. За да го уверя, му казах: - Да оставим жените. Тук долу има Айдук геран. Ще те закарам да го видиш, за да се увериш. Слязохме на кладенчето и се върнахме. По пътя чухме женски писък. – Ах, дали не се натъкнахме на нещо, продумах. Изглежда, че сърна или някакво друго животно е урадисало и се изплашихме. Беше преди Гергьовден. Имаше роса. Станахме и излязохме на Шабановите колиби, на колибата на Стоил Илчев. Посрещна ни сто-

панинът – младо момче. Рече: - Слушай, Енджебаз, чакам да дойдат Рофаил и Стайко Запартата, да нападнем Доганхисар и вземем оръжие, а след това и аз заминавам за България. Обаче Рофаил и Стайко не дойдоха. Те пък били засечени на българска територия при с. Кофалар от гръцки агенти, едни раняват, други убиват. Хората чули стрелбата, но мислели, че е великденски мохабет и никой не отишъл на помощ. На другата вечер дойде Стоил Илчев, донесе един месал хляб, сирене и една фаша кожа за цървули. Каза: - Вземайте всичко и напускайте района. За утре гърците са насрочили събиране на младежи от 20 до 30 години. Да не стане нещо лошо. Тръгнахме, но как се върви – тъмно, ръми дъжд. Листата на клоните ни удрят по очите. Най-после спряхме на едно място. Осъмнахме. Тука се срещнахме с Димитър Шалапатов, Петър Чикъров и Тодор Саракостов. Дойдоха, но пътя не знаят. Нямат оръжие. Станахме много. Казах им: - Останете вие. Жени и деца нямате. По едно време се съгласиха. Пък носехме едно бакърче. Шалапатя каза: - Дайте да нося бакърчето. Те останаха. И бакърчето остана с тях, а в него си варяхме това-онова за ядене. Осъмнахме до с. Бобалар. Ангел Пандъров, понеже беше с малко дете, остана доброволно в селото. Вървим с Митрю Габров и Вълко Славов. Габрата носеше безропотно двете крини брашно от Голямата река до границата и даже до с. Чукур. Беше ден Гьоргьовден. Брашно имаме. Хляб нямаме. Наблизо е гръцката граница, заставата и постовете. Ние си кротувахме. Когато се мръкна, казах: - Гледайте, нашият пост е ей-там, гръцкият пост е по-настрани. Ние ще минем по средата. Добре, ама Вълко Славов рече: - Аз ще вървя напред. Пък не беше служил войник. Тръгна напред с Калина, годеницата си, но попадна на засада. Пък се и стъмни. Той хукна, но не даде сигнал на нас. И ние хукнахме след него. Аз дадох заповед да отстъпим. Отстъпихме, но Калина била контузена и останала на място. Спряхме на стотина крачки. Питат: - Накъде? – Напред, за България, отговорих аз. Почакахме малко. Не знаем Калина дали е убита,

или ранена. Казвам на Вълко: - Ще идеш да провериш убита ли е, или ранена. Той тръгна. Но засадата стояла още. Дадоха нов залп. Той се върна. Почна да реве. Казвам му: - Езика ще ти отрежа! А Габрата ме държи за ръцете и вика: - Накъде? – Напред, казах аз. Заобиколихме един километър настрани. А на Вълка казвах: - Ти ще останеш. Ти си самичък. Утре вечер ще тръгнеш. Ще разбереш дали Калина е жива, или умряла. Уж остана, а той вървял след нас. Минахме границата. Рекох: - Лягайте! Оттук нататък е България. Осъмнахме и слязохме на реката до с. Юрюкляр /Долни Юруци/. Мием се. Кога гледаме и Вълко при нас. – Ти какво правиш, бре? – Уплаших се, рече. – Бързо да се върнеш! Показа се един помак. Поисках един хляб. Донесе човекът. Бяхме гладни всички, но пречупих половината, дадох я в ръката на Вълко да се върне. Но той не поиска.

Калина стояла ранена два дни. Най-после излиза при един стар турчин, орял наблизо. Добре, но имало и други турци: - Къзъм, аз щях да те прекарам през границата, но виждат и други хора. Завел я в заставата, от там я отпратили в Димотика, после в Гюмюрджина. След време си дойде с паспорт в България. Така завърши нашата история. Прибрах се в Кочаш“.

Гръцки погроми над българите и гръцко-турската война в Мала Азия

След решенията в Сан Ремо политическото напрежение сред българи и турци в Беломорска Тракия се засилва. Навсякъде се организират протестни събрания. Голям митинг се провежда в гр. Дедеагач с резолюция-решение до ген. Шарпи, който да съдейства Тракия да остане като самостоятелна автономна област. След пълното изтегляне на френските власти и българската администрация, Гърция трябвало да встъпи във власт от 28 май 1920 г. На 27 май по обед в с. Доганхисар пристига вест, че същия ден е дебаркирала гръцка войскова част в Дедеагач. Хората изпадат в силна възбуда и тревога. След обед се провежда общоселско събрание, на което се раз-

иска какво да бъде отношението към тъжното събитие. Оформят се две становища. Едното: нямаме работа в България, стига ни трагедията от 1913 г., ще останем под гръцка власт. Другото: тука за нас вече живот няма, ще бягаме в България. Чуват се само отделни гласове. Хората са душевно покрусени и се разотиват по домовете си. Същата вечер група от около двадесет семейства се организира и потегля пеша и с товарни животни през Балкана за границата. Охранява се от Георги Попкалоянов-Пушкин. Следва тяхната бежанска съдба.

Тодор Георгиев Жилов: „През 1917 година постъпих в първо отделение, през 1918 година - във второ. Учител ми беше Петър Поптодоров от Македония. Преди да дойдат французите, между хората се говореше, че ядели хора. Не излезе вярно. Напротив, французките войници бяха много интелигентни. Ние се въртяхме около тях и научихме доста френски думи. По това време писар на общината беше Коста Семерджиев. Още преди да се изтеглят французите вкъщи идваха много мъже от селото, повече на политически разговори, понеже баща ми беше сладкодумен и за времето си с политически кръгозор. Говореше се, че Тракия ще се даде или на България, или на Турция. За всеки случай вкъщи имаше приготвени два чувала багаж, други два чувала бяха приготвени от сестра ми Мата и зетя Стайко Янгъзов. Беше месец май 1920 година. Татко бил в Дедеагач и видял, че на пристанището слизат гръцки войници от параход. Българите в града остават като попарени. Хората възклицавали: - Свърши се с нас. Тези земи се дават на Гърция. Чичо ми, на татко по-възрастният брат, още същата вечер потегли за България с влак. Татко си пристигна вечерта по тъмно. Семейството беше събрано на вечеря. Дойде си мулето на двора само. Ние останахме зачудени. Никой не посегна към яденето. Майка беше сготвила дроб-сарма. Зетят Стайко скочи разтревожен и отиде в кръчмата да го търси. Намерил го. Татко с тревога разправял, че в Дедеагач има гръцка войска. При тази новина хората в кръчмата се разделили: едни застанали на твърдо

становище още същата вечер да заминат със семействата си за България и определили сборно място, а други заявили, че ще останат в село. Дойдохме си вкъщи. Никой не посегна към яденето на синията. Натоварихме багажа и излязохме от двора. На определеното място се събрахме девет семейства: поп Петко Калоянов, брат му Коста, учителят Петко Калоянов, мюдюрят Атанас Калоянов, брат му Илия, другите не помня. Тръгнахме. Бързахме да преминем границата. След това вървяхме по-спокойно. В Бориславци преспахме два вечера. В Харманли останахме два дни. Тук имаше пристигнали хора от Софлийско. Багажът им беше натрупан в една нива. Живеехме като цигани, само нямахме цигански колиби. Дойдоха местни хора и ни разпределиха. Ние попаднахме на гарата в едни бараки. На другия ден ни отправиха за с. Елена. Тука останахме едно лято. После дойдохме в гр. Хасково. Престояхме до 1921 година. Аз почнах работа като чирак в кръчмата на Атанас Калинов. От тук се вдигнахме и отидохме в с. Еникьой, /Цар Калоян/ Пловдивско. Имаше свободни къщи, настанихме се. Земята обаче беше дадена на съседните села и ние нямаше какво да работим. През лятото на 1923 година дойдохме в с. Виница, Първомайско. Изкарахме лятото, а зимата се преместихме в Първомай. През 1924 година отново се завърнахме в Хасково. Аз се хванах на работа като кръчмарски чирак. Татко отиде със семейството в с. Малко Брягово. През 1928 година дойдох в Кърджали да диря работа. Тука ми излезе късметът. Видях стария си приятел Стоян Брашников и той ми каза: - Тодоре, взех на търг една барака, която става за дюкянче. Аз нямам намерение да работя в него. Вземи дюкянчето. Така от осемнадесетгодишна възраст почнах самостоятелна търговия“.

Заточението

Александра Георгиева Джанкова-Петелчева: „Дойде Гърция. Страх ни беше като момичета да излезем. Почнаха да ни задяват, когато нашите момчета бягаха от гръцката ар-

мия. Момчетата и мъжете викаха на „парерон“ – проверка, вечерно време. В деня на интернирането ни изкараха, коя колкото багаж може да носи на Гробницата /Гробищата св. Никола/. Манол, грък от Тополовград, кмет на Доганхисар по това време, постави една чергичка и подканяше: - Ключовете от къщите оставете тука. Не ги носете с вас. Ние ще ви ги запазим и когато се върнете, пак ще си ги вземете. От нашата къща излязохме аз, майка, татко и братчето ми Димитър. По пътя много хора бяха бити. Имаше едно момче Драката – Стоян, на Бобева Стана син, избяга. И Кирю Саржев избяга, но го хванаха гръцките войници. А Стана почна да вика: - Стояне, къде си, Стояне! Гърците чуха и я отделиха. Разбраха, че синът й е избягал. А на Киря вързаха назад ръцете и го биеха с пушките. Какво да кажа, охка човекът, вика, жена му писка и всички наоколо протестираме. Гърците казаха: - Ще ви заведем в България. Сутринта като станахме Злата Джанкова, една моя братовчедка, решила да бяга. Гърците я хванали в балкана, с нея доведоха и Стана Бобева, иде жална, на гърба носи едно халище и един козинец. Посрещнаха я Кертичка и Стаевица Коюмдиева и като я видяха, попитаха: - Мари, сестро, къде беше?… - Оставете, не питайте. По-хубаво щеше да бъде да се бях обесила, отколкото да дойда тука. Плаче, сълзите й река. Кертичка й вика: - Кой те караше, сестрице, да викаш след Стоян. Нямаше гърците да те знаят. Ти сама си го стори. А тя пожълтяла, издраскана, избелена, ръцете й целите в кръв.

Закараха ни в Дедеагач. После с лодка отидохме на параход. Бяхме с чина Тодоровица. Дойде Кюсета с командира грък. Изведоха на Ангел годеницата. Чина взе да се моли на татко: - Чичо, кажи им и Мата да изведат. – Не може, сватя, каза той. –Аз едва се примолих, не може. Където ви карат, ще вървите. Параходът беше претъпкан с хора. Пътувахме много дни. Бяхме гладни и жадни. Кой каквото носеше, ядеше. Слязохме на гр. Волос, жални, баялдисали, гладни. Хората не можеха да вървят. Някои останаха в селата около Волос.

Татко и калеко Делигеорги казаха да вървим още нататък. Стигнахме в Лариска околия. Вървяхме пеша. Питахме за селата. Като преводчик ни беше братчето Димитър. Той ходеше две години в село на гръцко училище и знаеше гръцки език. Отидохме в с. Топузлар. Настаниха ни в училището Бяхме осем-девет семейства: ние, Шенкови – три семейства, Какачеви – три семейства, Яламовка и още две семейства. Разболяхме се от малария. Болни отивахме да работим. През месеците март и април окопавахме черен боб, а после сеехме и беряхме тютюн. През деня слагахме бобчета в джобовете, а вечерта ги готвехме. Лапад беряхме, майките ще го разбъркат с малко брашънце, варяха го на огън и ни го поднасяха като храна. Гърците отвориха наблизо мандра. Татко разбираше от този занаят. Хвана се на работа, та голяма трудност не виждахме с храната. Първоначално работехме само срещу един хляб, а по-после почнаха да ни дават и по една драхма. Ходехме в Лариса на пазар, когато трябваше да купим нещо. Братчето ми Димитър заболя от малария и майка остана да го гледа. Ходех на работа само аз. После, когато започнахме да сеем тютюн, Испир Терзиев правеше редовете и викаше: - Бързайте, бързайте, че надница няма да ни дадат. Тютюните посяхме, започнахме да ги берем. Бяхме с Мара Шенкова. Тя береше много бързо. Понякога отивахме в Лариса за хляб. Един ден тръгнахме: Вълчовица Шенева, Киряка Какачева, Мария Шенева, учинайка Стамовица Делигеоргиева. Вървим пеша. Срещнахме една лека кола, като дойде до нас, колата спря. Излязоха от колата двама мъже. Представиха се, че са българи и ни запитаха къде отиваме. Казахме, че отиваме в Лариса да си купим хляб. Учинайка Стамовица започна да плаче. А те казаха: - Ние дойдохме тука да ви видим положението. Колко болни и умрели имате? Киряка Какачева каза: - Аз имам момиченце умряло, Шенковица също има и т.н. – В кое село сте? – В Топузлар. Ние сме изпратени за вас, да опишем къде се намирате и какво е положението ви. Най-късно до десет дни ще ви изведем от тука. Не бойте се. Стамовица

рече: - Сине, гледайте да направите това. Жална, имаше четири деца, които измряха, когато се върнахме в село. Попитаха ни докъде има българи. – До Волос, отговорихме. – Ние ще ги намерим. Ние всички плачехме. И те имаха сълзи на очите. – Не плачете, всички, които сте оживели, ще ви изведем. Бършеха си с кърпичка очите. В колата имаше и други хора, но те бяха чужденци. Тръгнаха. Ние купихме хляб и се върнахме. Попитахме: - Дойдоха ли такива и такива хора при вас? – Дойдоха. Събудиха се големи надежди. Минаха не минаха десет дни, взехме си багажа на гърба и дойдохме във Волос. После на параход - до Солун. Параходът спря в морето, далече от пристанището. Останахме няколко дни. Хляб ни носеха с лодка. Не ни пущаха да слезем, уж да не ни видел българският консул. След това тръгнахме, минахме Кавала и стигнахме в Дедеагач. Слязохме на пристанището. Седнахме да починем и да похапнем. После отидохме на гости на вуйчо ми Никола. Преспахме вечерта, а на другия ден си дойдохме в Доганхисар. Тук какво намерихме! Подовете на къщите бяха разкопани. Каквото бяхме заровили, всичко извадено. Къщите ограбени, без врати, без прозорци. Ружа Касова се оженила за един грък. Дошла да търси багаж. Каза ми: - Позна ли нещо, Александро? – Какво да позная? Незначителни неща имало събрани в къщата на Стаю Бакърджиев. Маларията още ме тресеше. Почина майка. Никола Камбуров събираше момичета за Ксанти. Казах на татко, че искам да отида. Татко ми викаше: - Болна си, как ще отидеш? Аз настоявах и той ме пусна. Бяхме много момичета и жени. Отидохме в с. Мизамлъ. Тука пасталяхме тютюн. Дадоха ни по едно време капаро. Никола тръгваше за Доганхисар. Дадох му да занесе на татко малко пари. Дошъл си в село. Вечерта излязъл на дюкяна на Тодор Грудчев. Там бил и татко. Никола му казал: - Бай Георги, твойто момиче ми уми очите. Много хубаво работи. Прати тези пари, вземи ги. Шенко пък и калеко Делигеорги държали дюкяна на Стоян Кирков. Взели братчето Димитър да им води сметките, та му плащали някой

лев. Дошли чети от България. Убили Тодор Кралев. Докарали го и го поставили на църковната врата. Това ни разправи Никола като се върна. На Вълчовица Чикърова момчето казало: - Наша майка на това момче даде навуща. Докарали майка му и я запитали: - Познаваш ли това момче? – Не го познавам, казала тя. – Но снощи е било у вас! Тази женица се затресла от страх. Щели да я интернират, но се разминало. – Животът в село е тежък. Дано се върнем здрави, пък по-нататък ще видим какво ще правим, говореше Никола. Отидохме си преди Димитровден, върнахме се окончателно преди Коледа. След известно време дойде годеникът ми да ме вземе за България. Татко не ме пусна. Бях се приготвила, купих си прежда, изтъках си платно. Татко рече: - Няма да я пусна! Кирко остана в Гърция, мене ще ме затворят, Димитър е в треска, с нея ако се случи нещо като с Калина Камушева! Почнат ли да дават паспорти, ще я изпратя. Годеникът вдигна багажа ми. След известно време ми дадоха паспорт и дойдох в Хасково. Започнах работа в тютюневите складове. Братчето и татко останаха, но след време дойдоха и те.

Забравих да кажа… Когато тръгнахме от Волос и минавахме през селата, гръцките деца ни замеряха с камъни и викаха: - Вулгарос, вулгарос!... А хората ни едва вървяха. В Топузлар дойдохме на ден Великден. Имаше тука един поп. Братчето ми знаеше много добре гръцки език. Попът му даде да прочете апостола на църковната служба. В църквата били още майка, Шенковица и Какачка. Димитър почнал да чете. Един заможен грък отишъл до него, задърпал го за ръката като викал: - Вулгарос, вулгарос… Дошъл питропът, скарал му се и го отстранил. След службата попът се приближил до трите българки и им дал по едно великденско яйце. Майка тъжеше по вуйчо ми Кирко, войник в гръцката армия в Измир, който заболял и починал. Тя постоянно напомняше на татко: - Заведи ме в Измир да намеря гроба на Кирко!

Много хора починаха в нашата група: на Вълчо Какачев жената Калина, на Петко Калоянов момченце Георги, на Въл-

човица Шенева момиченце на четири години, на Митревица Бояджиева момиченце Кера на четири години“…

Прокудата

Бойко Тодоров Шалапатов: „Роден съм в с. Доганхисар, Дедеагачко. Израснах в многолюдно семейство – шест братя и три сестри. Когато дойдоха гърците през 1920 г., бях привлечен в общината на работа като пощаджия. Братята ми Петко и Димитър бяха избягали от армията и заради тях ме арестуваха. Разпитваха ме да кажа къде са. Те бяха в четите, но аз упорито мълчах. Биха ме така жестоко, че ми счупиха две ребра, от месата ми потече кръв.

Много семейства се изплашиха и започнаха да се изтеглят в България. Избяга родът на майка ми, вуйчовците Георги и Вълчо Турникови с двете ми сестри Мария и Дора. Установиха се в гр. Хасково. Аз знаех добре гръцки език и при възможност изпращах информация за намеренията и действията на гръцките власти. След освобождаването ми от ареста бях лекуван от един турски лекар, който системно ми обвиваше тялото с овчи кожи. Когато се пооправих, за втори път ме арестуваха. В присъствието на двама войници следственият офицер три пъти ме запита дали знам гръцки. Аз отговорих, че не зная. Тогава офицерът се обърна към войниците и каза: - Ще го пратим за с. Дервент, когато приближите м. Касъка, ще го застреляте, а после ще кажем, че е застрелян при опит за бягство. Аз познавах много добре местностите по пътя. Караха ме, но ръцете ми не бяха вързани. Стигнахме в местността Бакчета. Встрани от пътя гората е гъста. Издебнах, когато вниманието на единия войник се отклони, блъснах с дясната ръка другия и се вмъкнах в гората. Войниците почнаха да стрелят, но напосоки. Криех се няколко дни при бравите в балкана. Подмениха войсковата част в село и стана възможно да се прибера вкъщи. След месец и половина пак ме арестуваха заедно с баща ми Тодор и най-малкия ми брат Комню и ни заточиха на о. Самотраки. Баща ми и брат ми

оставиха костите си там. Останалите живи ни освободиха в края на 1924 г. През следващата година получих паспорт и дойдох в България. Установих се в гр. Хасково“.

Тодор Вълчев Катранджиев: „Когато дойдоха гърците, една година имаше мирен живот. На следващата година започнаха да вземат младежите и младите мъже като войници в тяхната армия. Едни отидоха, други избягаха. Започнаха гонения, изтезания, бой. Интернираха семействата. Изземаха добитъка. През есента на 1922 г. започнаха да ни викат вечер на парон /проверка/. Когато избяга сестрата на баща ми, жена на Ангел Пандъров, арестуваха татко. Биха го и го изпратиха в Одринския затвор. Върна се в края на 1922 г. През зимата на 1922 г. бяха арестувани Матю Кедиков, Андрей Делигеоргиев, Стаю Камушев и майка. След известно време я пуснаха. Към 15 март 1923 г. избягахме в България. Идеята за бягство даде бате Калоян: - Гърците ме биха и подир известно време ще ме вземат войник. Аз в гръцката армия няма да ида да служа. Ще бягаме… Събрахме се в местността Селището: Андрей Касов, батю, аз. За сборен пункт определихме местността Сиврията. Татко дойде и помоли батю да не бяга, но той беше непреклонен. Старият Каса дойде също. Андрей се съгласи да остане. Към нас се присъединиха още Вълчо Бакшев, Коста Пелтеков. Събрахме се една група от десетина младежи. Оттука отидохме в местността Старцето. Тогава и татко остана в групата. Мене изпратиха да кажа на майка малката сестра Търня да вземе дрехи и да отиде на Апостоловата воденица. Казах на калеко Апостол и той да излезе. Съгласи се. После обадих на Стамо Деликирев. Срещнах на пътя Митрю Бояджиев и той склони да се присъедини към нас. Хората излязоха към обед. Събрахме се на Старцето почти седемдесет човека. Дойде и жената на Ангел Карамитрев със сестрите си Каля и Мария. Тръгнахме под ръководството на татко. - До старата граница ще ви закарам, но не знам разположението на постовете, каза той. Дойдохме на връх Шапканата. Валеше дъжд. Престояхме три дни. Чакахме да спре

дъждът. По едно време, при нас дойдоха двама четници от с, Пишман: Мавер Анадъмов и Тодор Пъстрилов. Предложиха да платим на човек по четиридесет драхми, а те да ни преведат в България. Съгласихме се. Когато дойдохме до реката Камберка, се установи, че Коста Бакчежиев, който водеше детето на Ангел Карамитрев, го изгубил. Тръгнахме да търсим детето. Калеко Апостол носеше събраните пари за четниците. По пътя при един извор се навел да пие вода. Портфейлът паднал, без той да забележи. Татко идвал след нас и намерил детето. Когато дойдохме на връх Коджаеле, четниците казаха: - Тука е вече България. Един от тях изгърмя с пушката. Калеко каза стреснат: - Парите за четниците ги няма! Четниците се върнаха. Научихме, че намерили парите при извора. Изгубеното момиченце се казваше Марийка“.

Участници във ВТРО. Отдясно наляво: Стайко Запартов, Рафаил Каракачанов, Таньо Николов, Димо Николов и Митрю Аркумарев

МЪЧЕНИЦИТЕ ОТ ДОГАНХИСАР ПО ВРЕМЕ НА ЗАТОЧЕНИЕТО ИМ ПО ГРЪЦКИТЕ ОСТРОВИ И ТЕСАЛИЯ

Димитър Шалапатов

ЗАТОЧЕНИЕТО

На 27 ноември е подписан Ньойският мирен договор, Антантата получава Беломорска Тракия, но по-късно се разбира, че тази българска територия ще бъде отстъпена на Гърция. На 2 юни генерал Шарпи напуска управляваната от него дотогава Беломорска Тракия. Междувременно Гърция навлиза в тези земи и въвежда своето управление. Голяма част от българското население емигрира в България.

През първата година останалите под гръцка власт българи живеят сравнително спокойно. Техните мъки започват през 1921 г., когато мъжете биват мобилизирани в гръцката армия, за да участват в гръцко-турската война. Несъгласни да участват в една война без мотивация, голяма част от българските войници дезертират. Заловените дезертьори биват съдени и разстрелвани. Други бягат в България. Трети се укриват в балкана, като се включват в четите на ВТРО.

През 1922 г. Гърция губи войната. Гърците от Източна Тракия и Мала Азия биват принудени с бягство да спасяват живота си. Една част от тях се отправят към Беломорска Тракия. Местното българско население е натоварено да осигури прехраната на тези бежанци. Започват арести на българи, обвинени, че поддържат четническото движение. Извършват се жестоки побоища над арестуваните, стига се и до смъртни случаи. Започват се заточения на цели села. И всичко това с цел заграбването имотите на потърпевшите. В книгата си

„Обезбългаряването на Западна Тракия 1919-1924 г.” Анастас Спасов Разбойников ни дава примери в тази насока. Подобна информация получаваме и от труда на д-р Кирил Бакърджиев „По чужди земи и брегове”, съхранил спомените на стотици тракийски българи, изтърпели мъченията на гърците и оцелели от болести и глад след заточението по островите и Тесалия.

През месеците февруари и март 1923 г. започва заточението на селата Чобанкьой, Доганхисар, Дервент, Домуздере, Еникьой, Бадома, Дамето - всички от Дедеагачка околия, село Кутруджа, Софлийско. Гюмюрджинските села Калайджидере, Каракурджали, Шапчи, Сачанли, Кърсарджа, Кушланли, Чадърли, Кайбикьой също биват заточени.

Съвременник на станалите събития е роденият в село Хаджилар, Гюмюрджинско, Петко Кедиков, който е издирил заточените семейства и имената на жертвите от Западна (Беломорска) Тракия. Това негово изследване се съхранява в личния му фонд в Държавен архив-Хасково.От редколегията на сборник „Тракия” взехме решение да обнародваме тези данни на части. Във всеки от следващите томове ще съобщаваме имената на невинните мъченици от всяко село. Започваме със Доганхисар, най-голямото дедеагачко село. В този брой представяме и трилогията на д-р Кирил Бакърджиев „Доганхисар- Градец“.

Ето какво ни предостави от фонда на **Петко Кедиков Калина Русева, главен експерт в Държавен архив - Хасково:**

ИНТЕРНИРАНИТЕ ПРЕЗ 1923-1925 Г. ПО БЕЛОМОРСКИТЕ ОСТРОВИ И ТЕСАЛИЯ БЪЛГАРИ ОТ ЗАПАДНА ТРАКИЯ

ЗАЩО БЯХА ИНТЕРНИРАНИ ЗАПАДНОТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

Отговорът е само един - за да ги ограбят и на техните места да настанят гръцките бежанци от Мала Азия и Източ-

Петко Кедиков

на Тракия... Защото българите бяха като трън в очите на гърците, които виждаха, че търговията, земеделието и занаятите се дирижират от тях.

КОГА ЗАПОЧНАХА ИНТЕРНИРАНИЯТА

Първите интернирания започнаха в началото на 1921 година. Те бяха единични, на видни българи, занимаващи се с търговия, занаятчии и имотни земеделци. Интернирането на цели села тръгна през месеците февруари и март 1923 г. и продължи до 1925 г. При интернирането се заграбваха всичкият добитък, покъщнина, зърнени храни и всичко, което притежаваха западнотракийските българи. Това ставаше пред очите и на чуждите консули в Дедеагач.

Терора над българското население гърците прилагаха систематично. Има случаи на починали цели семейства по островите на Бяло море и Тесалия. Патилата и страданията не подлежат на описание. Пътуването по море със стари параходи е било толкова бавно и много тежко, че не е могло да се диша свободно въздух. Някои от интернираните са разкарвани от пристанище на пристанище, от полицейски участъци до полицейски участъци и там са ги държали в крайно нехигиенични и замърсени помещения, което е станало причина да бъдат налазени от въшки, бълхи и дървеници.

В първите дни на настаняването им в изгнание гърците не са се погрижили дори за пеленачетата. Затова са отбелязани много смъртни случаи в самото начало. Всички интернирани разказват: Когато децата ни плачеха за хляб, и ние заедно с тях плачехме, но не можехме да им помогнем.

Благодарение на това, че жътвата в Тесалия е започнала по-рано, всички интернирани - мъже, жени и деца, плъзнали из ожънатите ниви да събират класове и да варят житото им

за ядене. Това дало възможност да се намали смъртността. При завръщането им по родните места отново е отбелязана голяма смъртност, вследствие на лошокачествено брашно, отпуснато от гръцката власт, от което са констатирани много отравяния. Това положение още повече отчайва тракийците и те не виждат друго спасение, освен изселване в България. Това става причина да се настоява колкото се може по-бързо да се подават декларации за изселване, за да се получи паспорт от гръцко-българската смесена комисия.

ВЪПРОСЪТ ЗА ИНТЕРНИРАНИТЕ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ В НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ

Справка: Стенографски дневници, бр.63 от 30.3.1928 г.

На 29.3.1928 г. тракийският народен представител Димитър Попниколов изнесе с особенна прочувствена реч редица факти и официални документи на гръцките военни и административни власти пред Народното събрание относно интернирването из островите на Бяло море тракийските българи. Чете протокол №27, с който се интернират българи на остров Самотраки, а именно:

В Александрополис т.е. Дедеагач днес на 13 декември 1924 г. събота в 5 часа следобяд в помещението на Еврското т.е. Маришко окръж. Управление се събра комисията за безопасността на Еврския окръг, назначена със заповед от 19 април с.г. на окръжното управление в състав:

Г. Некалогеропулос, окръжен управител-председател, Екомнесос прокурор и Меджанакис полицейски пристав, заместник на директора на джандармерията, на Еврския окръг като членове и при присъствието на зам.командира на квартируващата тук 4-та дружина, капитан Г.Македонос, по покана на председателя реши следното:

Решава незабавно интерниране на остров Самотраки за период от 1 година, начиная от днес, на долуизброените лица като твърде опасни за обществената сигурност:

1. Тедор Анатолу, 38-годишен
2. Кира Анатолу, 45 г.
3. Теодора Анатолу, 15 г.
4. Димо Анатолу, 72 г.
5. Бялка Анатолу, 55 г.
6. Петър Анатолу, 15 г.
7. Тодор Симитчи, 37 г.
8. Злата Симитчи, 32 г.
9. Димитър Анатолу, 55 г.
10. Елена Анатолу, 46 г.
11. Мария Димитру, 70 г.
12. Рада Циркалова, 30 г.
13. Иван Стайков Циркалов, 30 г.
14. Делка ст. Папко, 42 г.
15. Димитър Папко, 70 г.

Всички жители на село Патоми т.е. село Бадама. И Илия Симитчи жител на село Дамия т.е. село Дамето.

Изпълнението на настоящето се възлага на джандармерийското Еврърско управление, за което се състави настоящето и се подписа от комисията: М. Калогеропулос, Е. Комненос, Е. Дженакис, печат на Еврърското окръжно управление.

Гр. Александрополис т.е. Дедеагач – 15 декември 1924 г.

Този протокол-факсимиле е напечатан в нашия вестник „Лаболгария", за да се направи достояние на чужденците.

През цялата 1924 г., понеже изтичаше срокът за подаване декларации за изселване, гръцките власти упражниха всичките възможни средства, убийства, заточение, побоища и арести, за да принудят тракийските българи да се изселят.

ЧУЖДИЯТ ПЕЧАТ ЗА ИНТЕРНИРАНИТЕ БЪЛГАРИ

Английското седмично списание The Neaz Easl от 16.2.1923 г. писа, че отношенията между България и Гърция са враждебни затова, защото Гърция, след като незаконно мобилизира в гръцката армия младежите българи, започна да интернира българското население от Тракия на о. Крит, а така също и на други острови.

Справка бр. 297, пловдивски вестник «Борба» от 26.2.1922 г.

А „Юг“, пловдивски независим вестник, в бр. 966 от 9.2.1923 година пише следното: „Агенция Ройтерс от Лондон на 5.2.1923 г. съобщава, че българското посолство в Лондон е направило официално съобщение, че гръцкото правителство продължава да принуждава тракийските българи да изоставят своите имоти и къщи и да търсят убежище в България, понеже ги интернира на островите на Бяло море. Българската общественост подкрепи протестните събрания на тракийци, които ставаха по всички градове и села. Много партийни и обществени организации на свой ред изпращаха резолюции и телеграми до Обществото на народите в Женева, с които настояваха час по-скоро Гърция да върне по домовете си интернираните тракийски българи. Гръцкото правителство беше заставено от Великите сили да върне по родните им селища интернираните българи, преживели шестмесечното изгнание.“

Теророт, издевателствата и интернираният над тракийските българи са документирани в обстоен доклад от анкетната комисия при гръцко-българската комисия по емиграция, назначена от тогавашното Общество на народите в Женева. В този доклад от 2.3.1925 г. членовете на анкетната комисия г-н Рувер и полковник Корф казват дословно следното:

„Изпращанията в изгнание се проточва в продължение на много седмици през месеците февруари и март 1923 година. Във всяко село изпращането се извършва внезапно. Неподготвените селяни са тръгвали на път без багаж, напущайки имотите си, оставяйки в тях цялата покъщнина, животните и засетите ниви. Така 1500 - 2000 семейства са били изпратени на заточение по островите. Други, за да се спасят от изгнание, преминават границата и се установяват в България. През есента на 1923 година останалите живи заточеници са били върнати в мизерно и плачевно състояние. Когато се завръщат в родните си огнища, намират имотите си ограбени. Прекарват тежка зима, съпроводена с глад, болести и смърт. Целта

на гърците е постигната, заваляват масово молби за преселване в България.“

Подписали доклада: Г-н Рувер и полк. Корф

Тракийски бежанци в Свиленград, след заточението, 1924 г.

Деца на тракийски бежанци от Дедеагачко, доскоро интернирани на о. Самотраки, 1925 г.

СПИСЪК НА ИНТЕНИРАНИТЕ ПРЕЗ МЕСЕЦ МАРТ 1923 Г. ОТ С. ДОГАНХИСАР-ДЕДЕАГАЧКО ПО ОСТРОВИТЕ И ТЕСАЛИЯ

№ по ред	Име и презиме и фамилия на интернираното семейство	интернирани членове	Местожителство в България, град или окръг, село
1.	Андрей Делигеоргиев	1	Хасково, Хасковски
2.	Андрей Валджиев	5	Тополовгр., Ямболски
3.	Ангел Терзиев	5	Хасково, Хасковски
4.	Ангел Костадинов	7	Хасково, Хасковски
5.	Ангел М. Карамитрев	6	Тополовгр., Ямболски
6.	Бойко Т. Шалапатов	1	Хасково, Хасковски
7.	Бойко Ст. Карабашев	5	Хасково, Хасковски
8.	Вълчо Ялабуков	3	Елена, Хасковски
9.	Вълчо Шенков	3	Хасково, Хасковски
10	Вълчо Рудев	6	Тополовгр., Ямболски
11	Георги Ст. Диманов	4	Хасково, Хасковски
12	Гела Апостолова	3	Орешец, Хасковски
13	Георги Кабасакалов	5	Хасково, Хасковски
14	Георги Куюмджиев	2	Гледка, Кърджалийски
15	Груда М.Гъркова	5	Харманли, Хасковски
16	Груда Г.Сапунарова	3	Хасково, Хасковски
17	Грудю Михов Джоджев	4	Славяново, Хасковски
18	Грудю Митрев Михов	4	Хасково, Хасковски
19	Гого Бобов Стоянов	5	Бургас, Бургаски
20.	Груд Маджаров	5	Хасково, Хасковски
21	Георги Какачев	4	Тополовгр., Ямболски
22	Груд Ст. Аркумарев	1	Орешец, Хасковски
23	Георги Ив.Карабашев	1	Хасково, Хасковски
24	Георги Джанков	3	Хасково, Хасковски
25	Грудю Ст. Зарев	3	Хасково, Хасковски
26	Грозю Д. Каванозов	2	Хасково, Хасковски
27	Георги Ст. Грущилов	2	Хасково, Хасковски
28	Георги Ст. Карабашев	4	Хасково, Хасковски
29	Гого Пазаитов	5	Хасково, Хасковски
30	Груда Н. Сексенова	4	Хасково, Хасковски

31	Димитър Н. Сексенов	5	Хасково, Хасковски
32	Демир К. Айманов	3	Тополовгр., Ямболски
33	Димитър Хр. Кехайов	4	Тополовгр., Ямболски
34	Димитър Илиев	4	Хасково, Хасковски
35	Димитър Джанков	5	Хасково, Хасковски
36	Дафа Комнева	3	Хасково, Хасковски
37	Димо Кесекчиев	4	Маслиново, Хасковски
38	Димитър Пишманов	5	Хасково, Хасковски
39	Добра П. Галгучева	2	Хасково, Хасковски
40	Злата Ив. Карасанова	4	Хасково, Хасковски
41	Злата Ник. Пазаитова	4	Хасково, Хасковски
42	Злата Кал. Топочарова	3	Хасково, Хасковски
43	Иван Крайнов	4	Хасково, Хасковски
44	Иван Ривов	4	Хасково, Хасковски
45	Илю Ст. Илчев	7	Мал. Брягово
46	Иван Гр. Сараиванов	4	Хасково, Хасковски
47	Илия Боюков	6	Тополовгр., Ямболски
48	Ирина М. Галгучева	4	Маджарово, Хасковски
49	Иван Т. Савов	2	Хасково, Хасковски
50	Иван Кандилов	4	Хасково, Хасковски
51	Ирина К. Ивилова	3	Н.Загора, Ст.Загорски
52	Ивил П. Палов	6	Хасково, Хасковски
53	Иван Касов	1	Хасково, Хасковски
54	Комню Тефекчиев	7	Хасково, Хасковски
55	Коста Куюмджиев	5	Хасково, Хасковски
56	Калафира М.Костова	3	Хасково, Хасковски
57	Кирю Кралев	4	Хасково, Хасковски
58	Кирю Карамитрев	3	Хасково, Хасковски
59	Кирю Педев	4	Хасково, Хасковски
60	Кирю Сарджев	4	Елена, Хасковски
61	Киряка Сапунарова	3	Хасково, Хасковски
62	Киро Сарчепишев	5	Хасково, Хасковски
63	Кирко Карасанов	8	Хасково, Хасковски
64	Калоян Марев	6	Пловдив, Пловдивски
65	Калоян Ст. Калоянов	4	Пловдив, Пловдивски
66	Керана К. Семерджиева	1	Хасково, Хасковски
67	Калоян К. Сираков	5	Хасково, Хасковски
68	Киро Д. Каванозов	5	Хасково, Хасковски

69	Комню Ст. Куюмджиев	6	Хасково, Хасковски
70	Комню Караянов	9	Хасково, Хасковски
71	Киро Шокаров	1	Хасково, Хасковски
72	Киро Дарлаев	1	Хасково, Хасковски
73	Керана М. Касова	3	Хасково, Хасковски
74	Кръстю Толев	3	Хасково, Хасковски
75	Киро Свинаров	3	Хасково, Хасковски
76	Киро Сексенов	3	Хасково, Хасковски
77	Кера Тюлиева	2	Пловдив, Пловдивски
78	Мара Г. Петракова	2	Кърджали,Кърджалийски
79	Мара Кирева Шокарова	4	Хасково, Хасковски
80	Марин Малаков	4	Кърджали,Кърджалийски
81	Мата Г. Гъркова	1	Хасково, Хасковски
82	Мата П. Цървенилова	2	Хасково, Хасковски
83	Мата Ат. Касабова	5	Хасково, Хасковски
84	Мата К. Янакиева	4	Хасково, Хасковски
85	Мавер Радиков	1	Хасково, Хасковски
86	Мавер Турников	5	Хасково, Хасковски
87	Митрю Джанков	4	Хасково, Хасковски
88	Мара Кир. Чакалова	2	Елена, Хасковски
89	Мария Йовчева Бузова	4	Хасково, Хасковски
90	Милуш Джанков	5	Свиленград, Хасковски
91	Мата Михова Яратарева	1	Хасково, Хасковски
92	Мавер Чакалов	4	Хасково, Хасковски
93	Митрю Арнаудов	7	Хасково, Хасковски
94	Мария Кир. Грудчева	5	Хасково, Хасковски
95	Митрю Тодев	3	Хасково, Хасковски
96	Митрю Бояджиев	3	Хасково, Хасковски
97	Мата Пеева	2	Хасково, Хасковски
98	Митрю Абаджиев	4	Хасково, Хасковски
99	Митрю Юсузов	5	Хасково, Хасковски
100	Мата Г. Кишкова	3	Хасково, Хасковски
101	Мата Ст. Куртева	3	Кърджали, Кърджалийски
102	Мария Маджарова	5	Динево,Хасковски
103	Мата П. Каранеева	2	Хасково, Хасковски
104	Мара Д. Кишкова	2	Хасково, Хасковски
105	Мара Г. Абаджиева	2	Хасково, Хасковски
106	Мавер Демирев	5	Хасково, Хасковски

107	Недялка Г. Костова	2	Хасково, Хасковски
108	Никола Топачаров	5	Кърджали, Кърджалийски
109	Никола Делигеоргиев	3	Хасково, Хасковски
110	Никола Ив. Гайдажиев	6	Орешник, Ямболски
111	Никола Кокаличев	6	Хасково, Хасковски
112	Никола Каваков	7	Хасково, Хасковски
113	Недялко Ив. Галгучев	5	Хасково, Хасковски
114	Никола Ст. Грозданкин	4	Орешец, Хасковски
115	Никола Чакърянев	5	Елена, Хасковски
116	Никола Ялабуков	3	Елена, Хасковски
117	Петко Карабаков	5	с.Върбово, Хасковски
118	Петра Дирлаева	1	Харманли, Хасковски
119	Петко Чакалов	3	Динево, Хасковски
120	Петко Кралев	6	Хасково, Хасковски
121	Петко Педев	4	Хасково, Хасковски
122	Петра Сапунарова	4	Хасково, Хасковски
123	Пейо Галгучев	4	Хасково, Хасковски
124	Петко Анадолиев	10	с.М.Брягово, Хасковски
125	Петко Ст. Калоянов	4	с.Мост, Кърджалийски
126	Пейо Ив. Илимонев	2	с.Любимец, Хасковски
127	Петко К. Браянов	5	Хасково, Хасковски
128	Петко Кандилов	7	Хасково, Хасковски
129	Петър Какачев	4	Хасково, Хасковски
130	Петко Мавров	5	Хасково, Хасковски
131	Петкана Гр. Бурналиева	3	Хасково, Хасковски
132	Рада Ст. Пелтекова	4	Хасково, Хасковски
133	Рада Ст. Коемджиева	3	Кърджали, Кърджалийски
134	Ружа Ст. Грущилова	3	Хасково, Хасковски
135	Руса К. Анадолиева	3	Хасково, Хасковски
136	Рада В. Ривова	2	с.Елена, Хасковски
137	Рада Янакиева Тодорова	1	Хасково, Хасковски
138	Стояна М. Кадънкова	1	с.М.Брягово, Хасковски
139	Стоя М.Аркомарова	3	с.Калояново, Пловдивски
140	Стамо Делигеоргиев	6	Хасково, Хасковски
141	Стана М. Айманова	3	Хасково, Хасковски
142	Стайко Рудев	5	Тополовград, Ямболски
143	Стайко П. Гюлмезов	6	Хасково, Хасковски
144	Стана М. Митрева	2	Пловдив, Пловдивски

145	Стаю Кертиков	5	Асеновград, Пловдивски
146	Стамата Николова	2	Пловдив, Пловдивски
147	Стайко Чепишев	3	починали
148	Стаю Кесекчиев	2	Хасково, Хасковски
149	Стою Шенков	2	Хасково, Хасковски
150	Стою Д. Педев	9	с.М.Брягово, Хасковски
151	Стоян Ивилов	5	Хасково, Хасковски
152	Стамо Кофтинов	6	Хасково, Хасковски
153	Стоян П. Палов	3	Хасково, Хасковски
154	Стою М. Сапунаров	4	Хасково, Хасковски
155	Стоя Матева Кедикова	5	Хасково, Хасковски
156	Стоя Ст. Касова	3	Орешец, Хасковски
157	Стояна Ник. Кишкова	3	Хасково, Хасковски
158	Стоян Яламов	5	с.Ефрем, Хасковски
159	Стоян К. Бобев	2	Бургас, Бургаски
160	Стоян Ст. Бакърджиев	1	Хасково, Хасковски
161	Спиридон Васев	4	с.Калояново, Пловдивски
162	Стамо Гюлмезов	4	Хасково, Хасковски
163	Стайко Гюлмезов	5	Хасково, Хасковски
164	Стамо Ст. Чолаков	4	с.Любимец, Хасковски
165	Стана П. Кръстева	4	Бургас, Бургаски
166	Стамо Коюмджиев	4	Хасково, Хасковски
167	Стамо Ст. Зарев	4	Хасково, Хасковски
168	Султана Грудева	5	Тополовград, Ямболски
169	Стамат Г. Караматев	4	Хасково, Хасковски
170	Стою Пишманков	3	с. Динево, Хасковски
171	Стоян Б.Келвълчев	3	Пловдив, Пловдивски
172	Стамо Маджаров	4	Елена, Хасковски
173	Стамо Дюлгеров	4	Харманли, Хасковски
174	Спиро Терзиев	4	с.Калояново, Пловдивски
175	Стоя Янова Карапеева	3	Хасково, Хасковски
176	Стана Ив.Кандилова	4	Хасково, Хасковски
177	Стоя Г. Пазаитова	5	Хасково, Хасковски
178	Стана Г. Грущилова	6	Хасково, Хасковски
179	Стою М. Сапунаров	4	Хасково, Хасковски
180	Стана П. Матева	4	Бургас, Бургаски
181	Тодор Ялабуков	3	Хасково, Хасковски
182	Тодор Сексенов	2	Хасково, Хасковски

183	Тодор Пазаитов	5	Хасково, Хасковски
184	Тодора Джанкова	5	Хасково, Хасковски
185	Тома Гърков	4	Хасково, Хасковски
186	Тодор Янев Шалапатов	2	Хасково, Хасковски
187	Тодор Педев	3	Хасково, Хасковски
188	Тодора Кирова Касова	4	Хасково, Хасковски
189	Тодор Гулакманов	5	Харманли, Хасковски
190	Тодор Ив. Мандров	1	Хасково, Хасковски
191	Христо Ст. Ялабуков	5	М. Шарково,Ямболски
192	Яно Карабаков	6	Харманли, Хасковски
193	Яно Шалапатов	4	с.Костур, Хасковски
194	Яно Туков	3	Хасково, Хасковски
195	Яно Мавров	3	Хасково, Хасковски
196	Янчо Гайдаджиев	4	Хасково, Хасковски
197	Янчо Петелчев	4	Хасково, Хасковски

761

ПОЧИНАЛИ В ИЗГНАНИЕ ОТ СЕЛО ДОГАНХИСАР

1. Ангел Терзиев - 60 г.
2. Ангел Келатанасов - 62 г.
3. Ангел Димитров - 9 г.
4. Бойко Киров - 7 г.
5. Веска Педева - 2 г.
6. Вида Гр. Зарева - 50 г.
7. Вида Маврова - 52 г.
8. Георги Бодуров - 70 г.
9. Георги Грущилов - 72 г.
10. Груд Зарев - 65 г.
11. Грудка П. Педева - 8 г.
12. Георги Петков - 8 г.
13. Георги Николов - 15 г.
14. Георги Ян. Карабаков - 10 г.
15. Георги Ст. Ивилов - 5 г.
16. Георги Джанков - 65 г.

17. Добра Николова - 3 г.
18. Добра Толева - 52 г.
19. Димитър Хр. Кехайов - 60 г.
20. Злата Стоева - 18 г.
21. Злата Карабакова - 15 г.
22. Злата Ст. Касова - 15 г.
23. Злата Ан. Келеатанасова - 20 г.
24. Иван Кандилов - 65 г.
25. Иван Крайнов - 40 г.
26. Йовчо Ривов - 60 г.
27. Иван Митрев - 62 г.
28. Иван Стоянов - 3 г.
29. Иван Кирев Грудев - 12 г.
30. Иван Тодоров Сабов – 70 г.
31. Киро Карамитрев – 72 г.
32. Кирко Карасанов – 75
33. Керана Митрева – 70
34. Коста Крайнов – 5 г.
35. Киряка Кръстева – 35 г.
36. Кръстинка Вълчева – 18 г.
37. Кера Гулакманова – 36 г.
38. Кера Николова – 32 г.
39. Киро Николов 52 г.
40. Кера Митрева – 7 г.
41. Кера Георгиева – 35 г.
42. Кирко М. Касов – 7 г.
43. Костадинка Д. Айманова – 1 г.
44. Калоян П. Педев – 2 г.
45. Кера Д. Пишманкова – 3
46. Калина К. Янакиева – 10 г.
47. Комню Т. Шалапатов – 16 г.
48. Калинка К. Сиракова – 2 г.
49. Кръстю Толев – 50 г.
50. Мавер Димитров – 50 г.
51. Мара Крайнова – 8 г.

52. Милкана Стайкова – 16 г.
53. Митрю Стайков – 6 г.
54. Митрю Петков – 4 г.
55. Митрю Толев – 62 г.
56. Мара Димитрова – 32 г.
57. Митрю Табаджев – 50 г.
58. Милка Ст. Делигеоргиева. – 35
59. Митрю Д. Кабасакалов – 3 г.
60. Митрю Кр. Сапунаров – 7 г.
61. Митрю П. Цървенилов – 1 г.
62. Митрю К. Сарачепишев – 2 г.
63. Митрю Ст. Грущилов – 8 г.
64. Мара Ив. Сабахова – 90 г.
65. Мавер Демирев – 55 г.
66. Мара М. Демирева – 18 г.
67. Надежда Кирова – 12 г.
68. Никола Димитров – 8 г.
69. Недялко Н. Сексенов – 18 г.
70. Недялко Д. Комнев – 20 г.
71. Пею Карапеев – 68 г.
72. Петко Кандилов – 65 г.
73. Петко Сексенов – 18 г.
74. Петко Чакалов – 72 г.
75. Петра Карамитрева -18 г.
76. Петкана В. Шенкова – 3 г.
77. Петра Ст. Зарева – 40 г.
78. Рада Попчева – 50 г.
79. Стаю Карасанов – 72 г.
80. Стоян Грозданкин 70 г.
81. Стайко Катранджиев – 62 г.
82. Станка Георгиева – 15 г.
83. Станка Кирова – 3 г.
84. Стоян Стайков – 10 г.
85. Станка Стамова – 7 г.
86. Станка Стоева – 8 г.

87. Стою Карасанов – 30 г.
88. Станка Ст. Куртева – 16 г.
89. Стайко Рудев – 56 г.
90. Стою Чакалов – 92 г.
91. Стамо Делигеоргиев. – 40 г.
92. Стана М. Айманова – 40 г.
93. Станка Г. Кедикова – 5 г.
94. Стою П. Анадолиев – 10 г.
95. Стамо Карасанов – 70 г.
96. Стамо Гюлмезов – 40 г.
97. Стамо К. Дюлгеров – 12 г.
98. Станка М. Кедикова – 1 г.
99. Тодор Йовчев - 63 г.
100. Тодор Терзиев – 72 г.
101. Тонка Митрева – 16 г.
102. Тома Гърков – 72 г.
103. Тодор Гулакманов – 60
104. Търна Ст. Гюлмезова – 35 г.
105. Яно Тодоров – 65 г.
106. Яно Гайдажиев – 60 г.
107. Яню Караянев – 56 г.
108. Яна Стоянова – 65 г.
109. Янчо Петелчев – 80 г.
110. Тодор Янев Шалапатов - 63 г.

Жертвите по време на заточението са над 150 души, локализирани веднага след завръщането на останалите живи заточеници. При изготвяне на поименния списък Петко Кедиков не е могъл да издири имената на всички жертви, предимно деца и възрастни хора.

СПОМЕНИ ЗА ИМЕНИТИ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ГЕРОИ

Интервю на Недялко Бакалов

ПЛЕМЕННИЦАТА НА ЧАЛБУРОВ: ЧИЧО НЕ ПОЖЕЛА ДА УЧАСТВА В ИГРИТЕ НА КОМУНИСТИТЕ

Вера Тодорова Таксирова, *племенница на известния хасковски тютюнотърговец и депутат Георги Чалбуров, е родена на 7 септември 1919-а в Ксанти, днес в Гърция, наричан в миналото Скеча. В България я водят като едномесечно бебе, след като Венизелос прогонва тракийците от Западна Тракия. Родителите й се установяват в Пловдив, на улица «Патриарх Евтимий», близо до храма «Света Марина». Спомня си по-важните събития в своя дълъг и интересен живот след 4-годишна възраст. Известно време семейството е в Борисовград (Първомай). На 7 години е, когато се установяват в Хасково.*

Тук завършва гимназия «Петко Каравелов», в която по това време има отделни паралелки с момчета и момичета. Отива да следва агрономство, но, преди да завърши, се омъжва. Със съпруга си Иван, който завършва право и работи като адвокат, известно време остават в Хасково, след превратата на 9 септември 1944 г. се местят в Кърджали. Брат й Асен, който е бил легионер, постоянно е по лагери при новата власт. По тази причина адвокат Таксиров подслонява в кърджалийската им къща бащата и майката на жена си.

Това, което ме удиви след Девети, е, че и татко, и чичо Георги един път не се оплакаха от съдбата си. И двамата разбираха много от тютюни, но бяха готови да работят всичко, което може да донесе някакви средства на семействата им, разказа ми през 2012-а – 2 години преди смъртта си, удивително запазената за

възрастта си - и физически, и умствено, жена с млечнобяла коса и ясен поглед.

- За чичо ви Георги е известно, че е учил в цариградския Робърт колеж. Баща ви Тодор с какво образование беше?

- Бе завършил пети клас в родното им село Еникьой. В него живееха интересни хора, там комунизмът бе дошъл още през 20-те години на миналия век. Бяха добри, помагаха си едни на други. Татко ми разказваше: Ако жена остане вдовица, събират се всички и предават първо нейния тютюн, защото е сама. Ако пожар унищожи къщата на някой местен, пак се събират и му помагат да я възстанови. Като дошли в България, не ги посрещнали много добре, затова баща ми все повтаряше: Ако ни върнат Тракия, отивам си там. В Еникьой е нямало едноетажна къща. Всички местни са били тютюнджии, на първия етаж се сушали низите, на втория живеели хората.

- Мъжът ви е бил цял живот адвокат, вие какво сте работили?

- Бях домакиня, в ония години повечето жени бяха такива.

- В Хасково къде живяхте?

- На различни места. След Девети двамата братя Чалбурови със семействата си обитаваха две къщички под наем в общ двор на улица «Кавала» 3, пресечка на пазара. Чичо ми имаше собствена къща на пловдивската улица «Иван Асен». Народният съд му я конфискува, там настаниха музикалното училище. Баща ми бе без свое жилище, той признаваше само един бог - работата. Последният ни дом преди преврата на Девети бе зад «Модерен театър» (днешния Бизнес център, бивш партиен дом, б.а.), после настаниха там военен щаб. Голяма бяла къща в пресечка на улица «Славейков». На нашите им дадоха 4 часа да се изнесат, половината багаж си остана.

- В картичките от лагера в Белене, които чичо ви Георги с години праща на съпругата си Цвета, той често я пита: „Тодор там ли е?“ Какво е правел в това време баща ви?

- Двамата много се разбираха, макар че бяха различни по характер. Дядо Киряк беше поверил на татко да се грижи за по-малкия си брат и за петте им сестри. В Пловдив след изселването от Гърция всички живееха в една къща, до църквата „Света Петка“. Всяко семейство имаше по една стая. Не помня кога чичо е дошъл в Хасково. Една от лелите ми отиде в Асеновград, тя беше тъща на академик Благовест Сендов при първия му брак. Чичо Георги вече беше директор на тютюневата фирма на Тодор Кършев, когато извика татко в Хасково.

- От фонда на Георги Чалбуров в Държавен архив-Хасково става ясно, че той е правел много дарения по различни поводи. Дава 8000 лева на църквата «Свети архангел Михаил» в памет на починалата си дъщеря. Как се казваше тя, на каква възраст се спомина?

- Станка, носеше името на баба Станка, майката на татко и чичо, на която й викахме баба Чалбурка. Братовчедка ми си отиде на 10 години от туберкулоза. Още за даренията - на чичо Георги му се паднаха 100 000 лева от Държавната лотария. Тези пари изобщо не влязоха вкъщи, даде ги на старопиталището. Беше дружелюбен, държеше се много човешки с подчинените си. Отиваме със Станка при него: „Чичо, кажи на Янко шофьора да ни закара в неделя на минералните бани“. А той: „Питайте си Янко, колата е негова, аз не отговарям за нея“. „Чичо, да откъснем един букет от градината“. „Питайте Теньо градинаря, градината е негова“. Тютюневият склад купуваше канцеларски материали от една книжарница, имаше отворена сметка. Изрично бяхме предупредени да не вземаме нищо, без да си го платим. Като почина Станка, аз станах момичето на двете семейства. Направех ли някоя беля, отивах първо при чичо да му кажа. Той бе по-спокоен, по-уравновесен. Татко беше малко кибритлия.

Янко шофьора го видях много време след това в Кърджали, пак въртеше волана - в Енергото. 20 години, вика ми, съм возил чичо ти, веднъж не ме засегна с нещо. След Девети шеф на „Тютюнева промишленост“ стана Ракшиев. Веднъж ми на-

режда: Янко, утре ще закараш жената и децата на Хасковските бани. Не мога, отвръщам, няма бензин, купонна система. Той: Не ми трябват такива Чалбурови шофьори! 100 години да сте шеф на «Тютюнева», не можете да стигнете Чалбуров. Той беше роден чорбаджия, гласял отговорът на шофьора. Така си беше - чичо имаше излъчване, чар, достолепие. След Девети са ме питали неколцина партийци на какво се е дължало това негово обаяние. Не знам, то си беше просто вродено.

Обаянието му проличало и на заседанията на Народния съд, разказваше мъжът ми. Когато станал да говори, в залата настанала тишина. Преди да почне изказването си, леко се поклонил. Помня, във вестника писаха: «На естрадата с лек поклон застава кристализираната мижитурка Георги Чалбуров“. Той разказа как са работили с германците и изведнъж сред подсъдимите настъпи едно облекчение, почувствах как им стана любимец, сподели ми неговият защитник и мой съпруг Иван Таксиров.

- От лагерната кореспонденция на Георги Чалбуров става ясно, че по някое време съпругата му Цвета успява да си намери работи в някакъв магазин. С какво се занимаваше тя, докато той изкупуваше греховете си пред народната власт?

- Леля чистеше в църквата „Света Богородица“, миеше кандилата. Чичо изкара по лагерите 10 години - от 1949-а до 1959-а. Едни го пускаха, други го прибираха. Д-р Павел Тагаров много тичаше и се застъпваше за него. Тъкмо успее да му уреди освобождаването, други негови другари пак го връщаха обратно в лагера. Баба Станка от седемте си деца обичаше най-много него. На Девети бяхме събрани всички в къщата на улица «Средна гора». Чухме по радиото, че народните представители ще бъдат арестувани. Хуквам и отивам при чичо в къщата им край реката. Бяха той, баба Станка и слугинята. Седят и слушат и те радио. Чичо рече на слугинята: «Ганке, те няма да закъснеят да дойдат. Приготви ми бельо в спалнята, да се преоблека“. В това време идва агентът Здравко да

го арестува и плаче: „Абе, бай Георги, много съжалявам, че на мен се падна“. Чичо му отвръща: „Ти си вършиш работата, бъди спокоен“. Облече се и тръгна. Обърна се към нас и каза: „Сълзи не искам. Аз не съм престъпник“. Последните му думи, преди да го отведат, бяха: „Ние оставяме една цветуща България, а сега - катастрофа“. От 9 септември до декември 1944-а баба стоеше всяка вечер на прозореца и го чакаше да си дойде. Последната седмица преди смъртта си беше почти побъркана. Така и не дочака любимия си син. Умря на 90 години.

- Докато вървеше Народният съд, ходехте ли да видите чичо си?

- Баща ми и мъжът ми ходеха постоянно. Наеха един адвокат земеделец - Ангелов, платиха му 200 000 лева и в деня на процеса той изчезна. Баща ми вика на мъжа ми: Жанко, ти ще го спасяваш. Залепна ми ризата на гърба, като чух тия думи, разказа ми след това Иван. Така той стана адвокат на чичо ми. През цялото време с татко не мръднаха от Съдебната палата в София. Баща ми беше ни дал по някоя хилядарка за зор заман, прибра ги - за чичо Георги. Лелите ми се хванаха на работа в тютюневия склад - да припечелят, да идат да си видят брата.

- Нещо за братовчед си Недялко, сина на Георги Чалбуров, да кажете.

- Той е кръстен на дядо ми Киряк. През вечер се чуваме с него по телефона. В София е, остана стар ерген. Навремето успя да завърши курсове по куклен театър, учеше под името Недялко Георгиев. Известно време гледаше маймуните в столичния зоопарк, и него не го беше страх и срам от каквато и да е работа.

- Виждали ли сте Курт Венкел - приятел на Георги Чалбуров и прототип на фон Гайер от романа «Тютюн»?

- Не, не съм, но много съм слушала за него. Той беше съден след Втората световна война като нацист, но оправдан. Майка ми разправя: Седим на двора в Хасково, на «Кавала» 3,

четиримата с чичо ти, чинка ти и баща ти. В това време идват двама от милицията. Чичо ти Георги скочи веднага: Цвето, приготви ми багажа. Да вметна тук, че това е било през 50-те години, при едно от редките му пускания от лагера. Тогава съм го виждала как яде - ей така обгръщаше чинията, сякаш някой щеше да му я вземе.

Ченгетата спрели чинка: Чакай, не е за това. Идваме по друг повод. И съобщават, че представителят на «Реемстма“ Курт Венкел е почнал да купува тютюни от новата власт. Дошъл до Хасково и искал да се види със своя стар приятел Георги Чалбуров. Ще го чака утре на обед в хотел „Република“. Ще дойда при условие, че и вие двамата присъствате, отвърнал чичо. Опасявал се, че ще му припишат нещо. Ходил, видели се, не знам за какво са говорили.

Георги Чалбуров беше сред първите, които направиха кухня за работниците и следеше да се готви с качествени продукти. Редовно им раздаваха работно облекло. На главата му бяха 1800 души. Беше замислил да ги прави акционери, но превратът на 9 септември 1944 година му попречи да осъществи това свое намерение. От чичо знам още нещо, пак свързано с тютюните. След като го освободиха от Централния софийски затвор в края на 1946-а, той е бил извикан при министър-председателя Георги Димитров. В затвора Георги Чалбуров е разработил перфектно помощното земеделско стопанство, той бе отличен стоковед. Димитров му предложил да поеме търговията с тютюни на страната. Благодаря, предпочитам да стана работник. Аз съм възрастен, уморен, вие имате способни млади хора, отвърнал му чичо.

Той знаеше какво стана с неговия пловдивски колега Гавраил Гулев при подписването на споразумението в Египет. Хвалиха го, хвалиха, сетне го обесиха. Жена му умря от мъка. След известно време пък го реабилитираха. Чичо Георги знаеше тия игри на комунистите, не пожела да участва в тях.

Фанна Коларова

„СМЪРТТА ЗА РОДИНАТА Е ПРЕМИНАВАНЕ В БЛАЖЕНСТВО”

Последните думи на капитан Горанов при атаката на Одрин

Капитан Александър Горанов – командир на 6-та батарея от 8-и Артилерийски полк, пада убит от неприятелска граната на 12 март 1913 г. при решителната атака за превземането на Одрин. Той е само на 33 години, но с делата си бе спечелил вече уважението на своите бойни другари и на войниците си като безпримерен командир. Неведнъж със саможертвения си пример под дъжда от вражи куршуми и шрапнели той бе повеждал бойците си в устремни атаки и възпирал отчаяния напор на противника в редица сражения по време на Балканската война. Прославил се бе и с поведението по време на обсадата на Одрин. Съдбата бе отредили тъкмо в момента, когато сломените защитниците на Одринската крепост слагаха вече оръжията си пред победоносната българска войска, капитан Горанов да се разделя с младия си живот, изпълнил своя най-висш дълг пред Отечеството.

Младият офицер като че се бе подготвял и за този миг. Предвидил го бе и го отразил в завещанието си, написано в деня преди атаката на Одрин и изпратено до любимата съпруга.

11 март 1913 г.
Позиция при Мусубейли
Одрин

Завещание

Утре, 12 март 1913 г., ще се разиграят важни събития. Ще се атакуват първите позиции. Дано Бог увенчае с успех това Предначинание.

В този велик ден, велик за България и нейните борци, които устремени напред няма и не трябва да мислят за себе си, налага ми се длъжност да кажа последната си дума.

Волята ми е:

- Обичната ми другарка да не скърби за мене. Нека тя се гордее с моето име и нека тя бъде достойна за него!

- Моята смърт за родината, ако Богу е угодно да ми я прати, е преминаване в блаженство, а не смърт…

- Накрая изказвам сърдечна благодарност към моята другарка, която в продължение на три години ми даде пълно щастие и радост. Моля Бога да й даде ново щастие. Бъди благословена, моя Фанке.

П. П. Ако гробът ми е известен, Фанка да има грижата да посади над него кипарис.

Твоят другар те целува. *Капитан Горанов*

Малко преди да напише това си завещание капитан Горанов изпраша до любимата си жена още няколко писма. В писмото си от 4 март 1913 г. той описва ежедневието на позициите и се старае да разсее тревогата на младата жена, която следи по вестниците всички съобщения от фронта.

„Питаш ме, миличка, да ти пиша в подробности какво вършим ний тук. Право казано, нищо не вършим. Стоим на своите позиции, денонощно бдим. Стреляме, когато стане нужда. Когато те видя, ще ти разправя в подробности где сме били, как сме били. В писмо, макар и пратено по войник, е неудобно да се пише. Аз съм войник и трябва да спазвам онова, което е заповядано. Може би има хора, които обичат много да дрънкат, но те не правят добре. Пък, право казано, мъчно се описват нашите действия. Трябва карта, пък точна ти не можеш да намериш. Знай, че се бием около Одрин, че стреляме често. Питаш дали съм участвал в атаката на форта Таушан тарла. Не е имало атака още. Вестниците са измислили тази новина, както измислят и много други.

Времето е отлично и много ни улеснява.“

На следващата вечер той й пише ново утешително писмо: „Аз много пъти съм ти писал, искам да го повторя. Не скърби! Не тъгувай за нищо! Бъди съвършено спокойна и горда и чакай смирено всичко, което Бог ни прати. Ако не се върна жив, не тъжи. Не искам да занеса твоето щастие в гроба. Ти трябва да се гордееш, че си дала пред олтара на Отечеството най-скъпата си жертва. Бъди горда българка. Посрещни с кураж и геройство всичко. Аз нищо не ти оставям, освен едно име, с което се гордей!”

Писмата, които капитан Горанов е изпращал от фронта до любимата жена, разкриват само един епизод от обсадата и атаката на Одрин през Балканската война, изплувал из редовете на пожълтелите страници, писани на бойното поле преди поредната атака, оцелели повече от век сред бабините вещи. Историята е съхранила и няколко реда за подвига на капитан Горанов, написани от неговият боен другар, друг достоен български офицер от атаката на Одрин, Атанас Делишев:

„Когато неговата батарея бе определена да придружава щурмуващите пехотни колони, Горанов бе извън себе си. Възседнал на кон, той тръгна напред и батареята му за миг достигна Маслака. Небето и земята се обливат с огън, а страшният рев на топовните гърла носи смърт и ужас. Пехотните части бавно напредват, постилайки земята с трупове. Гъстите колони бързо се разреждат. Часът е страшен и решителен. Който презре смъртта, той ще е победителят. Тогава от върха на Маслака се раздаде мощният глас на Горанов:

- Ура, напред, момчета!

Красивият батареен командир, цял изправен сред ада от смъртоносно олово, даваше пример за нечувано геройство. „Горанов, залегни” – крещеше командирът. „Горанов, ще те убият” – викаха офицери и войници.

Устремил поглед към бойните редици, презиращ страха

и смъртта, младият воин не чуваше предупрежденията и продължаваше да насърчава бойците да се втурнат на атака. И когато пехотните части отново се повдигната неговият глас зазвуча още мощно в урагана на страшната борба:

- Напред, момчета! „Шуми Марица“! Ура, ура!”

Два дни по-късно верните му войници понасят и погребват тялото на своя любим командир и в двора на църквата „Св. св. Константин и Елена” поставят скромен кръст, като възпоменание и символ за проявеното геройство, безпределна храброст и саможертва пред олтара на Отечеството, която капитан Горанов бе предрекъл в последното си писмо до моята баба, чието име нося.

Църквата „Св. св. Константин и Елена” в Одрин, в чийто двор е погребан капитан Александър Горанов

СПОМЕНИ НА ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ ЗА ТРАКИЯ

Спомен на Вълчо Иванов Папратилов за трагичните събития, станали през лятото и есента на 1913 г. в Беломорска Тракия, записан от внука му Вълчо Иванов Златилов на 10 август 1979 г. в гр. Кърджали

СТРАДАНИЯТА НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ ОТ С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ ПРЕЗ 1913 Г.

През 1912 г. беше освободена Западна Тракия. Но тази свобода не бе за дълго – в 1913 г. Турция наново я взе и то с голяма жестокост към беломорския тракийски, български народ.

В това време дойде войводата Руси Славов и организира село Голям Дервент да се отбранява от турския башибозук. Поставиха се постове на всички пътища. Селото беше нападнато на няколко пъти, но турците бяха отблъснати. Участие в битките взеха всички мъже от селото. Биха се дори и жените.

Но най-подире дойде много голяма турска войска, въоръжена с топове. От две страни /от Димотика и от Софлу/ разбиха селото. От селото при боевете паднаха 30 души /от турците – повече/. Но хората не се предадоха, а избягаха из балкана.

Тогава турският башибозук почна да пали и да взема добитък и покъщнина – каквото намери, да убива - когото залови. Заловен беше и нашият дядо Вълчо Златилов. Като го хванали, вземали мулето, влезнали в къщи и като го натоварили с дрехи и с каквото си искали, забрали го да го водят. Заловили още и брат му Стою Златилов, Димо Черденов, Ран Божин, Божил Хондилов, като взели и техните мулета. Като наближават турските села, почнали да ги убиват. Убили Стою Златилов и Димо Черденев, а другите трима успели

да избягат.

Заловено било и избито цялото семейство на Георги Домузов. Убили също и Ангел Полюменов. Залавят и жената на Георги Бузиков и Стойка Копанова. На първата счупили ченето и отрязали езика, а втората се хвърлила в кладенеца и се удавила.

Хората от Г. Дервент решили да отидат в Дедеагач да търсят спасение при гръцкия консул. Но жената на Георги Бузуков не можела да върви, не можела да говори, а само ревяла като добитък. Тогава той се принудил да плати на някой си Иван Купула 1 лира, за да я убие.

И тогава всички останали живи от селото тръгнахме за Дедеагач. По пътя научихме, че селата Манастир и Сачанли, които също като нас се отбраняваха, са превзети от турците, а населението избягало из балкана.

Имаше и много села, които се предадоха доброволно, но и тяхното положение не било по-добро от нашето. В с. Малък Дервент и с. Каяджик например турците събрали мъжете и ги изколили.

Като пристигнахме в Дедеагач, се събраха много хора от гюмюрджинските и дедеагачките села. Всичко около 17-18 хиляди души. Но и там нямаше спасение за нас. След някой ден дойдоха турски войски и башибозук и заобиколиха града. Дадоха заповед всички българи да излезнат от града. Наоколо, където имаше българи и българска стока – добитък, коне, мулета – всичко вземаха. Качиха се на коне и ни заповядаха да тръгнем. Трябваше да вървим след един качен на кон турчин, а другите турци започнаха да бият с бичове всеки, който им се изпречи пред очите, да правят обиски за пари и часовници, да вземат всичко, каквото им хареса. Биха, тъпчиха с конете… Най-подир се мръкна, та спряхме да нощуваме. Но какво ти нощуване! – цялата нощ се носеше пискане и охкане.

Като се съмна, станахме, но нашия баща го нямаше и ние не знаехме дали е бил взет от турците или е избягал. Почнаха

да викат: „Калк бе, керътли!“ /Ставайте бе, урсузи!/. И пак потеглихме... Още не бяхме изминали около 1-2 км, когато пред нас се чу пукане от двете страни. Някои българи започнаха да викат: „Бягайте напред – това е нашата чета!“. Почнахме да бягаме. Турците след нас откриха огън. Започнаха да бръмчат куршуми, но височината беше вече наблизо. Прехвърлихме я. Турците не можаха да ни преследват по-нататък, защото четата – тази на Руси Славов и Димитър Маджаров – ги спря.

Навлезнахме в гората. В това време ни намери баща ни, който през нощта избягал с няколко души. През нощта отишли, намерили войводите Руси Славов и Димитър Маджаров, та ни пресрещнали. Като се мръкна останахме да нощуваме из гората.

На другия ден пак станахме да продължим пътя, гладни, жадни, изморени. Но турците ни бяха направили засада в местността Армаган чешма. Откриха огън и убиха доста хора. Хванаха няколко души и ги накараха да викат: „Предайте се! Турците няма да ни колят!“ Но народът се пръсна из горите.

На третия ден се организираха по-добре четите на Руси Славов и Димитър Маджаров, които ни казаха да се съберат всички българи на връх Райовица, за да заминаваме за България. Из балкана вече не можеше да се живее от миризмите – на изтрепаните хора, останали непогребани.

Старите хора, които не можеха да бягат, турците ги хващаха и мятаха в огъня живи да изгорят. Нашият дядо не можеше да ходи и остана вкъщи. Като запалили къщата, излезнал да я гаси. Двама турчина го хванали и го хвърлили в огъня. Така и той изгорял жив.

Ясно беше вече, че няма друг изход, освен да бягаме за България. Сега вече всичко бе по-организирано. Дадено бе нареждане никой да не се отделя, да не се закачат турците, откъдето ще минем, защото ще се минава през турски села.

Потеглихме от връх Райовица – гладни, жадни, изморени. Минахме през с. Мерикос, Коджаеле, с. Горно Юруци, с.

Гугутка, което беше изгорено. Из полето намерихме някой кочан суха царевица и това ни беше яденето от Дедеагач до р. Арда. Минахме през с. Розино, през с. Планинец, но турците не излизаха от къщите. По едно време баща ни ни намери и ни каза: „Ще бягате, накъдето бяга всичкият тоя народ“ и пак се изгуби някъде. Излезнахме на крумовградското шосе и тръгнахме по шосето към с. Попско.

Като стигнахме разклона за с. Чаир напуснахме шосето по заповед на четата и взехме посоката към р. Арда. Не бяхме минали 3 км и започнаха да се сипят куршуми от двете страни. Охраната на четата от ляво ни вика: „Бягайте вдясно!“, а охраната ни от дясно вика: „Бягайте вляво!...“ А куршумите падат като градушка, събарят листата от гората.

Изгубихме се един други, не се знае кой е жив, кой е убит. Само майка ме държи за ръката да не ме изгуби. По някое време тя ми затули очите да не гледам, но аз й дръпнах ръката и какво да видя – един човек се търкаля по земята като заклана кокошка – куршумът го ударил в шията… Още по-напред едно дете, което го водеше майка му за ръка, изпищя и почна да се вие като ударена змия и умря. Майката го повлече и когато видя, че умря, го остави.

Ние забравихме глад и жажда и затичахме кой колкото му силите стигат до стигнем Арда и да я преминем. Стигнахме реката, но тук вече стана най-тежко! Реката се бе замътила от човешка кръв. Влече трупове от убити и удавени деца и жени. Навлязохме в нея, но тя ни повлече. Майка ме дръпна назад и ние се върнахме – не можем да минем, ще се удавим!

Стъмни се и ние с майка се скрихме в един шубрак. На сутринта като се съмна всичко се напълни с турци. Почнаха до викат: „Те би гяур, бе!“ /Тук има един българин, бе!“/ Така целия ден гониха, убиваха българите /труповете стояха непогребани до 3 дни/. Но много навътре из гъсталака не влизаха и нас не можаха да ни намерят. Ние потулени само гледахме и слушахме как пищят хората като ги убиват.

Из балкана имаше много малки деца, хвърлени от май-

ките си, много ранени хора. Ние започнахме да се вием от стомах – гладни и жадни.

Майка стана и заобиколи из гората – намери за ядене дренки. Намерихме и няколко деца да плачат из гората. Около майка се събраха седем деца – изгубили се от своите майка или пък майките им са били убити. На третия ден майка намери още пет деца – много малки: не могат да ходят, нито пък да говорят. Събраха се дванайсет деца. Започнаха да плачат – някои от глад, някои за майките си. Имаше и съвсем малки – не се сещат от нищо. Майка намери една черга от един убит човек и я взе, за да ни завива с нея.

В това време турците, които ходеха да търсят българи за да ги убиват чуха гласовете на децата. Дойде един от тях и още от 40 м вдига пушката срещу нас. Майка му извика на турски: „Това са деца! Тука няма възрастни хора!“ Башибозукът дойде при нас и почна да бута с цевта на пушката майка и да и вика: „Дай пари!“ Майка му отговаря: „А бе нямам пари, ефенди!“

В това време пристигна друг турчин /облечен във военна униформа – войник/ и извика още отдалеч: „Я не барай жената! Какви пари ще има тази жена? Не я ли виждаш! – тя е жива умряла.“ И башибозукът се дръпна настрана.

Тогава войникът запита: „Защо плачат тези деца?“ Майка му каза: „Ами за майките си, ефенди, и за това, че са гладни и жадни.“ „А защо не идете в някое село, ами бягате из балкана? Така ще ви изтрепят башибозуците! – добави войникът. „Я ставайте! Аз ще ви закарам при юзбашията.“ И ние станахме. „Но малките деца не могат да ходят, ефенди… Аз ги събрах тука от храстите, хвърлени от майките им – поясни майка. Тогава той наметна пушката и взема двете под мишницата. Майка също взе две, друго даде да го води за ръка едно от по-големите деца и тръгна напред.

Стигнахме до един кладенец. Войникът спря, пусна децата и каза: „Малко почивка!“ На кладенеца имаше вътре в него едно шише. Взема го и го напълни с вода, даде го на майка и

и каза: „Ще им дадеш по три глътки. Не повече, защото ще се разболеят!“

И пак продължихме пътя. От селото, закъдето бяхме тръгнали, ни видели турците и изпратиха един войник, та ни срещна извън селото. Той се върна обратно с нас. След малко дадоха разрешение да ни закара при юзбашията. Той излезна и нареди да ни настанят в една къща.

Влезнахме в нея, на земята – землище, но няма никаква постеля – гола земя! Преди в гората поне имаше шума, та в шумата се мушкахме, а тука сега нямаше шума, а само твърда земя – избелиха ни се гърбовете. Наредихме се върху чергата, но тя дойде къса за всички ни.

На сетния ден наскубахме трева, дадоха ни царевично брашно. То горчи, но ние гладни, не яли от седмици, варихме каша и ядяхме. А турците намерили още деца, хвърлени из балкана, и ги донесоха да ги гледаме. Майка вареше каша на малките деца и ги хранеше с нея. Едни й викаха „майко“, други „стрино“, а трети не можеха да говорят, имаше даже и пеленачета.

Но не е една белята – напълнихме се с въшки – не стига, дето ни ядоха в гората комарите. Не можем да заспим – по цяла нощ се дръгнем като крастави. Една сутрин майка ме забра и отидохме при юзбашията. Помолихме му се да ни даде една тенекия – да загрее майка вода и попари дрехите ни. Взехме тенекия, турихме я на огъня да заври водата. Но сега като няма с що да ни облече? – ние сме с по едни гащета и по една ризка. Съблече ни, нареди ни да легнем на голата земя и ни покри с чергата, взета от убития човек и така лежахме голи, докато изсъхнат гащетата. После майка взема, че ни поизми с топла вода. А то, дето са ни яли комарите и въшките, сме останали само кожа и кокали.

На третата вечер през нощта дойде един турчин и още с влизането започна да бие майка за пари, но тя взема да пищи и ни разбуди. Ние всички вземахме да плачем и той си избяга.

Сутринта пак отидохме при юзбашията и майка му раз-

прави за случилото се на чисто турски език. Той й каза, че ще строи войниците и ще я извика тогава да познае кой е този войник. Така и направи, но къде ти ще познаеш войника. „Втори път, ако дойде, ще викнеш – каза – да чуе и часовоят (караулът).” Но това повече не се повтори.

Така прекарахме около десетина дена в селото – Ходжакьой /днешно с. Малко Попово/. В селото нямаше цивилни турци – само войска башибозук.

Една нощ се вдигаше гюрултия по селото, а на сутринта утихна. В друга една къща имаше три жени ранени и няколко деца. Още щом турците си отидоха майка ги пита какво имаше снощи. Ние, по-големите деца, излязохме из селото да видим какво е станало, но нямаше никого – ни турчин, ни българин. Връщаме се и казваме на майка и на тия жени, че няма нищо – видяхме само една квачка с няколко пилета в един курник. Майка ни попита: „Защо не я хванахте да я сварим и да я изядем?“. Ние пак отидохме да я хванем, но тя ни изкълва по очите и не можахме да я хванем.

Върнахме се от там и влезнахме в къщата, в която беше юзбашията. Там намерихме три пушки и три войнишки ножа. Намерихме канапени конци и ги вързахме през вратовете. Така се прибрахме – с тях. Като ни видяха, майка и ранените жени извикаха: „Ох какво правите! Турците, ако ви видят, ще ви убият! Ние им казахме, че няма турци и цялото село е празно.

Ние, всичките деца, бяхме около тридесет, но повечето бяха малки. Както споменах, не всички можеха да ходят, дори не си знаеха имената.

На другия ден пристигна българската кавалерия и спря да нощува в селото. Дойдоха при нас и ни попитаха какви сме и защо сме тук. Ние им разказахме как сме бягали, как ни хванаха турците и ни докараха тука. На другата сутрин те дойдоха, вземаха всички деца, напълниха ги в кошове и ги натовариха на конете, та ни закараха в Харманли. Там намерихме нашите домашни, но баща ми го нямаше там. Казал

им, че ще се върне с четата на Руси Славов отново в турско, за да спасяват българите, останали в турска територия.

И ние седяхме една седмица в Харманли. Но гладни не можехме повече да стоим, та ходихме да просим по някое парче хляб. Като научихме, че нашите земи се освобождават от турците и се дават на България, се качихме на влака и си отидохме през Одрин в Софлу, а от там поехме за Голям Дервент. Намерихме селото изгорено из основи, заедно с кочините и свинете. Когато избягахме, оставихме единадесет свине, но турците ги избили, останали три, но и те така подивели та човек не можеше да се приближи до тях. Имахме и триста глави дребен добитък, около десетина – едър. Всичко бе задигнато и опожарено.

А баща ми от ходене по къра гладен и жаден се поболя и след някой месец почина. Останахме без баща, без къща. Нямахме си нищо, бяхме голи и боси.

* * *

Но тези мъки не ни стигаха, ами се започна и друга война – Европейската. Изгубихме в нея Тракия, която дадоха на Гърция.

Но при тези режими живее ли се в друга държава! Започнаха да ни бият и интернират по островите. Затова хората започнаха да бягат през границата нощно време. И ние избягахме през 1923 г., като оставихме всичко каквото имахме в Гърция и дойдохме в България.

Но и тук как живяхме в началото и какви мъки прекарахме, ние си знаем.

Ето какво може да донесе на народа войната. И нека тя вече никога да не се връща.

Георги Зарчев

ТРАКИЙСКИ ФРАГМЕНТИ

1

Кореняк хасковлия съм. Роден съм в малка схлупена къща с обрасъл в буренлива зеленина двор и външна тоалетна. Къщата все още оцелява непокътната сред триетажните жилищни кооперации в квартал „Каменни". Това е най-старият и най-беден квартал на града, населен с турци, помаци и цигани, в който ние, българите, винаги сме били малцинство. В този смисъл, доколкото Хасково се намира в Тракия, може безусловно да се приеме, че съм тракиец по произход. Често обичам да се шегувам, че съм аристократ от „Каменни", при все, че произхождам от твърде бедно семейство. Майка ми е обикновена жена със средно образование и работеше като обикновен счетоводител, преди да се пенсионира. Баща ми бе се преселил заради нея чак от Вършец - малко курортно градче в Северозападна България. Той ми беше не само баща, но и приятел и стоеше някак странно и причудливо със слабата си висока фигура на фона на местния пейзаж. Обичаше по свой начин Хасково - града, в който прекара по-голямата част от живота си, както и хората, които го населяваха. Понеже работеше в цигарената фабрика и отговаряше за труда и заплащането на работниците и служителите, често у дома говореше с увлечение за работата си. Когато изречеше думата „хората", тя звучеше особено в устата му, почти идолопоклонически. Иначе обичаше да се шегува добродушно с хасковлии заради диалекта им, мириса им на чернозем и добротата им. Понеже така и не си купихме кола и трябваше постоянно да ползваме обществен транспорт, твърдеше, че Хасково е разположено на много лошо място - далече от София, далече от морето, далече и от собствената си гара. За самия мен в детството ми градът, квартал „Каменни" и малката къща със

зелен двор, в които израснах, бяха целият ми свят, в който се чувствах уютно и защитен. Тракия бе в мен като късче провинциалност, което ме кара да се чувствам голям и значим.

Мина време обаче. Пораснах. Стана така, че по някакъв начин Хасково и хората, които го населяваха, вече не бяха просто родното ми място, не бяха само мои съграждани, а станаха моята болка, моят път и моята религия. Започнах да разбирам какво е усещал баща ми у себе си, когато е произнасял думата „хора". Самият аз ги заобичах по неговия начин - с достойнствата им, слабостите им и странностите им. Междувременно доста неща се промениха коренно. България стана част от Европа, отвори границите си. Новите мащаби ме накараха „да прогледна" и установих, че Тракия вече не бе едно малко зрънце от детството ми, а част от три държави. Роднят ми град се оказа на стратегическо място, където се пресичаха пътят Лондон-Калкута и европейският коридор от юг на север. Хасково вече бе не далече от всичко, а еднакво близо до София и Истанбул, до Черно и Бяло море, още повече, че вече не ми се налагаше да ползвам обществен транспорт. Закалката ми от общуването с разнородните етноси, населяващи кв. „Каменни", ми даде необходимата широта на възгледите, за да се срещам с хората от цяла Тракия, независимо какви са по националност и независимо дали живеят в България, Гърция, или Турция. Едни и същи неща ни събираха и ни деляха. Всички ние бяхме аристократи от една и съща едновременно богата и преживяла много страдания територия. Сега, когато се връщам назад и си спомням местата, които съм посетил и хората, които съм срещнал на тази територия, ме карат да се чувствам все още жив и нужен.

2

През 2004 г. в Орестиада се събрахме номархът на Александруполис Никос Замбунидис, валията на Одрин Мироглу и моя милост в качеството ми на областен управител на Хасково. Всеки един от нас водеше екипи от експерти, за да направим неправителствено сдружение между трите обла-

сти. Идеята бе то да се финансира от Европейския съюз и да има за цел да предотвратява наводненията от водите на реките Марица, Тунджа и Арда, както и да предприема мерки за борба с комарите, които са голяма напаст за южните ни съседи. Тогава единствено Гърция бе член на ЕС, ние бяхме само кандидати, а турците правеха първите си стъпки, за да участват в инициативи с европейски пари. Гърците използваха предимството си и в тези трансгранични проекти вземаха лъвския пай, докато за българското участие оставаха мизерни дивиденти. И в този случай със сформирането на новото дружество гърците подходиха по обичайния си начин и искаха да ползват цялото финансиране, докато за българската и турската страна щяха да бъдат подхвърлени остатъци от богатата европейска трапеза. По време на срещата аз се обърнах към Замбунидис и му казах, че този път ще подходим по различен начин. Ще основем неправителствена организация със седалище в град Орестиада, тя ще бъде изцяло европейска, доколкото е на територията на държава – членка на ЕС, но по силата на устава европейските пари, с които ще се финансира, ще се разделят на три равни части между трите страни. Замбунидис веднага остро реагира и заяви, че това не може да стане. Делът на Гърция трябвало да бъде по-голям, заради членството й в ЕС.

- Добре, Никос - обърнах се аз фамилиарно към гръцкия си колега - щом не си съгласен, трябва да преминем към план Б.

- Какъв е план Б? - изненада се Замбунидис

- Ами план Б е да убедиш Арда, Тунджа и Марица да потекат обратно в коритата си и да наводняват не гръцките брегове, а българските.

Мироглу се засмя на глас, а Замбунидис видимо се начумери. Няколко часа по-късно на дадения от него обяд той ми стисна ръката и каза, че приема идеята ми за равно участие на трите страни в новото формирование. После в препълнения киносалон в Орестиада гръцкият номарх обяви на събралото

се гражданство какъв проект възнамеряваме да осъществим и публично ми благодари като на стар приятел. Ние станахме да си вървим и гърците ни аплодираха. Делян Добрев, който после щеше да стане министър, но в този момент бе директор на дирекция при мен, ми каза изненадано:

- Шефе, ние ги надхитрихме, а те ни ръкопляскат!

- Така е, Деляне - отвърнах му - за сметка на това в България никой няма да ни признае постигнатото.

3

Искреното ни приятелство с валията на Одрин Мироглу се крепеше не само на общото ни взаимодействие в този случай. Той бе по-възрастен от мен. Политик от кариерата, а не самодеец като мен, дошъл внезапно и за малко от адвокатското поприще. Въпреки това ни изпълваше взаимно уважение един към друг. При всяка среща с него водехме задушевни разговори за нещата, които сближават хората на двете ни страни. Едни и същи нрави, една и съща житейска философия, диктувана от духа на Ориента, почти един и същ жизнен стандарт, дори една и съща кулинария. Двамата често установявахме с неудоволствие, че и корупцията на собствените ни министри и управленци е една и съща. Споделяхме си и нещата, които ни разделят - комплексите ни, фобиите ни и предубежденията ни. Когато вече не бях областен управител, Мироглу често ме канеше просто да обядваме в Одрин в ресторанта на брега на Марица, пращаше ескорт да ме поеме още от границата и слизаше не по протокол чак пред валийството, за да ме посрещне и прегърне. При една такава среща се разходихме с него из двора на прочутата джамия в Одрин, направена от архитекта Синан, за когото се твърди, че има български корени. Изведнъж отнякъде се стрелна една котка в графични бели и черни цветове, напомняща на собствената ми котка, която ме очакваше у дома. Обърнах се към валията и го попитах как смята, дали тази котка е мюсюлманка, или християнка. После двамата тъжно поклатихме глави и се замислихме защо хората се считат за венеца на мирозданието,

щом не могат да не се делят помежду си на разни измислени признаци - било религиозни, било национални - нещо, на което котките очевидно са способни.

4

Ще ми се да спомена един човек, който е достоен син на Тракия и по едно щастливо стечение на обстоятелствата е и мой приятел. Ивайло Балабанов. Познаваме се с него още от средата на осемдесетте. Спомням си как по време на една новогодишна ваканция - Коледа все още не бе официален празник - аз си бях дошъл от София, където следвах. Не помня дали си уговорихме среща с Ивайло, или случайно се намерихме на една от кривите хасковски улички в центъра на града. Така или иначе времето бе сухо и студено и решихме да се стоплим с по един коняк някъде. Докато обикаляхме, безуспешно търсейки свободна маса, на пешеходния пасаж видяхме в гръб пред нас да се движи лелка на средна възраст нарамила пазарски мрежи, пълни със зеле и праз. Ивайло се спря, спря и мен и ми довери:

- Виждаш ли този задник? Ако знаеш как ме изкушава.

- Ти не си добре - отвърнах му - това дори не ми звучи перверзно.

- Не бе, Жоро - каза ми поетът - изкушава ме да го сритам.

Накрая влязохме в бившата профсъюзна сладкарница, сега там се намира касовият салон на данъчното управление. Видяхме една празна маса с два стола и върху нея табелка „Резерве". Ивайло отиде до сервитьорката - младо момиче, каза й нещо и тя махна табелката и взе поръчката с коняците. Попитах го:

- Ивайло, как убеди това момиче да ни даде масата, тя бе запазена за някого другиго.

- О - каза приятелят ми - просто й обясних, че съм заедно с другаря Зарчев и трябва да ни настани.

- Не знаех, че съм толкова известен - учудено повдигнах вежди аз.

- Там е работата, че въобще не си известен на момичето

и затова тя реши, че си някой големец - после ме погледна, прочете разочарованието в погледа ми и ми каза - Нищо де, няма грешка. Момичето просто ти даде масата в аванс, един ден ще станеш известен.

Мина време и наистина станах достатъчно популярен. Дори ми се случи да вляза случайно в ресторант. И... дежа вю. Имаше само една свободна маса, пак с табелка „Резерве". Попитах за кого е запазена масата и салонният управител угоднически ми каза:

- За Вас, господин Зарчев!

Да, Ивайло излезе прав. Много неща се състояха, макар че, за да се случат, междувременно остарях. Все пак, надявам се, че още съм достатъчно млад, за да се изкушавам, когато видя задници, устремени към своето дребно еснафско самодоволство, да искам да ги сритам.

5

По произход не съм потомък на онези страдалци от Беломорска Тракия с изнурени от ходене нозе, с изтерзани от болка сърца и с изтръгнати от взиране очи. Никой не може да си уреди произхода, но може да бъде какъвто реши като начин на мислене. За мен тракийците от Беломорска Тракия бяха нещо далечно, с неясно минало и неизвестни цели. До голяма степен се докоснах до тези хора, когато станах областен управител на Хасково. Водех тежки и неравни битки за добри и справедливи каузи. Да не се застроява реката, да не се убива бароковата самоличност на чаршията, да не се обезличават двата легендарни парка Ямача и Кенана. Не знам доколко успях. Някои от нещата, които не постигнах, са очевидни, а онова, което все пак успях да спася и съхраня, сигурно е незабележимо и незначително на фона на останалото. Не за това става дума. Понякога ми бе много тежко. Не защото не можеш да спреш хората с парите в желанието им да съсипят града в името на собственото си благополучие. Не защото те тормозят клеветите на хората, които, вместо да са журналисти, общественици и интелигенция, са жалък слугинаж на

полудели от преяждане с власт велможи. Не за това! Такива хора винаги ще има, но те са подробност без значение. Било ми е тежко, защото не винаги откривах другите хора. Тези, с които и заради които да спасявам добрите неща. Спомням си точно един такъв момент, когато водех поредната си трудна битка с предизвестен неуспех. Не стигат всичките ми тревоги и проблеми, ами отнякъде се появи Димитър Шалапатов. Тогава той бе общински съветник в Хасково и председател на тракийската организация. Появи се и започна да ме убеждава да отида след няколко дни на тържеството на граничния пункт край Свиленград с Гърция за преименуването на този пункт от Ново село в Капитан Петко войвода. Знаех за тържеството, по служебна необходимост бях подписал съответните документи за това преименуване и обещах да отида. Още няколко пъти Шалапатов до уречената дата ми звънеше по телефона и аз със зле прикрита досада обещавах да отида на тържеството. И отидох наистина. Качиха ме на импровизираната трибуна. Там бяха и министърът на вътрешните работи Петканов, кметът на Свиленград. Приключиха тържествените приветствия и накрая Костадин Карамитрев започна да обявява награждаването със златния медал „Капитан Петко войвода". До този момент с този медал бе награден само президентът Георги Първанов. След имената на министъра и кмета на града обявиха моето име. Изненадах се. Бях много развълнуван. Погледнах с признателност към Шалапатов, а той ми се усмихваше, сякаш искаше да ми каже: „Разбра ли защо бях толкова настоятелен?" Надявам се, че никой не забеляза, че се просълзих. Не заради медала, а защото разбрах каква е причината да ми се връчи. Причината не бе длъжността ми, нито формалната заслуга по придвижването на документите по преименуването на пункта. Просто тракийците ми казваха, че ме подкрепят, че забелязват усилията ми, все едно колко са успешни, и че ме признават за един от тях. Може би не по произход, но все пак по начин на мислене.

6

Колко много още неща мога да напиша за Тракия! А колко повече не мога да изразя! Какво е за мен Тракия? Частица от детството. Пътища, които опират в хоризонта. Щъркели, извисяващи се като еърбъси над житата. Дини, които се пръскат от светлина и сладост. Майски нощи, огласени от щурци. Пъртини в дълбоките преспи. Всичко това, но най-вече хората... Хората, ама с онази нотка, която влагаше баща ми, когато изричаше тази дума. Хора, миришещи на чернозем и пшеничен хляб и говорещи на мекия си диалект, както са меки сърцата им. Хора като Замбунидис, като Мироглу, като Ивайло, като Митко Шалапатов... Хора, толкова различни и толкова едни и същи, готови да те приютят, нахранят и изслушат. Хора, независимо какъв език говорят, събрани от различни религии, националности и етноси, все едно се намираш по макадамените някогашни улици на квартал „Каменни", където още устоява на напора на времето и на грозната урбанизация родната ми къща с буренясал двор и външна тоалетна. Да, това са хората на Тракия - една земя колкото малка, толкова и велика. Колкото млада, толкова и древна. Колкото опожарявана, толкова и възкръсваща от пепелта. Колкото поробвана, толкова и свободна по дух. Колкото географски незначителна, толкова и могъща с чедата си - тези, които са стъпвали някога по нея, и онези, които ще дойдат след нас.

Обиколих много страни, видях много хора и много свят. Останах верен на родните си места и винаги съм се завръщал в тях - не за друго, ами просто няма къде да се дяна. Като един малък Одисей, който се завръща при вярната си Пенелопа в родната Итака.

С тази разлика, че в случая не е Итака, а Тракия.

Кирил Сарджев

НА РОБУ СЕ НАДЕЙ, НА ГРОБУ МУ НЕ

Пек, задух, същинска фурна. Въздухът трептеше като жив над нагорещената земя и, издигайки се нагоре, опалваше като огън оределите вече листа на дърветата. Слънцето този ден сякаш се беше разгневило на хората и изпращаше безмилостно огнените си снаряди. Всичко живо се беше изпокрило, кой където намери, и чакаше с надежда да настъпи вечерната прохлада.

По прашния междуселски път, който криволичеше като подгонена змия между изоставени житни ниви, обрасли със сухи тръначи, и голите бърда на планината вървеше, не, поскоро креташе в този ден само едно живо същество и това беше една женица, една дребна, на две прегърбена женица. Черната й забрадка се беше свлякла на рамото и откриваше побелелите й коси, а на другото провесена се люлееше груба шарена торба. Дрехите й също бяха в черен цвят - памучен сукман, хванат в кръста, с широка препаска, краищата на който бяха разхлабени може би заради непосилната горещина през този ден; направени от тънко платно, което тъчаха само жените от Беломорска Тракия на дървени станове в къщите си. Краката й бяха боси, изранени от ходенето.

От време на време тя се спираше, за да си поеме дъх, избърсваше с трепереща ръка стичащите се едри капки пот от умореното си и кахърно лице, а после, подпирайки с ръка кръста си, тръгваше бавно, бавно напред.

Жената явно беше вървяла много, защото спиранията й за почивка ставаха все по-често и по-често. Видимо беше, че тази жена да тръгне в това горещо и задушно време я води голяма грижа, нещо много силно я беше накарало да тръгне сам-сама в този ад и в това опасно време, когато по селата и пътищата на Беломорска Тракия вилнееха башибозушки хайки.

В далечината започнаха да се показват каменните покриви на малко планинско селце. Къщите като накацали птици по склона изглеждаха пусти и празни. Около тях не се мяркаше жива душа, дори и кучета не лаеха... Само се виждаше дим, който продължаваше да се стели бавно, бавно по падината. Мирисът на изгоряла покъщнина и на месо я подсети, че в селото е станало нещо много лошо и грозно.

Старата жена, забравила умората, ускори вървежа си към селото. Малко, преди да влезе в него, видя пред себе си близо до една чешма седнала на коленете си млада жена, която плачеше сърцераздирателно, удряйки силно с ръцете си сухата и камениста земя. Косата й беше раздърпана, разчорлена, ризата й бяла, раздрана и цялата в кал и кръв, лицето й покрито със засъхнали рани, погрозняло, очите й изблещени, загледани някъде в пространството, но без да виждат и различават какво става наоколо.

- Добър ден, булка. Какво ти има? Какво ти стана? Защо плачеш? - попита я старата жена и я побутна леко с ръка по рамото й.

Младата жена не отговори нищо и продължи да ридае и плаче неутешимо... Изведнъж се сепна, уплашено скочи права, заоглежда се, опита се да побегне, но се спря, почувства се засрамена и започна несръчно да оправя раздърпаната си коса и да придърпва към оголените си колене изцапаната бяла риза. Плачът й спря...

- Какво ти е булче? - попита я отново старата жена. - Какво стана? Защо толкова плачеш?

Младата жена, вече поуспокоена, отвърна с малко неравен глас:

- Бабо, много, много лошо и грозно стана, бабо, с нас, с мене, с нашето село, с децата, жените, мъжете и старите хора... И пак заплака. С пресипнал от дългото ридание глас тя продължи да разказва:

- Бабо, преди два дена от тук през селото премина орда башибозук. Убиваха, палеха, грабеха. По-младите жени и моми

насилваха, където ги намерят. Вземаха и деца, по-големките момченца вземаха, взеха и мойто, мойто малко момченце. Няма го вече детенцето ми, няма го... няма го... Бабо, много лошо стана. Убиха майка, татко, мъжа ми... - продължи да разказва през сълзи младата жена. - Няма вече, бабо, на какво да се радвам! Няма на какво да се надявам, бабо, бабичко! Няма ги, няма ги вече мойте най-близки хора - и понечи да прегърне непознатата стара жена, търсейки от нея закрила.

- А ти, ти коя си, бабо?... Откъде идваш?

- При вас.

- Има ли такова нещо? Станаха ли такива лошотии като нашите? - запита на свой ред младата жена, забравила за миг своята болка...

- Яз съм баба Ружа, Ружа Беделева се казвам, от село Доганхисар съм, далече е нашето село от тука. Същото, чедо, стана и при нас, лошо, много лошо. Много народ се затри и от нашето село, и от други села близо до нашето. Пустите проклетници, банди башибозуци, събрани от околните турски села, нападаха всичко, убиваха, грабеха къде когото видят, добитък, покъщнина и най-вече кемери за лири. Разтърсваха жени, мъже за лири и после куршум или нож, за да няма следа. Още стоят на кучетата и чакалите избитите хора - моми, деца, жени, мъже в Армаганската долина. Много народ се изби там. Голям зян, чедо, не се разправя с думи това нещо. И аз като тебе плаках, плаках, късах си дрехите. Сълзи и глас не ми останаха. Мъката ми е голяма, много голяма. Синовете си загубих, трите си синове загубих, казваха се Калоян, Никола и Кирко, млади, много млади бяха, най-вече Калоян, беше лефтерче, лефтеро беше, бяло като момиче.

Не съм ги видяла нито убити, нито умрели, но ги няма вече. Казват ми други хора - взели ги пленници, както си пасели овцете в балкана. Овчари бяха, пасяха наши и чужди овце, кози и друг добитък. Поп, един поп от друго едно село, ме намери, поръчали му мойте синове да ме открие на всяка цена. Попът ми каза, че той бил пленен и затворен заедно с

тях в една турска къща, но се откупил с лири и го пуснали, поръчали му да занеса и аз лири на турците за откуп. За там съм тръгнала, майка съм, как няма да тръгна. Никой от мъжете не се реши да тръгне, но аз съм майка и тръгнах. Надявам се още да са живи, макар и пленници, ама живи, защото, чедо, на роб можеш да се надяваш да се освободи, но на гроб - никога.

Двете жени се разделиха и всяка от тях пак остана със своята мъка и грижи. Свечеряваше се. Горещият ден беше към своя край. Очакваната вечерна хладина започна гальовно да гали обгорената земя. Краят на този горещ ден наближаваше, но краят на баба Ружината мъка по синовете й още не бе дошъл.

Селото, в което бяха задържани синовете на баба Ружа, гъмжеше от башибозук. Тълпи от брадясали, груби мъже, въоръжени с какво ли не, се блъскаха, псуваха, заканваха се и стреляха за сеир. Каруци, мулета и магарета, натоварени със заграбено от селата, си пробиваха с усилие път сред подивялата тълпа. Млади жени, отвлечени от околните села, вървяха подкарани като стадо овце от група дрипави турчета, а плачът им смразяваше всеки, който имаше сърце. На друго място дебели брадати ходжи пък се караха като кучета кой да вземе за себе си едно хубаво русо момченце, а то плачеше, плачеше...

Баба Ружа не след дълго намери казаната й от попа къща, където бяха затворени синовете й. Но къщата изглеждаше празна, нямаше жива душа. Къде ли са пленниците, се питаше на ум Баба Ружа? Да пита, беше я страх, не знаеше и към кого да се обърне за пленниците. Може би попът да я беше объркал за къщата? А може би и тя не е разбрала правилно мястото на къщата? Тези мисли й напираха в главата и продължаваше упорито да се взира във всичко, което би й подсказало къде са затворени синовете й. Накрая не се стърпя и попита шепнешком един стар турчин, който дремеше пред вратата на запустяла къща.

- Ага, да си видял тука наоколо пленници... пленници,

едни младички такива, овчарчета от Дуган Хисар, селото ни беше хубаво, малко надалеко е от тука, но много хубаво село беше, може ти да не го знаеш, ама нищо. Ех, питам те, аго, ако си ги видял само, само видял... Едното от тях е много младо младо, лефтеро, ех, ако си ги видял, това младото на едната ръка имаше пръстенче, златно пръстенче... Та, ако си видял, те питам само... - обясняваше на стария турчин баба Ружа, с надежда да ги е видял и още повече, че той й се стори като по-разбран човек...

- Молим, молим ти се много, аго - продължи да настоява баба Ружа. Ето на, дръж тази лира, бакшиш ти я давам, помогни ми ага, молим ти се, ако си ги видял, кажи ми къде са децата ми. Помогни ми... майка съм, жена съм...

Старият турчин явно беше добър човек, слушаше внимателно и мълчеше, не взе лирата, която му даваше, но не каза и нищо за синовете й. А и как да й кажеше, нали неговите синове бяха башибозуците, които бяха отвлекли синовете й, а после заради пари ги заклаха недалеко оттука. Нали той ги молеше да не правят това, да не ги убиват, да си ги пуснат, но те не го послушаха, нито зачетоха... и стана на тяхното...

Нощният мрак обхвана цялото село. В редките турски къщи светнаха газени лампи. Пушеци, миризми от печени пилета и кокошки изпълниха въздуха. Един подир един башибозуците, доволни от изминалия ден, започнаха да се прибират при своята челяд. Отвънка по малките и криви улички останаха само скитащи се кучета, които се боричкаха за кокали.

Остана сама на улицата и баба Ружа... Уж беше топло, а започна да се тресе, устата й се сгорчи и изсъхна. Поиска й се да заплаче, но не излизаха сълзи. Поиска й се да изкрещи, но не излизаше глас. Причерня й, олюля се и падна по гръб на земята... Когато се свести, беше късна вечер, някъде из селото се чу писък и провлачен плач на жена. Кучетата се разлаяха и после всичко замря в мъчителна тишина. Баба Ружа се изправи с усилие на крака, поизтърси напрашените си дрехи

и бавно, бавно обезсилена пое обратния път за Доганхисар.

В душата й беше празно. Всичко, което беше подредила в своя живот, се срути изведнъж. Животът, нейният живот, й се стори безсмислен и ненужен. Защо да живее? На какво да се радва? Защо, защо? Трима големи сина да загуби, а тя да живее като кукувица сам-сама. По-добре да е умряла... говореше на себе си, обезумяла, че нищо не е могла да направи за тях, за децата си!

Вървеше, а не знаеше къде върви... Изведнъж в изпепелената й душа започна да се прокрадва нещо много мъничко, една малка, много малка и крехка надеждица, че не всичко е свършено със синовете й. Тази малка и крехка надеждица започна постепенно да я обхваща и изпълва: Ами нали не съм ги видяла нито убити, нито умрели! Може да са живи! Да са заведени някъде да работят, а после да ги пуснат, нали турците са научени да имат аргати, да им работят ангария... ще ги пуснат...! Какво, не са нито убивали, нито крали? Бяха скромни овчарчета, на кого да са докривели толкова, че да ги убият...!

Така баба Ружа започна да се утешава и да набира кураж да живее. Тази надежда я държеше до дълбока старост. Никога не заключи пътната си врата, никога не остана без омесен хляб в къщата си, защото чакаше и чакаше един ден синовете й да се върнат от плен...

Баба Ружа се помина, но докато беше жива, когато станеше дума за синовете й, винаги казваше: „На робу се надей, но на гробу не”.

Участници в похода „По пътя на спасението“ през юни 2013 г. - Илиева нива

РЕЦЕНЗИИ

Димитър Шалапатов

КНИГА ЗА КАЛЕНДАРНИТЕ ОБРЕДИ И ТРАДИЦИИТЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

Новата книга на Стоян Райчевски „Календар и обредност в Странджа и Източна Тракия”[1] разкрива интригуващи страници от мирогледа и календарната обредност на българите в Странджа – загадъчната планина на Източна Тракия, която продължава да привлича любителите на древните тракийски мистерии и да разкрива скрити в недрата й все нови и нови, надживели хилядолетия артефакти и реликти на изчезнали култури и цивилизации, съхранени в живата народна старина – обичаите, традициите и фолклора на странджанското население и на източнотракийските българи.

Проучваната територия надхвърля очертанията на Странджа планина и обхваща онези южни земи на Тракия, заключени между долното течение на река Марица, Босфора и западния бряг на Черно море, които обикновено наричаме Източна Тракия и в които до злополучната 1913 г. българите са съставлявали преобладаващата част от местното население. Тази земя, кръстопът на древни цивилизации, е имала печалната съдба периодически да преживява не едно нашествие и размирици. Традицията в Странджа планина се оказва поустойчива от империите, които са идвали и са си отивали, всяка една с амбицията да унищожи и заличи следите на заварената култура и да наложи своя мироглед над местното население. Традиционната култура на странджанци и въобще

[1] Райчевски, Стоян: Календар и обредност в Странджа и Източна Тракия. Издателство „З. Стоянов”, София, 2016

на източнотракийските българи възпроизвежда и днес много елементи на това духовно многообразие.

Теренните материали за написването на тази книга са събирани чрез непосредствени разговори и анкети с носителите на традицията в Странджа през 70-те и 80-те години на миналия век. Информаторите са местни жители, а също така и бежанци или потомци на бежанци от Източна Тракия, откъдето те са били прокудени главно през 1913 г. Използвани са и някои фолклорни и етноложки архивни материали, съхранявани в регионалните музеи в Бургас, в Малко Търново, Средец и др., в регионалните и в Централния държавен архив, както и материали, обнародван и в специализираната етноложка и фолклористична литература. Поместените в книгите снимки на обреди и обичаи са правени през периода 1976-1985 г. Някои от старинните народни костюми, в които са облечени участниците в ритуалите, са донесени за целта от богатите фондове на Националния етнографски институт с музей при БАН и датират от втората половина на XIX век.

Богатството на народните обичаи и календарните обреди на българите от Източна Тракия са представени в близка до широк кръг читатели форма и език, особено за потомците на тракийските бежанци. Избягнати са някои от изискванията на класическото академично изложение на подобен вид изследвания, защото желанието на автора явно е било да предложи на читателя, освен познания и нови извори за богатството на традиционната култура на българите в Странджа и на цяла Източна Тракия, но и да разкрие душевността и народопсихологията на това родолюбиво и с голяма нравствена сила българско население, преживяло през XIX и първите две десетилетия на XX век най-големи насилия в Югоизточна Европа и успяло, въпреки това, да съхрани във фолклора, традициите и историческата си памет духовното наследство на своите деди. В неговите народни обичаи и календарни обреди до ден днешен се вплитат по странен и много необичаен за съвременния ни технологичен и информационен свят

неизличени още следи от митологията на древните траки, преплетени с мирогледни представи, характерни за ранното християнство, едните и другите пречупени през фолклорния свят на прединдустриалното българско общество.

Структурата на книгата следва хронологията на традиционния народен календар. Състои се от дванадесет части, колкото са месеците в годината – от януари до декември, назовани според местния странджански и източнотракийски говор. Илюстрирана е богато, включително и със старинни икони, чиито репродукции се публикуват за първи път. Тя ни връща в духовния мир на тракийските българи с цялото негово богатство, което авторът е документирал и завещал на поколенията.

Участници в похода Фере – Армаганската долина. До Армаганската чешма

ГЕОРГИ САПУНАРОВ - ПОЧЕТЕН ГРАЖДАНИН НА ХАСКОВО

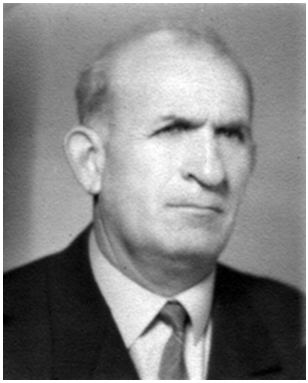

НА 25 МАРТ 2016 Г. ОБЩИНСКИЯТ СЪВЕТ ВЗЕ РЕШЕНИЕ, С КОЕТО УДОСТОИ СЪС ЗВАНИЕТО „ПОЧЕТЕН ГРАЖДАНИН НА ХАСКОВО“ ПОСМЪРТНО ДОСТОЙНИЯ СИН НА ТРАКИЯ И НА БЪЛГАРИЯ ГЕОРГИ МИТРЕВ САПУНАРОВ.

ПРЕЗ 2014-А СЕ НАВЪРШИХА 100 ГОДИНИ ОТ НЕГОВОТО РОЖДЕНИЕ. ОЩЕ ТОГАВА ИНИЦИАТИВЕН КОМИТЕТ В СЪСТАВ: ДИМИТЪР ШАЛАПАТОВ, МАРИЯ БАКЪРДЖИЕВА, ЗЛАТКА МИХАЙЛОВА, ГЕОРГИ ГРАМАТИКОВ, ХУБЕН СТЕФАНОВ, АНГЕЛ ПЕТРОВ, КРАСИМИРА УЗУНОВА, КИРИЛ САРДЖЕВ, ДИМИТРИЯ ХРИСТОВА, ДИМИТЪР ИВАНОВ, ПЕТЪР ВАСИЛЕВ, ТОДОР КОЛАРОВ, СТЕФАН ЗАХАРИЕВ, НИКОЛА ХЪРСЕВ, РУСКА ШАЛАПАТОВА, ИВАН МАРИНОВ, МАРИЯ ЧАКЪРОВА, ЯНА КОЛЕВА, НЕДЕЛЧО ЦВЕТКОВ, СТАНКА БЕЛЕВА, МИЛКА ХЪРКОВА, БОРИС САЛАБАШЕВ, СТАЙКО ПЕРЕСТЕРОВ, КИРИЛ СЕКСЕНОВ, ГЕОРГИ СТАМАТОВ, АНЕТА КУТЕЛОВА, СТЕФКА МЛАДЕНОВА, КЕРАНКА СТАЙКОВА, ЕЛЕНА АЛЕКОВА, СТОЯН РАЙЧЕВСКИ, ПЕНКА ЧАКАЛОВА-ГЕНЕВА, НАДЯ СТРАТИЕВА, НЕДЯЛКО ДИЕВ ПОЕ ИНИЦИАТИВАТА ПО НОМИНАЦИЯТА ЗА ПОЧЕТНОТО ЗВАНИЕ НА ИМЕНИТИЯ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИН. ДИМИТЪР ШАЛАПАТОВ КАТО ОБЩИНСКИ СЪВЕТНИК ВНЕСЕ ДОКЛАДНА ЗАПИСКА В ОбС - ХАСКОВО, С КОЯТО СЕ ПРЕДЛАГАШЕ НА ОБЩИНСКИТЕ СЪВЕТНИЦИ ДА ПОДКРЕПЯТ ПРЕДЛОЖЕНИЕТО. ЗА СЪЖАЛЕНИЕ КЪМ ТОЗИ МОМЕНТ МНОЗИНСТВОТО В СЪВЕТА БЕШЕ ПОДВЛАСТНО НА ТОГАВАШНИЯ КМЕТ И НЯМАШЕ ДОСТАТЪЧНА ПОДКРЕПА.

СЕГА, ДВЕ ГОДИНИ ПО-КЪСНО, СРАМЪТ НА ОбС-ХАСКОВО БЕ ИЗЧИСТЕН, СЛЕД КАТО ОБЩИНСКИЯТ СЪВЕТНИК ДИМИТЪР ШАЛАПАТОВ ОТНОВО ВНЕСЕ ДОКЛАДНА ЗАПИСКА С МОТИВИРАНО ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТНОСНО УДОСТОЯВАНЕТО НА ГЕОРГИ САПУНАРОВ С ПОЧЕТНОТО ЗВАНИЕ И ТО БЕ ПРИЕТО ПОЧТИ ЕДИНОДУШНО. ПРЕДЛАГАМЕ НА ВАШЕТО ВНИМАНИЕ ДОКЛАДНАТА ЗАПИСКА И ПОСЛЕДВАЛОТО РЕШЕНИЕ НА ОБЩИНСКИЯ СЪВЕТ.

До
ОБЩИНСКИ СЪВЕТ
Х А С К О В О

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

от Димитър Шалапатов - общински съветник
от ПП „ГЕРБ”

ОТНОСНО: Удостояване със званието „Почетен гражданин на гр. Хасково”

Уважаеми госпожи и господа общински съветници,

Предлагам на Вашето внимание кандидатурата на Георги Митрев Сапунаров за удостояване със званието „Почетен гражданин на гр.Хасково” - посмъртно, по случай 102 години от неговото рождение.

Георги Сапунаров е роден на **6 май 1914 г. в село** Доганхисар**,** намиращо се тогава в чертите на Царство България, а сега в Република Гърция. През 1923 г. семейството му е принудено да емигрира в България. Настанява се в град Хасково. Георги има трудно детство, както повечето бежански деца, но това не пречи на будния младеж да се образова. Средното си образование завършва в Хасково, а висшето - в Софийския университет, специалност „География”.След дипломирането си започва работа като учител в Мъжката гимназия в град Хасково. По-късно е назначен като инспектор по география в Инспектората по образование на Хасковски окръг. Поколения педагози от този период помнят методическата помощ и насърчителните му слова към своите по-млади колеги, неговата отдаденост на благородната учителска професия. През 1944 г. като председател на Тракийската организация в гр. Хасково взема активно участие при подпомагане и настаняване на бежанците от Беломорска Тракия, които постепенно се интегрират и през следващите години със своя труд и знания допринасят за напредъка на Хасково. По време на неговото председателстване са реализирани

мащабни проекти: построен е паметникът-костница на избитите тракийци от 1913 г. в град Маджарово през 1949 г., издигнат е величественият паметник на Капитан Петко войвода в гр. Хасково с автор скулпторът Стою Тодоров през 1955 г., а през 1959 година е построен тракийският дом. Георги Сапунаров подготвя създаването на ансамбъла за народни песни и танци „Китна Тракия“ през 1960 г. Пише статии и студии на историко-географска тематика, свързани с Беломорска Тракия. Някои от тях в съавторство с големия изследовател на Тракия Анастас Спасов Разбойников. Животът му е изпълнен със себеотдаване на каузата на тракийските българи за тяхното добруване. Хората го тачат заради неговата скромност, безгранична обич и всеотдайност към всички загубили своето родно огнище, преживявайки мъката, мизерията и глада на бежанските неволи. Житейският му път завършва през 1993 г. През 2001 г. признателните бежанци и техните потомци изразяват своята почит към делото и личността на Георги Сапунаров, като приемат неговото име за патрон на тракийската организация в Хасково.

Уважаеми госпожи и господа общински съветници,

Животът на Георги Сапунаров е пример за младите негови последователи, които той възпитава в любов към род и родина, към загубената Беломорска Тракия, в признателност към Хасково, дало подслон и надежда на бежанците. Считам, че той заслужава званието „Почетен гражданин на Хасково” - посмъртно. В тази връзка предлагам Общински съвет – Хасково да вземе следното

РЕШЕНИЕ:

На основание чл. 21, ал.1, т.22 от ЗМСМА и чл. 4, ал.1, т. 22 от Правилника за организацията и дейността на Общинския съвет, Общински съвет - Хасково удостоява със званието „Почетен гражданин на гр. Хасково” – посмъртно - ГЕОРГИ МИТРЕВ САПУНАРОВ.

Димитър Шалапатов –
общински съветник от ПП „ГЕРБ”

ОБЩИНСКИ СЪВЕТ
ХАСКОВО
ПРОТОКОЛ №8
ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА ОБЩИНСКИЯ СЪВЕТ, ПРОВЕДЕНО НА 25.03.2016 ГОД.

РЕШЕНИЕ № 117

На основание **чл.21, ал.1, т.22 от ЗМСМА и чл. 4, ал.1, т. 22** от Правилника за организацията и дейността на Общинския съвет, Общински съвет – Хасково удостоява със званието „Почетен гражданин на гр. Хасково" – посмъртно - **ГЕОРГИ МИТРЕВ САПУНАРОВ.**

ПРЕДСЕДАТЕЛ НА ОБЩИНСКИ СЪВЕТ – ХАСКОВО:
/Таня Захариева/

Автори
КОЛЕКТИВ

СБОРНИК
Т Р А К И Я
том VII

Редактори: Димитър Шалапатов, Недялко Бакалов

Българска. Първо издание
Формат: 60/84/16
Печатни коли: 19,5

Издават:
Тракийски научен институт - филиал Хасково
Тракийско дружество „Георги Сапунаров”
Сдружение за култура „Хасково 2015“

Предпечатна подготовка: „ПРЕ-прес” - Хасково
Печат: „Абагар“ АД - Велико Търново

За контакти: тел.: 0886412260 и e-mail: d.shalapatov@abv.bg